

BİNGÖL ISSN: 2147-5679
2018/1
ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ Yıl/Year:4 Cilt/Volume:4 Sayı/Issue:7

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year:4 Cilt/Volume:4 Sayı/Issue:7

2018/1

ISSN: 2147-5679

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

BİNGÖL 2018

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year:4 Cilt/Volume:4 Sayı/Issue:7

ISSN: 2147-5679

Sahibi / Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Editör / Editor

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Dergi Sekreteryası ve İletişim /

Secretary of Journal and Communication:

Enstitü Sekreteri Sadrettin BEKİ

Dergi Tasarım ve Uygulama / Magazine Design

Şemal Medya Tasarım Ofisi

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl

Telefon: 0426 216 00 42

Faks: 0426 216 00 42

Enstitü e-posta: yasayandillerenst@bingol.edu.tr

Dergi e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication

Sadık Daşdöğen–Berdan Matbaacılık

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.

C Blok No: 215–216, Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 613 12 11

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu Editorial Board and Advisory Board

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ
Prof. Dr. Abdulaziz HATİP
Prof. Dr. Abdullah KIRAN
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ
Prof. Dr. Mehmet BARCA
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK
Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ
Doç. Dr. Abdurrahman ADAK
Doç. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ
Doç. Dr. Hayrullah ACAR
Doç. Dr. Metin YİĞİT
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nesim DORU
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan TEK
Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY
Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇAĞLAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Hemin OMAR AHMAD
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAZICI
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU

- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, ulusal hakemli bilimsel bir dergidir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Bu Sayının Hakemleri

Prof.Dr. Hasan ÇİFTCİ, Bingöl Üniversitesi

Prof.Dr. Orhan BAŞARAN, Bingöl Üniversitesi

Doç.Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN, Bingöl Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Mahmut DÜNDAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Mazhar TUNÇ, Hakkari Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Muhammet KÖSE, Erzincan Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU, Muş Alparslan Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK, Muş Alparslan Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Zülfü SELCAN, Munzur Üniversitesi

Öğr.Gör.Dr. İsmail SÖYLEMEZ, Malatya İnönü Üniversitesi

Öğr.Gör. Ayetullah KARABEYESER, Bingöl Üniversitesi

Öğr.Gör. Mehmet ASLANOĞULLARI, Bingöl Üniversitesi

Öğr.Gör. Murat VAROL, Bingöl Üniversitesi

Abdullah DEMİR, Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	7
ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ: FARSÎ-KURMANCÎ-ZAZAKÎ -5- KADIN HİLESİ	
Hasan ÇİFTCİ.....	9
ZAZA DİLİNDE LEHÇE FARKLILIKLARI	
İlyas ARSLAN	51
TEHLÎLA NEHCU'L-ENAMA MELA XELÎLÊ SÊRTÎ	
Nesim SÖNMEZ	67
MEHMET AKİF DEMİR U MEWLUDA ZAZAKÎ	
İbrahim DAĞILMA.....	87
ESTANIKANÊ ZAZAKÎ DI MOTIFÊ LU	
Bilal YAKIŞAN	99

EDİTÖRDEN...

Değerli okurlar!

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi'nin yedinci sayısını takdim etmiş bulunmaktayız.

Dergimizin bu sayısında beş makale yer almaktadır. İlki, Hasan ÇİFTÇİ'nin Arapça, Farsça, Kürtçe ve Zazacadaki ortak atasözlerini ele aldığı seri makalelerinin beşincisini oluşturan makale olup, burada kadın hilesi ile ilgili atasözleri ve hikâyelere yer verilmiştir.

İlyas ARSLAN'ın kaleme aldığı "Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları" başlıklı ikinci makalede Zazacanın kuzey ve güney lehçeleri arasındaki temel farklılıklar üzerinde durulmuştur.

Nesim SÖNMEZ tarafından hazırlanan "Tehlîla Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî" adlı üçüncü makalede Molla Halil-i Siirdî'nin *Nehcü'l-enâm* adlı eseri dil, şekil ve içerik yönünden tahlil edilmiştir.

"Mehmet Akif Demir u Mewluda Zazaki" başlığını taşıyan ve İbrahim DAĞILMA tarafından yazılan dördüncü makalede, Zazaca mevlitlerden Mehmet Akif Demir'e ait olan *Mewluda Zazaki* adlı eser dil, şekil ve içerik bakımından incelenmiştir.

"Estanikanê Zazaki Dı Motifê Lu" başlığını taşıyan ve Bilal YAKIŞAN tarafından hazırlanan beşinci ve son sıradaki makalede ise Zazaca masallardaki tilki motifi ele alınmıştır.

Dergimizin bu sayısını siz değerli okurlarımızın ilgisine sunarken, hazırlanmasında emeği geçen makale yazarlarına ve hakemlere teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ: FARSÎ-KURMANCÎ-ZAZAKÎ -5- KADIN HİLESİ

Gotinên Pêşyan ên Hevpar û Çîrokên Wan Di
Farsî, Kurmancî û Zazakî de -5-
Stories of Common Proverbs:
Persian-Kurmanji-Zazakî -5-

Hasan ÇİFTCİ¹

Özet

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu'nun eski halklarının dillerinden Farsça, Kurmancî ve Zazakî'de ortak atasözlerinin hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Yer yer atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine de yer verilecektir.

Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir. Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplumun ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplumun tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar.

Bazı kadın tiplerinin hilesi/şerri (fendê/şerrê jinan; weyin/ şer cinîyân) ile ilgili olan bu makale ve aynı konuyla ilgili seri halde yayımlanacak diğer makaleler adı geçen Müslüman halkların düşünsel, dilsel ve kültürel ortak değerlerine de ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atasözlerinin hikâyeleri, kadının fendi, ortak atasözleri, Farsça, Kurmancî, Zazakî.

1 Prof.Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (hciftci62@hotmail.com).

Kurte

Ev gotar bi edebiyata gelêrî ya berawirdî re têkildar e. Çavkanî û çîrokên gotinên pêşîyan ên hevpar ên Farsî, Kurmancî û Zazakî ku zimanên qedîm ê neteweyên Rojhilata Naverast in, di hundirê xwe de dihevwîne. Car caran dê behsa gotinên pêşîyan ên Tirkî û ‘Erebî yên hevpar jî bête kirin.

Gotinên pêşîyan di nava pêvajoya dîrokê de weke zagonên neteweyan e ku şiklê jîna wan, kevneşopî û ‘edetên wan destnîşan dikin. Gotinên pêşîyan di nava sedsalên dûr û dirêj de dişikilin û nixxên dunyewî, dinî û exlaqî yên civakan berpêş dikin. Çanda dîrokî ya civakê ji nifşekê derbasî nifşên din dikin.

Ev meqale ku der barê fendê/şerre jinan e (weyin/şer cinîyan) de ye û destpêka rêzemeqaleyan e ku dê li ser heman babetê rawestin, armanc dike nixxên fikrî, zimanî û çandî yên hevpar ên neteweyên misilman ronî bike.

Peyvên Sereke: Çîrokên gotinên pêşîyan, gotinên pêşîyan ên hevpar, Farsî, Kurmancî, Zazakî

Abstract

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the ancient peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turkish proverbs.

Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centuries. Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. They transfer the historical culture of the society from generation to generation.

This article and other articles which are going to be published on the same subject in series will enlighten intellectual, linguistic and cultural common values of the Muslim peoples.

Keywords: the story of proverbs, common sayings, Persian, Kurmanji, Zazakî, Turkish

Giriş: Bu makale seri halde yayımlanması düşünülen Kurmancî, Zazakî ve Farsî ortak atasözleriyle ilgili makalelerin beşincisidir. Diğerleri daha önce Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi'nin farklı sayılarında yayımlanmış ve ilgili bazı ortak atasözleri konu, düşünce (anlam) ve biçim açısından analiz edilmişti. Bu makalede de bazı İslâm milletleri kültüründe ortak olan ve Türkçede kadın fendi, kadın şerri; Zazakî'de şêr cinî, fênd cinî, weyin cinîyan; Kurmancî'de şerê jinan, fendê jinan, fêlbaziya jinan, weynên jinan; Farsça'da

mekr-ê zenân, *keyd-ê zenân*, *hîle-ê zen* şeklindeki ifadeleri içeren ortak deyim ve atasözleri incelenecektir.

İyi-kötü, dürüst-hilekâr/sahtekâr/ikiyüzlü, vefalı-vefasız, ahlâklı-ahlâksız, doğru-yalan, iffet-iffetsizlik vs. ahlâkî kavramlar cinsiyete göre değişmez. Yine de ataerkil anlayışın çok baskın olduğu toplumlarda adı geçen ahlâkî kavramların bir kısmı söz konusu olduğu zamanlarda daha çok kadın akla gelmektedir. Bu algının tarihsel ve kültürel izleri yüzlerce belki de binlerce yıl öncesine dayanmaktadır.

Kadınla ilgili bu ayrımcı anlayış tarih boyunca hemen hemen bütün kavimlerin kültüründe az-çok var olmuş ve izleri hikâyelere, atasözlerine ve deyimlere de yansımıştır. Burada da konuyla ilgili var olan ortak kültürel malzeme (atasözleri, deyim hikâyeleri) aktarılmaya ve analiz edilmeye gayret edilecektir.

Bütün kavimlerin kültüründe her zaman toplumsal yaşamda varlığını sürdüren bazı erkek veya kadın tiplerinin kurnazlığını, hilesini, tuzağını, şerrini vb. niteliklerini eleştiren atsözü ve hikâyeler mevcuttur. İslâm coğrafyası ve bilhassa Ortadoğu coğrafyası halkları kültüründe de tarihi süreçte değişim geçirmekle birlikte genelde birbirleriyle örtüşen ve kısmen de farklı olan mevzuyla ilgili çok sayıda atasözü, deyim ve bunlarla ilgili sözlü ve yazılı hikâye mevcuttur. Genellikle birbirleriyle örtüşen ilgili hikâyelerin çoğunun asıl kaynakları Eski Hint veya İran menşeli olmak üzere *Binbir Gece Masalları*, *Sindbâd-nâme* (Türkçe’de *Yedi Vezirler ve Yedi Âlimler*), *Kelile ve Dimne*, *Tûtî-nâme* ve *Cevâmi’u’l-hikâyât* ve benzeri eski kaynaklara dayanmaktadır. Söz konusu hikâyeler sonraki yüzyıllarda yazılan kitaplarda veya yapılan çevirilerde yazarların, çevirmenlerin veya kâtiplerin düşünceleri, sanat anlayışları ve üsluplarına ilave olarak; halkların şifâhî anlatımlarına göre zamanla bir takım değişimlere uğramıştır; bir kısmına ilaveler yapılırken, bir kısmı kısaltılmış veya kahramanları değiştirilmiştir.

Bu konularla ilgili Farsça’da, Osmanlı Türkçesi’nde ve Kürtçe’de de çok sayıda yazılı ve sözlü hikâye vardır. İleride de görüleceği gibi hikâyelerden veya atasözlerinden bazısının birden fazla versiyonu aktarılacaktır. Yahut konu gereği bazı atasözleri yerine göre tekrar verilecektir. Aynı hikâyenin farklı versiyonlarını aktarmaktan amacımız zamanla o versiyonlardan bazısının kaybolmasını önlemek ve Ortadoğu halklarının kültürel etkileşimleri üzerinde çalışacak araştırmacılara karşılaştırmalı edebiyat ve kültür alanında daha fazla malzeme sunmaktır. Aynı durum atasözleri için de geçerlidir. Şunu da belirtmekte fayda vardır: Bir atasözü ya da deyim hikâyesini tesbit etmeye çalışırken önce klasik kaynaklara başvurulmuş ve çağdaş olanları da ihmal edilmemeye çalışılmıştır.

Örneğin Farsça alanla ilgili önemli eserler kaleme almış olan Muhammed Hablerudî (XI/XVII. yüzyılda yaşamış), *Kulliyât-ê Câmî’u’l-temsîl* adlı eserinde

aşağıdaki Farsça üç atasözünü zikrettikten sonra *Hîletu'n-nisâ* (*Kadınların hilesi*) adında bir kitap yazan âlimin bir kadınla hikâyesine yer vermiştir.²

مکر زن ابلیس دید و بر زمین بینی کشید.

Mekr-ê zen iblis dîd û ber zemîn bînî keşîd.

İblis, karı tuzağını/hilesini gördü ve pes etti (yere kapandı).

مکر از زنان و تلبیس از شیطان است.

Mekr ez zenân û telbîs ez şeytân.

Tuzak karılardan, vesvese şeytandan.

مکر زن را خر نکشد.

Mekr-ê zen-râ xer ne-keşed.

Karı hilesini eşek bile çekemez.

Konunun uzmanı İranlı çağdaş yazar Hasan Zûlfiqârî de *Dâstânhâ-yê Emsâl* adlı eserinde, birinci atasözünün *temsili* için aynı hikâyeyi vermiştir.³ Halk hikâyeleri uzmanı Encû-yê Şîrâzî de *Kadının tuzağı ve hilesi* başlığıyla aynı hikâyenin (biri epeyce değiştirilerek yeni kahramanlar eklenmiş) iki farklı versiyonuna yer vermiştir.⁴ İleride görüleceği gibi Ortadoğu'nun Müslüman halkları arasında yayılan bu hikâye aslında en eski kaynaklardan *Binbir Gece Masalları* ve *Sindbâd-nâme* gibi kitaplarda da yer almıştır.

I. İlgili Ortak Atasözleri

Aşağıda görüleceği üzere, burada konuyla ilgili verilecek Türkçe, Farsça, Kurmancî ve Zazakî bazı ortak atasözlerinde ve ileride aktarılacak ilgili hikâyelerde bir kısım kadın tiplerinin kurnazlığı, fendi, tuzağı, hilesi, şerri gibi hususlar öne çıkmaktadır. Bazısında da kadınlar arasından dul kadınların ve bilhassa kısmen kocakarıların bu hususlarda daha usta olduklarına dikkat çekilmektedir.

Örneğin aşağıdaki Farsça, Türkçe, Kurmancî, Zazakî gibi farklı dillerdeki atasözünün (elbette başka varyantları da vardır) anlam, cümle yapısı ve kullanım alanının hemen hemen aynı olması oldukça ilginçtir. Bu durum, sözkonusu dilleri konuşan halkların kültürel açıdan birbirlerinden ne kadar çok etkilendiğini ve kadının ailede ve sosyal hayatta nasıl etkin bir rol üstlendiğini gözler önüne sergilemektedir.

این زن است که مرد را خراب می کند یا می سازد.

F: Erkeği/ Adamı rezil eden de kadındır, vezir eden de.⁵

2 Muhammed Hablerudî, *Kulliyât-i Câmi'u'l-temsîl*, Tahran ts., 359-363.

3 Hasan Zûlfiqârî, *Dâstânhâ-yê Emsâl*, İntişârât-ê Mâzyâr, Tahran 1384 hş., 783-84.

4 Seyyid Ebû'l-Qâsim Encû-yê Şîrâzî, *Qissehâ-yê İrânî*, Emîr Kebîr, Tahran 1376 hş., I, 193-198.

5 Behmen-ê Dihqân, *Ferheng-i Câmi'-i Zarbu'l-meselhâ-yê Fârsî*, Tahran ۱۳۸۳ hş., 592.

T: Erkeği vezir eden de kadındır, rezil eden de.

K: Jin bixwaze, mêrê xwe dike wezîr jî, dike rezîl jî.

Z: Cinî biwazû kî kena rezil'iz, kî kena wezîr'iz.

Şimdi asıl konuyla ilgili atasözlerine bakalım ve ardından hikâyelerine yer verelim:

1.Farsça:

مکر زن ابلیس دید و بر زمین بینی کشید.

Mekr-ê zen iblîs dîd û ber zemîn bînî keşîd.

İblis, karı tuzağını/hilesini gördü ve pes etti (yere kapandı).⁶

مکر از زنان و تلبیس از شیطان است.

Mekr ez zenân û telbîs ez şeytân.

Tuzak karılardan, vesvese şeytandan.

مکر زن را خر نکشد.

Mekr-ê zen-râ xer ne-keşed.

Karı hilesini eşek bile taşıyamaz.

مکر زن از مکر شیطان بدتر است.

Mekr-ê zen ez-mekr-ê şeytân bedter-est.

Kadın hilesi/tuzağı şeytan hilesinden beterdir.⁷

مکر زنان بار خران است.

Mekr-ê zenân bâr-ê xerân-est.

Kadın hilesi/tuzağı eşek yüküdür.

مکر زنان بار خران، خر نبره من چه کنم؟

Mekr-ê zenân bâr-ê xerân; xer ne-bere men çê konem?

Kadın hilesi/tuzağı eşek yükü; eşek götürmese ben ne yapayım?

مکر زن چهل شتر بار است.

Mekr-ê zen çihil şutur-bâr est.

Kadın hilesi/tuzağı kırk deve yüküdür.

مکر زن صد ریشه دارد.

Mekr-ê zen sad rîşe dâred.

Kadın hilesinin/tuzağının yüz kökü (türü) vardır.

مکر آخر زن گریه است.

Mekr-ê âxer-ê zen girye est.

6 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

7 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

Kadının son hilesi/tuzağı ağlamaktır.^{8,9}

حيله کار زن است و ربه.

Hîle kâr-ê zen est û rubâh.

Hile kadınla tilkinin işidir.¹⁰

زن خوب آدم را بالا می برد، زن بد به خاک سیاه می نشاند.

Zen-ê xûb âdem-râ bâlâ mî-bered, zen-ê bed be-xâk-ê siyâh mî-nişâned.

İyi kadın, insanı yüceltir; kötü kadın, kara çula oturtur.¹¹

کپنک گوش کن از مکر زنان، حالا حاضر کن صد من زعفران!

Kepenek gûş kun ez-mekr-ê zanân; hâlâ hâzır kun sad men za'ferân.

Karılar tuzağına dikkat kepenek!

Şimdi yüz men safran hazırla kepenek!¹²

اندیرین صندوق جز لعنت نبود.

Enderîn sendûq cuz le'net ne-bûd.

Bu sandıkta lânetten başka bir şey yoktu.¹³

از درخت امرود پایین بیا تا درست ببینی

Ez-dirext-ê umrûd pâyîn biyâ tâ rast bînî.

Armut ağacından aşağı in ki doğru göresin.¹⁴

2.Arapça:

النِّسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ.

en-Nisâ'u hebâ'ilu's-şeytân.

Kadınlar şeytan'ın tuzaklarıdır.¹⁵

3.Türkçe:

İnanma yaz gününün yağmuruna, yağar yağar arkasından gün doğar; inanma dul kadının ağzına ağlar ağlar, gözüyle er dener.¹⁶

Dul karı, şeytan karı; aldatır, alır bekârı.

8 Bu atasözleri için alfabetik olarak bk. Hasan Zülfiqârî, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zêrbu'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.

9 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

10 Bk. Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl u Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş., II, 703; Yurtbaşı, 173.

11 Dihqân, 592.

12 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

13 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

14 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

15 el-Meydânî, Ebî'l-Fazl b. Ahmed b. Muhammed, en-Nisâbü'rî, *Mecmau'l-emsâl* (tahkik, Muhammed MuhyuddînAbdu'l-Hamîd), 1955, II, 340. Bu söz ibn Mesud'a nisbet edilmektedir.

16 Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994, 89.

Kadın/ Karı, erkeğin şeytanıdır.
 Karı şerri, kuru şerri.
 Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar.
 Karı, şeytanı şişeye koyar.
 Kadının fendi erkeği yendi.
 Şeytan, şeytan amma, kadın daha şeytan.¹⁷
 Kadının kırk çırağı var, biri sönse biri yanar.¹⁸

4.Kurmancî:

Jin bixwaze, mêrê xwe dike wezîr jî, dike rezîl jî.
Kadın isterse kocasını vezir de eder, rezil de.
 Jina çê mirov dike wezîr, jina xirap mirov dike rezîl.
İyi kadın insanı vezir eder; kötü kadın insanı rezil eder.
 Mekrê jinê çil deve/hêştir nikarin bikişînin.
Kadın tuzağını kırk deve çekemez.
 Xudê tu min ya xirav xaykî, şerê jina xaykî...
*Allah'im! Beni kötüden koru; kadın şerrinden koru...*¹⁹
 Xwedê hifza min bike ji lewnê jina!
*Allah'im! Beni kadınların şerrinden koru.*²⁰
 Fend û virên jinan barkirên ser kerê, ker di bin de mir û nemir.
Kadınların hilesi ve yalanını eşeğe yüklediler; az kalsın eşek ölecekti.
 Ji fêlbaziya/ weyniyên jinan çiyayê Cûdî xwar bûye.
Kadınların hilesinden/Cudi dağı eğildi.
 Xudê tu min ji şerê jina xaykî.
*Allahım! Beni kadın şerrinden koru.*²¹
 Jin gî ne jin in û mêr gî ne mêr in.
Her kadın kadın değildir; her erkek de erkek.
 Jin jî hene, jinkok jî hene.²²
*Kadın da var kadıncık da var.*²³

17 Bu atasözleri için alfabetik olarak bk. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.

18 Yurtbaşı, 173, 259.

19 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

20 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

21 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

22 Bu atasözleri için bk. Bîlal Hesên, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, 2008; Mehmet Oncu, *Gotinên Peşîyan*, İstanbul Kültür Enstitüsü Yayınları 2009; Mele Mehmed Dêrşewî, *Miştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989; Amed Tîgrîs, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.

23 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

5.Zazakî:

Ciniki estê, ciniki estê.

Ciniki estê, cüaniki estê.

Kadın da var, kadıncıklar da var.

Her ciniki cüanike nêbena.

Her kadın yiğit/mert kadın olmaz.

Ciniu de bas nêbeno.

Kadınlarla baş edilmez.

Heq ciniya [arsız]e qıdıxê keşi nêkero.

Allah (arsız) kıldını kimsenin başına bela etmesin!

Heq ciniya naşiye isoni ra düri bero.²⁴

Allah insanı acemi (ipsiz?) kadından uzak tutsun!

Ya Rebbî, ti ma şêr cinîyûn ra bipawî!

*Allah'ım! Sen bizi kadın şerrinden koru!*²⁵

Hûma kî şêr cinîyûn ra bipawû!

*Allah insanı kadın şerrinden korusun!*²⁶

Cinî ders dana şeytanî.

*Kadın şeytana ders verir!*²⁷

Cenî zî estî, cenîkekî zî estî, keleş cenî zî estî û şêrecenî zî estî.

*Kadın da var kadıncık da var; keleş kadın da var aslan kadın da var.*²⁸

6.Sorani:

Mekrê jinân bârê xer e; herkes nêykêşî çîyeş xer e.

*Kadın tuzağı eşek yüküdü; onu taşımayan neden eşek olsun?*²⁹

Mekrî jinan, çiyay derrûxênê

*Kadın hilesi/ tuzağı dağı ykar.*³⁰

Özetle bu atasözlerine göre, bazı kadın tipler şirretli ve arsız olur, insanı rezil edebilir; bu tip kadınlar hiçbir sebep yokken insana iftira atabilir, insanı her zaman yoldan çıkarabilecek güce sahiptirler; bazı kadınlar da istedikleri zaman pek çok kimsenin düşünemeyeceği tuzaklar kurarak entrikalar çevirebilirler.

24 Zıfî Selcan, *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Dersim 2013, 84-85.

25 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

26 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

27 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

28 Bunların bir kısmı benim halktan duyduklarımdan oluşmaktadır, bir kısmı için de bk. Veroj, Said: <http://www.kovarabir.com/2012/10/seid-veroj-vateye-verenan-ye-dimiliZazaki/>

29 Seyyid Abulhamid Seccâdî, *Pendê Pêşînân*, Hewlêr, 2010, 446.

30 Bu atasözünün hikâyesi ileride gelecek.

Aktarılabilecek hikâyelerden de anlaşılacağı gibi, bazı kadınlar da fiziki güç bakımından erkekleri yenemedikleri için, yeri geldiğinde iyi ya da kötü amaçlarla çeşitli kurnazlıklara ve hilelere başvurarak onları yenebilirler.³¹

II. İlgili Hikâyeler

Kurmançî Hikâyeler

Bu başlığın altında önce Margaret Rudenko tarafından Kafkas Kürtleri arasından derlenen ve Kerim Keşaverz tarafından Farsça'ya çevrilen *Efsânehâ-yê Kurdî* adlı kitaptan bir hikâyeyenin Türkçe çevirisine yer verilecek. Ardından aynı hikâyenin kısmen farklı birkaç Kurmançî ve bir de Zazakî versiyonu aktarılacaktır. Aynı hikâyenin farklı versiyonlarını aktarmaktan amacımız zamanla onların kaybolmasını önlemektir.

Aslında bu verilecek hikâye aşağıda da görüleceği gibi şu kalıplaşmış duayla ilgilidir: *Xudê tu min ya xirav xaykî, şerê jina xaykî...[Allah'ım! Beni kötülükten koru; kadın şerrinden koru...]*

1. Kurnaz kadın

Bir gün adam karısına dedi: “Asla beni kandıramazsın.” Karısı kahkaha atarak dedi ki: “Ey kılıksız, istersem başına öyle bir bela getiririm ki anlatılmaz!”

Kocası da dedi:

“Ey akılsız karı! Erkeğin aklı ve dirayeti karşısında hava atmayı kim sana öğretti?”

Sonra birgün adam çift sürmek için tarlaya gitti. Kadın da şaka niyetiyle onun başına çorap örmeyi aklına koydu ve pazara gitti; taze balık satın aldı, öğle yemeğiyle birlikte tarlaya kocasının yanına gitti. Yemeğini önüne koydu ve dedi:

-Sen yemeğini ye; ben de gidip bakayım, tarlayı güzel sürmüş müsün?

Kadın tarlada yürüyerek sürülen hatların yanına birkaç yerde toprağı eşerek çukurlara birer balık saklayıp üzerini toprakla örttü. Bir süre tarlayı dolaştıktan sonra geri geldi, kocasının yanına oturdu. Onu sevdi; tatlı dille ve şakalarla sohbet ettiler.

Yarım saat zaman geçince adam karısına dedi:

-Yeter, şimdi sen git, ben de tarlanın kalan kısmını süreyim.

Karısı dedi:

-Müsaade et; bir hat boyunca baştanbaşa seninle birlikte yürüyeyim, sonra giderim.

31 Albayrak, 371, 583, 603, 811.

Adam çift sürmeye koyuldu, karısı da onunla birlikte yürüyordu. Birkaç adım gittikten sonra sabanın ucunda bir balık çıktı. Kadın dedi:

-Gördün mü? Benim burada bulunmam sana nasıl da şans getirdi. Ben burada olmasaydım, acaba Allah böyle bir nimeti nasip edip gönderir miydi?

Birkaç adım gittikten sonra sabanın ucunda bir balık daha çıktı. Kadın balıkları aldı, eve götürdü ve daha sonra bir bulgur pilavı pişirdi, altına da pişirdiği balıkları koydu.

Akşam vakti kocası geldi seslendi:

-Karı, balıkları getir!

Karı "Hangi balığı?" diye sordu.

Kocası dedi:

-Beni kafaya alma! *Hangi balık*, ne demek?

-Tarlada yerden çıkardığım balıklar.

Kadın bir çığlık atıp feryat etti:

-Eyvah! Komşular imdada yitişin! Kocam delirmiş! Bir insanın kuru toprakta balık yakaladığını, hiç kimse görmüş mü?

Komşular koşarak geldiler ve karısına zarar vermesin diye adamı yakalayıp bir direğe bağladılar. Gece vakti herkes dağılıp evine gidince, adam ricayla yalvararak dedi:

-Hanım, beni bu direktan çöz; toprakta balık yakaladığım meselesi kesinlikle rüyaydı.

Karı dedi:

-Hayır! Seni çözersem beni döversin!

Adam, ona el vurmayaacağına ocağı ve çocukları başı için yemin etti. Kadıncağız onu direktan çözdü ve pilav tepsisini önüne koydu. Kocası korku ve endişeyle dedi:

-Eyvah! Yine rüya görüyorum! Sanki gözlerimin önünden birşeyler geçiyor!

Kadın dedi:

-Ne görüyorsun? Yoksa yine balık mı görüyorsun?

Adam "Evet" dedi.

Kadın dedi: "Sen bana demedin mi, *karı beni aldatamazsın*? Şimdi gördün mü, senin erkekçe aklın peş para etmedi.

Kadın bunu söyledi ve kahkayla gülmeye başladı.³²

32 Margaret Rudenko, *Efsânehâ-yê Kurdî* (Farsçaya çeviren: Kerîm Keşâverz), İntişârât-ê Âgâh, Tahran 1352 hş., s. 29-31.

2. Şerê jina: Xudê tu min ya xirav xaykî, şerê jina xaykî...

[Allah'ım! Beni kötülükten koru; kadın şerrinden koru...]

Carekê hebûye, tunebûye mêrikek û jina wî hebûne. Halê wan pak biye. Herro, sibê zû, wedê mêrik dest-rûyê xu dişûşt, digot:

-Xudê, tu min xaykî!

Rokî jina wî go:- Malava, bê **Xudê tu min ji şerê jina xaykî**. Mêrê wê divê:- Jin çine, wê çi min bikin? Bivin agir jî nikarin min bişewitînin. Jina wî ser vê yekê tevdiçîne. Rokî mêrik diçe cot. Jina wî ji dûkanê çend kîlo mesî distîne û tevî nanê wî dive serê cot. Wextê mêrik radike, ew dizîva mesîya davê xeta cot, tê xara rûdinê. Mêrikê feqîr gava dizvire, dinhêre va mesî xeta cotda: pê dikeve top dike, tîne dide jinikê: Divê:-Jinik, eva mesîne, min xeta cotda top kirine, bive çêke heta ez êvarê têm.

Ew nan duxe, jinik mesîya carek dinê tevî derdana paşda tîne. Mesîya çê dike, wan derê xu dide hevdu, mesîya jî vedişêre.

Êvarê mêrê wê ji cot tê westiyayî. Tîne hine nan, toraq, pîvaz dide ber mêrikê reben.

Mêrik divê:- Jinik, çima te ew mesî çê nekirin, minê naha bi medekî baş bixara?

Jinik divê:- Mesîyê çi, tu min dikenî?

- Lê min mesî neda teda? Min xuxa pê destê xu xeta cotda top kirin.

Jinik divê:- Bo hişbe, te xewn dîye...

Yek wî, yek jinikê -digre jina xu dikute. Jinik dertê ber dêrî, dike gazî, divê:

- Gundo, mêrê min cina dikeve. . .

Gundî cînar hildişin mala wan. Mêrikê reben divê:

-Heyran, cinaketina çi? Min xeta cotda mesî dîtin, danê ku çêke. Naha ez dibêjim- ew min gunekar derdixê...

Gundî çevê hevdu dinhêrin û divên: "Welleh evayî rastî jî cina dikeve"; dest-pîyê mêrik girê didin, pê şiva germaşivê rind dikutin. Mala wanda şevbihêrîyê dikin hetanî nivê şevê, paşê gişk belayî malê xu divin. Gişk diçin, mêrik divê:- Jinik, tu Xwedêda bibînî, lê min mesî nedan te?

Jinik divê:- Tu dixazî dîsa gazî gundîyakim -te bikutin?

Mêrik divê:- Jinik, tu Xwedêda bibînî, ez ne dînim, ez westiyayî, birçî -tu çira min hatî xezevê?

Jinik mêrê xwe dide sondê, paşê mêrikra gilîyê xwe dike... Mêrikê reben diçe dest- rûyê xu dişo, divê:

- Xudê tu min ya xirav xaykî, şerê jina xaykî...

Jina mêrik diçe wan mesîyê sorkirî tîne dide ber mêrik. Herdu rûdinîn tev nan dixun.

Ew çûn şuxula xwe, emê jî xilazbin ji emelê xwe.³³

3. Jin jî hene jinkok jî hene!

[*Kadın da var kadıncık da*]³⁴

Ber derê hêlûna kevokê gazî kirê:

-To min îşev nahewînî?

Dilê kevokê pê şewitî derê helûnê lê vekir, qir çû di mal da. Şevêk bûrî û roj bi serda hat, ne kevokê got here û ne qirê got ezê biçim. Man li gel êk heta dinya li wan bî bihar. Her duka êk û duwa xwe lorin xwe li êk û du aliqandin. Kevoka gewir dest bi hêka kir û bî qop - qurt - çêlkên xwe deranî.

Qirê got: -Ez babim û çêlik çêlikên min in, ezê li gel xwe bibim.

Kevokê got: -Ne çêlikên min in û min îzayê xwe pêve bûrandîye û ji nav hinavên min derketine. To bi tenê hatî û bi zigurdî tê welê biçî jî.

Her du pêk nehatin. Rabîn çûn li ba mîrê teyra da wan ji êk safî bikit...

-Vêca ez hîvî dikiim mîrê min to guhê xwe nedî vê kevokê, çunkî fêl û fenan jina qencên Xudê dîn dikin!

Mîrê teyra got: Wekî çi?

Qirê got: "Mîrê min carekê zelamekê û jina xwe bîn, mêrik ji qencên Xudê bî. Hingî destê xwe raberî Xudê dikir jê dixwest ku Xudê wî biparêzît ji nexweşiyên gorê û dogeh.

Carekê jinkê got: -Erê zelamo ez nabînim to xwe **diparêzî ji xap û telhên jina!** To ji nezana xwe neparêzî yan jî ji bê pakî?

Mêrik got: -Jin çîne xwelî li sere wan û tepik û xapên wan?

Jinkê got: -De xem nakit.

Jinik rabî çû ba masîgirekê çend masîyek anîn û ji dizîve birin li ser cotê mêrê xwe li nav rêza cotê wî da li pêşîya gêsne wî veşartin.

Roja paşî mêrik çû li ser cotê xwe dewarên xwe girêdan, çar gava neçû berê xwe dayê masîyek ji ber sere gêsne wî ser ax bî! Mêrik mendeş ma... Ev çi kes ne dîtîye û ne bihîstîye?! Xelkê tiştên holê dîtine yan bihîstine?! Berê xwe diditê masîyê! Hizrê xwe dikit baş e, masî û li bin erdê da?! Dûmahîkê masîyê xwe rakir û dest avêt hevcarê xwe, dîsa çar gava ne çû berê xwe dayê masîyek dî jî ji ber serê gêsne wî ser ax bî, heta çû serê xeta xwe ew masîyên jinê vaşartin hemî

33 Hecîyê Cindî, *Hikyated Cimeta Kurda*, Weşanxana Asoxîk, Yêrêvan 2005, s. 13-14.

34 Zazaca'daki şu atasözülle aynıdır. Cınki estê, cüaniki estê. *Kadın da var, kadıncıklar da var*:

dîtin û hilgirtin. Heta nîvro jina wî taştê jê ra anî. Xudê qewetê lê da û rûniştê xarê. Mêrik got: -Ka keça qenc to zanî min îro ecêbbiyek dîtîye?

Jinkê got: -Xêr bit camêro?

Got: -Bi Xudê min hindêk masî ji bin erdê da derêxistine!

Jinkê xwe xeşîm kir: -Weyla kezî kurê masî û li bin erdê da?

Mêrik got: -Keça qenc bi Xudê ez bi xwe jî mendehoş mame, belê ez li ber çavên xwe dibînim!

Jinkê got: -Camêro hemî ji Xudê tê!

Mêrik got: -Gelek rast e. Çawa bit şîva me îşev masîne, şîva me xweş e. Here taze biqelîne û here bêje birayê xwe û babê min û pismamê te û dostê min filan kes, bila ew jî bên li gel me bixûn.

Jinik rabî hat mal, belê masî çenekirin. Maşîk çêkîrin û got wan mirova û xwestin li ser şîvê, êvarî mêrik hat got: -Te şîv çêkirîye?

Jinkê got: -Belê.

Got: -Te ew mirov xwestine?

Got: -Belê.

Bî çaxê şîvê hemî rûniştin, jinkê şîv anî. Merik berê xwe dayê şîv maşe, ne goştê masîye!

Got: -Keçê ka masî?

Jinkê got: -Weyla ser bi reşê, bê lome, masîyê çî, ma to çûbî masîya?

Mêrik got: -Ew masîên min li ber cot girtin û dayîn te, ewên min ji bin erde da derxistin?

Jinkê got: -Weyla kezî kurê xelkê masî li bin erdê da sehkirine? To dîn bîyî malwêran?

Mirik da gopalê xwe dadnit jinkê, mirov ketin li navbeynê da: -Te çî ye malxopano?

Mêrik got: -Ezbenî hindêk masî min ji bin erde da derxistin min gotê here bike şîv, ewa tiranê xwe li min dikit. Soz bit ez wê bê kepû û lêv bikim.

Jinkê kir hawar: -Li bextê hewe mêrê min bigrin dîn bîye wê min bikujit.

Gundî û cîran hemî kombîn mêrik bi stûnê ve girêdan hişk û hişk nekarî xwe bilivînit. Jinkê ji dizî ve masîyek nîşê mêrik kir wî ji binê linga kir hawar: -Bi Xudê vê he masîye.

Mirovan gotin: -Çavên wî girê bidin.

Çavên wî jî girêdan. Mêrik ma li wî awayî heta nîva şevê. Her kes vetevizî ji nûka jinik çû li ber sekinî û got: -To çawanî ez qurban bi xwe û fêl û fenên jina xwe ve?

Mêrik got: -Li min tobe bit ji **îro pê ve ez ewil xwe ji fen û xapên jina biparêzim.**

-Vêca mîrê min ez hîvî dikim to çêlikên min bidî min guhê xwe nedî vê kevoka fêlbaz û fenker.³⁵

4. Weynê jinan

[*Kadınların Fendî*]

Dibêjin, rojekê ji rojan zilamek û jina xwe dan berhev ser mersela weynê jinan.

Mêrik got: -Weyn, weynê mêran e, ne ê jinan in.

Jinkê got: -Weyn ê jinanin, ne yê mêrani.

Herdû negihan tu tiştî bi hev re)

-Jinkê got: -De tê bibînî weyn yê kene!

A dinî rojê, mêrik serê sibehê çû cot. Jinik jî rabû, û şeş masiyên biçûk peyda-kirin û taştiya mîrê xwe hazir kir û çû ser e'rd; di rê de, berî ku bighê mîrê xwe jinkê di kêleka xeta paşî de, her şeş masî veşartin, her yek pênc şeş gav di nav wan de hiştin. Mêrik taştiya xwe xwar û rabû berê xwe da cot. Di xeta paşî de, piştî 5-6 gava dît ku masîk di ber cotê wî de rabû û her ku pêve diçe masiyekî dibine; ta bûn 6 masî. Kêfa mêrik hat û bang jina xwe kir, û got: "Van e şeş masî li ber cotê min rabûne, de here mal û ji min re bike firavîn." Jinik hate mal, masî veşartin û mergeyek têr pîvaz ji mîrê xwe re çêkir. Dema mêrik ji cot hate mal...

Jinkê mesefa merga têr pîvaz ji mîrê xwe re danî.

Mêrik got: -Ka masî?

Jinik kenî û got: -Masiyê çî, ma tu dîn bûye!

Gotinek ji mîrik û yek ji jinkê, herdû bi hevketin. Cîran bi wan ve hatin, gotin: -Çima hûn bi hev dikevin?

Jinkê got: -Ji mîrê min bipirsin.

Cîrana gotin: -Te xêre?

Mêrik got: -Malava, îro şeş masî li ber cotê min rabûn û min dane jina xwe, da ku bike firavîn û va merge çêkirye.

Bû tiq-tiqa cîranan, pê kenîyan û gotin: Kuro ma tu dîn bûye, masî di deryan (behran) de ne, çawa li ber cotê te rabûne!

Mêrik ji neçarî got: "Bavo dibe ku ez şaşim, rabû li ber jina xwe geriya, û li hevhatin.

35 Mele Mehmûd Dêrşewî, *Miştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşiya*, Stockholm 1989, s. 121-125.

Piştî ku cîran rabûn çûn... Jinkê, masî qelandin û li ber mêrê xwe danî, û jê re got: “Weyn ê jinanin an ê mêranin?”³⁶

5. Lewne jina: Xwedê hifza min bike ji lewnê jina!

[Allah'ım! Beni kadınların şerrinden koru!]

Sofiye kî kal lê pir alixwedê hebû. Ewî çî gava ku limêj dikir, di pey de, bi seetan rûniştî dima ji xwe re dia dikir û berzûrî Xwedê dibû.

Carekê jina wî dibêjê:

-Vêga di pey limêjan de hewqas rûniştî dimînî, tu çî ji Xwedê dixwazî?

-Ez îman û Quran û axret û bihişt û horîyan ji Xwedê dixwazim!

-Tu, qet parastina ji belayên dinê û ji lewnê jina jî, ji Xwedê naxwazî?

-Na!

-Çima?

-Lewnê jina çî ne, heta ku ez ji Yezdanê xwe bixwazim?

Jina sofî biryara xwe da, ku weyneke bîne serê wî. Rojekê Sofî gayen xwe dide pêşiya xwe û diçe ku here cot! Jina wî jî, berî ku ew bigîje cihê cotê xwe, diçe li serseda cot çend heb masîyên qîrase yî sitûr dixwe bine xwelîyê û litayêta vedigere mala xwe. Sofî digîje ser erdê xwe û gayen xwe girê dide û cot dike. Ew xetek-dido diçe-tê, di ber gîsnê wî de, çima masîyek dernayê! Sofî dibêje:

-Sibhan ji hikmetê Xwedê re! Dî binê xwelîyê de masî dertê! Her hal ez alê Xwedê me, lewra ku ewî ji min re masî şeyand!

Çî cara ku ew xeta xwe dibe sersedê, masîyek dertê! Sofî ji binê xwelîyê çend heb masîyên sipehî dîtî û xistin tûrikê tov, hilanî!

Dibe wextê çêlekdanan, jina wî taştê jê re tîne ba cot. Ew bi kêf û şewq gazî jina xwe dike:

-Hito! Hito! Tu dizanî ku min îro di ber gîsnê xwe de çî dîtine?

-Sofî! Te çî dîtîye?

-Masîî! Masîî! Min masî dîtîne?

-Malneket! Masî û binê xwelîyê?

-Ka li tûrikê tov binêre!

Jinik diçe bala xwe didê, erê rast e, wanê di tûrik de çend heb masîyên qîrase hene!

Ji kêfa masîyan re, taştê jî bi Sofî ve naçe xwar. Ka ew ji taştê çî qeder dixwo, ji jina xwe re dibêje:

36 Seydayê Tirêj, *Serpêhatiyên Kurdan (Dâstânha-yê Kurdi-yê Kurmancî)*, 1393 hş., Îran/Qum, s. 49-50.

-Van masîyan bibe malê! Da ku tu şîva me ya êvarê çêkî!

Jinik masîyan hildide û vedigere malê. Ew masîyan, diqelişîne, dişo û xwê dike, da ku xira nebin û vedişêre. Ji kêfa şîva êvarê re, Sofî jî, hetanî reşika mexrebê ew roj çotê dike. Sofî Ew, wêrojê firavîn jî naxwe! Çewa hebe şîva wî masî ne! Derengîyaşevê Sofî tê mala xwe. Lê kerbê masîyan pirîya ku sofî xwe birçî hiştîye, dilê wî dixele! Hêj ew li derva ye, ji wir gazî jina xwe dike:

-Hito, Hito! Şîva min xweş hazîr bike! Ez ji birçîna ketim!

Jinik nan û dewê tirş datîne ber. Sofî dibêjê

-Keçê! Kanêne masîyên me?

-Sofî masîyên çi?

-Ew masîyên ku ji ber gîsnê min derketi bûn!

-Sofî ev tu dîn bûyî? Masî û binê erdê?

-Wey min di devê nehse bavê te gayê! Hey keça kerê! Ev tu henekên xwe bi min dikî?

Hema Sofî radibe, «Terp û rep» li jinika xwe dixwe. Dibe qêrîn û girîna jinikê û bi nava gund ve dibeze:

-Ay gundîno! Gidîno heware! Sofî dîn bûye îşev wê min bikuje!

Gundî bi carekê dixuricin pêşîya wî û wî zevt dikan. Lê belê gundî dikan û nakin Sofî nasekine, hema kişîmê jinikê dike.

Hinek rîsipîyê gund jê dipirsin: -Sofî! Çima tu li jinikê dixî?

Sofî dibêje ku: -Min masî şandibûn malê ji bo şîva me ya êvarê! Ew min li derewê derdixwe, dibêje «Masîyên çi!» De were pîncar wê nekuje!

Jinikê ji wê gotina Sofî, demara qels girt û berê xwe da gundîyan:

-Heyran! Ne, Sofî îro çûbû cot, ne çûbû masî, heta ku masî anîbin!

Hema Sofî diqîre û dibêje:

-Jî xwe, ne min di ber gîsnê xwe de masî dîtibû!

Çewa ku sofî were dibêje, dîsa jinik dibêje wan:

-De încar lê binêrin! Pa ku ew ne dîn be, lê çi ye?

Gelî gundîyan! Hûn tevek cotarî ne! Kesî ji we seh kirîye, ku ji ber xeta cot masî derketibin?

Bawerî ji gundîyan re çê bû, ku Sofî dîn bûye! Wê şevê wan, sofî bi kuteka axurê ve girêdan. Ji lingên wî heta qirikê bi werîs hişk şidandin û heta sibê lêxistin!

Jina Sofî jî, darekî girte destê xwe û «Goliko soro te çi xwarîye» lê da. hemjî bi cêranavê berî ser dide û lê xist! Di ber lêdanê de, jinik dibêjê: -Masî û bêne erdê? Masî û ber gîsin!...

Sofiye kal î limêjker, ji bilî birçîbûna xwe, heyrê limêja eşa bû, ku lê nebore!
Ew li ber jina xwe dikeve hêvî û zarîyan. Hema dibêje:

-Hito! Tu bi xatirê Yezdan kî, min veke, da ku ez limêja xwe ya eşa bikim! Ez nema êdî behsa masîyan dikim!

Piştîre sofî vekir. Ew çû limêja xwe ku bike, ewê jî, masîyan qeland û savarekê çê kir! Jinikê masî xistin lengerîyê, savarê berî ser da û danî ber Sofî da ku şîva xwe ya êvarê bixwe!

Pa Sofî birçî ye û hê li taştîya sibê ye. Ewî bi kevçî girt û li savarê xist, hema dît ku serê masîyekî di binê savarê de xuya kir! Ewî bi kevçî savarê girte ser de û lengerîya xwe zivirand. Wî kevçîyê xwe dîsa ku li savarê da, dîsa serê masîyekî dît. Serê wî masî jî bi savarê temart û kevçîyê xwe li ciyek din xist! Di wê re jî, çima serê masîyekî derneket! Hema savarê dide ser wî jî ditemêrê û xwe dide paş, naxwo! Jinik dibêje: -Sofî! Çima tu şîva xwe naxwî?

-Hirmet! Ewên ku ji ber gîsnê min derketibûn, di binî de ne! Ez newêrim li wan binêrim!

Jinik dibêje: -Sofî! ji niha û şûnde, çiqas ku te ji Xwedê tişt xwestin, bêje: Xwedê hifza min bike ji lewnê jina!

Hê ji nû ve Sofê têdigîje ku masî bi dehsî ne!³⁷

Zazakî Hikâyeler

1.Şêr cinî [Kadın şerri]

Cayk benû cayk nibenû, yew dewî di yev cinî û myerdê xwi bênî. Namê cinîyek Şêrfa, name myerdê yay zi Xalit benû. Xalit her tim waxtî go nimac kenû û peynîyê nimacî dî destûn xwi kenû a vûnû:

-Ya Rabî, ti ma şêr şeytûn ra bipawî!

Ruêjêk Şêrfa vûna: -Xalit ti çir a timûtim vûnî: “Ya Rabî, ti ma şêr şeytûn ra bipawî. Ti çir a nivûnî: “Ya Rabî, ti ma şêr cinîyûn ra bipawî?”

Xalit vûnû: -Cinîyek ti bîye gec, şêr şeytûn dinya ra vate wû. Pîyerê dinya şêr şeytûn ra tersena. Şeytûn toqnehlet û. Ina dinya di gurê yî xirabê ya. Hûmay wi dergay xwi ra eş, ini semed wi her tim însûnûn ri xirabê kenû. La ez çir a vacî: “Ya Rabî, ti ma şêr cinîyûn ra bipawî.” Cinî çî ya, cinî sekena mi ez otir vacî?

Şêrfa vûna: -Cinî eşkena şeytûn ra hêna zaf fena bû, ya eşkena her çî bikirû.

Xalit vûnû: -De şûe uca ra, ez qey cinî ra bitersî?

Rueja bîn myerik şinû cit. Xalit yegay di cit kenû. Şêrfa ci ri taşt bena. Xalit

37 Zeynelabidin Zinar, *Xwençe: Gotinên Pêşiyên, Kilam-Dilok û Çîrok I*, Weşanxana Çanda Kurdî, Stockholm 1989, I, 112-115.

nişenû rue taştê xwi wenû. Şêrfa o haydi şina myûn dêrî di masûn tepîşena û inî masûn erzena myûn yegay. Ya masûn myûn yegayî di kena xetê cit û herr duna ser. Xalit nûn xwi wen û wirzenû wa şinû citê xwi kenû. Wi waxti go engaz kenû bin erd ra, fêk engaz ver ra masê perênî. Myerik şaş manenû. Wi hêvêr tiway fûm nikenû, la dimê engaz verradûnû û şinû masûn kenû xwi dest, nata çarnenû, veta çarnenû, ê rašta masê yî. Wi veng kenû cinîyê xwi, vûnû:

-Şerfa, Şerfa hê biye! Myûn yegay ma di masê vêcîyay. Yew tore bîya, inî masûn dekir û beri kîye.

Şêrfa yew tore gena şina myerdê xwi het. Xalit cit kenû, Şêrfa zi yi dima masûn dûna arîye û kena tora. Ya pîyerê masûn kena töre, firaqûn xwi zi gena û şina kîye.

Şûnd myerik citê xwi qednenû û şinû kîye. Wi nîre gayûn mil ra genû, engaz darenû we, gayûn xwi giredûnû û şinû zere. Şêrfa yena vera ci, torê hecatûn yi dest ra gena. Xalit dest û rîy xwi şuwenû, şinû meqet ser nişenû rue û tutun zerd ra yew cixare pîyêşenû. Wi cixarê xwi şimenû û vûnû: -Şêrfa tu ay masê nipotî, de bîya ma bûrî.

Şêrfa vûna: -Çi masê, masê ça ra amê?

Xalit vûnû: -Mi myûn xetê yegayî di masê nidî? Mi yi tu niday, tu niard kîye?

Ya vûna: -Myerik ti bî gec! Çiray myûn xetê yegayî di masê bîy. Masê myûn owki di cûyênî. Myûn yegayî di masê sinê eşkenî bicûyî?

Yew Xalit ra yew Şêrfa ra, yi wird pîyerdayiş kenî. Xalit yers benû, rûmenû Şêrfa ser go yay bikişû. Şêrfa vazdena şina sêr holî, qêrena vûna: -Gelê devicûn bîyêrîn lez! Xalit aqil xwi pernavû, wi bîyû gec!

Dewijî yêni pîyêser, yin wirdîn ra persênî, vûnû: -Çi bû dêrd şima çû?

Şêrfâ vûna: -Hal mesela îna wa.

Xalit vûnû: -Mi myûn xetê yegayî di masê day arîye day tu, tu ay masê ard kîye, ti gereka ay masûn pocî û bidî mi ez yin bûrî.

Devijî vûnû: -Xalit rašta bîyû gec!

Yi ûnî destan û lingûn yi giredûnî û erzênî zere yew wadî. Xalit vêşûn û têsûn hîrye ruêj o wade di mûnenû. Ruejê çeherin cinîyek kiştê bêr kena a ûnîyena myerdê xwi ra. Ya wazena hal yi vûnû.

Xalit vûnû: -Şêrfa bîye destan û lingûn mi akiri, mi îta ra veci. Masê çîni, ez tu ra masûn niwazena.

Şêrfa şina ber kena a. Xalit yenû teber şinû wadê rueniştişî di nişenû rue.

Şêrfa yew pîlaw pocena û masûn zi tewa di kena sur. Ya masûn kena bin têpsî û pîlaw zi kena masûn ser ra, sifre nûna rue. Xalit kueçik dûnû pîlaw ri, la bin ra

masê vêciyênî. Wi hêna pîlaw kenû masûn ser, masûn nimnenû. Şêrfa ûniyena ti ra, vûna: -Myerik o çû? Ti qey otir kênî? Ti qey niwênî?

Xalit vûnû: -Taway çînû? Ez ha vûna.

Xalit hêna kueçik dînû ta, hûnc masê vêciyênî. Wi hûnc leza bez pîlaw kenû masûn ser, masûn nimnenû. Şêrfa hûnc vûna: -Myerik se bi? Ti qey niwênî?

Xalit vûnû: -Cinîyek ez tersena a nîwêşiyê mi hûnc ha yena.

Şêrfa vûna: -Myerik meters, niweşî taway çîna, bûri ay masê yî.

Wi vûnû: -Niye, nîye masê taway çînî.

Ya vûna: -Myerik masê êstî, êstî.

Wi vûnû: -Cinîyek vûna hûnc a nîwêşiyê mi ha yena.

Ya vûna: -Niye, nîye niwêşî çîna. Tu ay masê zerê yegayî di dîy. Mi yi arîyday ard kîye û êr potî. Mi tu ra vatîyen ti qey nivûnî: “Ya Rabî [Rebbî], ti ma şêr cinîyûn ra bipaw.” Tu pê mi bîyeqûnî kêrdîyen. Tu inkê fûm kerd şêr cinîyûn sinîn û? Cinî eger biwaz eşkena şeytûn ra zi hêna zaf gurewo xerab bikirû. Tu dî mi çî ard tu sare. Eger gunê mi tu niamên, ti inkê hema dest û lingiredaye o wadi di bîn.

Xalit vûnû: -Amena [Amenna] cinîyek! Ez inkê hin rind zûna kî cinî çîqas fena yî. **Hûma kî şêr cinîyûn ra bipawû!**

Ma ra zûr Hûmay ra raşt

Ma yew taway helaw viraşt

Ma ini ver ra kerd raşt.³⁸

2.Fênd cinî

[Kadının fendi]

Çayêk ben çayêk nebenû. Yo bajar di yo mêrik û cinîye xwi beni o idarê kêye xwi bi weşî o bi holî viyarnênî. Cinêk zahf rinda o ehend zi bi namus o bi iffeta. La qazîyî bajar yo ruc cinêk vînenû o zer kuwen ci. Yeya pê qeday xwi danu cinêk. Se kenu nikenu cinêk sê qazî nikena. Cinêk wenena sebikir nêeşkena xwi qazî ra biqedinû, meselay qazî miyerdê xwi ra vana. Yî an qalê xwi kên yo o wazên yo fendêk biyarê sarê qazî.

Cinêk xeber şawena qazî r' vana filan ruc biye kê mi. Aya ruc yena o qazî bi niyeto xiraw şînû kê cinêk. Cinêk ci r' hurmet kena o wîrdî piya yo binêk sohbet kênî, aya hay id yo kes dan ber ır. Cinêk qazî ra vana: “In miyerdê mîno haw dan ber ır; eger biyer zarre, ma piya vînu, ma wîrdîn zi kişenû.”

38 Vatox: Yildizê Ehmêd Suafî-Enteb-1996. Bk. Seyidxan Kuric, *Arvûn û Lûy: Sonikî Çoligî*, Nûbihar, İstanbul 2014, s. 164-167.

Qazî tersenû o cinêk ra vanû: “La ez sekirî?”

Cinêk nat wenena wet wenena vana: “Biye bukir ina sandîq.”

Qazî kuwen sandîq o cinêk bêr sandîq qefilnena; şina ber kena a, ameye miyerdê yey û.

Miyerik yen zarre nat wenenû wet wenenû ço çinû. Çim gênenû sandîq van: “Cinêk ez wazena ina sandîq beri bazari d’ birueşî; ma r’ yo faydê yey çinêkû; in sire d’ binêk ehtacê ma zi esta.”

Cinêk vana: “Miyerik ti zanî; kêyf tu sinî wazenû ihin bikir.”

Qazî inî vatan eşnawenû o zaf tersenû. Tersan ra nêşkenû veng bikerû.

Miyerik vend yo hemal danû, sandîq ken yi paşt û ver xwi danî bazar. Hemal zî binêk ecibênû qey kû sandîq zaf giran aysena, la çiyêk nêvanû. Wextu k’ hemal hav sandîq benû yo veng eşnawenû; vanu “Hişt, hişt”. Hemal wenenû durmarê xwi ra çueyêk nêvnenû. Binena rayer ra şinu, hanc aw veng yenû. Binêk diqqet kenû fam kenû k’ veng haw sandîq ra yenû. Gueş nan sera yo ten haw zarrê sandîqi d’ vanû: “Bira hemal! Şiye ‘edliya d’ filan kes ra vac, wa biyêrû ina sandîq biêrnu; fiyat yey çiqas benû wa bibû; pêra ez zi tu vînena!”

Hemal sinî k’ sandîq bazar d’ xwi paşt ra nan rue, vazdenû şinû ‘adliye; vatê qazî merdiman yî ra vanû. Merdim qazî yên bazar d’ sandîq yo fiyatı zêd ra êrnên, bèn o qazî ci ra vecênî. Ina qazî r’ bena yo ders.³⁹

Soranî Hikâyeler

1. Mekrî jinan

[Kadınların Hilesi/ Fendi]⁴⁰

Degêrnewe⁴¹, piyawêk hebû zor xoy pê zorzan bû, herdem le xoy razî bû, be le xobayî bûnewe⁴² deygut: “Kes le min zorzantir nîye û kes natwanê fêll le min bikat.” Rojêk gutyan afretêk le filan gund heye zor mekro ye, kabra gutî deçme lay mekrî debrim. Wıyan: “Piyawekî baş be meçû neweku em afret e tenya be nîw mekir⁴³ karit lê bikat.”

Kabra⁴⁴ giwêy pê nedan çû bûwe mêwanî, afretekeş zanî ke ew piyawe bo niyazêkî wa hatuwe. Bo êware mrîşkêkî bo kuştewe⁴⁵ û kullandî û le pêşî dana,

39 Ben çocuk yaşta iken bu hikâyeyi çevremdeki (Karakoçan’ın Bahçecik köyünde) büyüklerden çok dinledim. Tam hatırlamıyorum; kötü karakter kahraman *kadı* mıydı yoksa *vali* miydi? Hasan ÇİFTÇİ.

40 Bu hikâye aslında ileride gelecek Farsça *Kadınların Hilelerini Derleyen Adamın Hikâyesi*’nin bir Soranice versiyonudur.

41 Degêrnewe: rîwayet dikin

42 be le xobayî bûnewe: bi tekebbur û xurur

43 nîw mekir: nîw mekir

44 Kabra: meriv

45 Kuştewe: serjêkir

kabra destî bird bo ewey goşteke bixwat. Afreteke be hemû hêzêkewe qijandî û hawarî kird pêş ewey xellk xirr bibnewe be kabray gut: “Ran e goştêk le naw dewî xot binê û xot le xo biçwêne.” Kabraş way kird. Xellk xirrbûnewe gutyan ewe çî ye, afreteke gutî: “Ew piyawe hejar e mîwanman bûwe, minîş mirîşkêkim bo serbirrî, ran e goştêkî le naw demî xoy na ta bîxwat, yekser be hoş xoy çû.” Ca xellkeke be çwar deste kabrayan hêna derê û çend teneke awêkî sardyan pêda kirid, kabra le sardyan lerzî girt û xoy pê ranegîra destî kird be cûlle cûl, afreteke gutî: “Hellîbigrin û bîbenewe jûrê wa be xo hatewe.”

Xellkekeş deybenewe jûrê û duwatir perteyan lêkrid û her kes çûnewe, ca afreteke be kabray gut: “Hey hejar ewe hatbûy mekrî min bibrî, ewe tenya nîw mekir bû lêmkirdî, ger mekrêkî tewawim lêbkirdbay ewe mepirse çît beser dehat.” Kabra bew şewe hesta royîşt û gerrayewe bo mallî xoy, herweha afreteke benawî bexêrhatinî emeşî pê wit: “Tuxwa ke çûyewe çît dît hemûy begêrrewe.”⁴⁶

2.Mekrî jinan, çiyay derrûxênê

[*Kadının hilesi/ tuzağı dağı yıkar*]

Kabrayekî deştêkî jinêkî hênabû, jinekey le dewrî degerra, xizmetî dekrîd, mêrd way be bîrda hat jinekey golî hebêt, kar geyiştê ew encame lêk rast hatin.

Jine gutî: “Piyaweke ême her wa bextiman reş e, ba kes têman negat, beyanî deçîne ser çakî tewiskey⁴⁷, ladêy⁴⁸ her çend jîr û hoşmend bin ta êstaş birrwayan⁴⁹ be çak û pîran heyê.”

Jin e zanî beyanî mêrdekey legellî dêt, tîrsa lewê swêndekey lê bikewê, boye dengubasî bo dostekey nard, beyanî diwabadway mêrd û jine dûr û nizîk biçêt, le kwê xoy berdawe bigate layan.

Jine derpêyekî dirra dirray le pê kird, nizîk tewiske, xoy le xo bird⁵⁰, kewte xwarewe dostekey xoy geyandinê: “Ewe çî bû?” Jine naşrîn kewtibû, bîlamanê leşî dyarbû, maweyek xoy hênawe ser xo, doste royî.⁵¹

Jine” :Mêrdeke min le mallewe nepirramê derpêyekem pîne bikem ,xo ew kabraye nehate serim“?

Mêrde” :Bellê hat ,min leber to agam le xo nema ,kabra şitî beser daday! Hurmê ewe be şûreyî naçêt ,royîştin ta geyîştne ser çakî.

46 Cemal Gerdesorî, *Serberdey Kordevârî*, 2006 Hewlêri, I, 25-26.

47 Navê merqed û mezarekiye

48 Ladêy: gundî

49 Birrwayan: bawerê wan

50 Xoy le xo bird: xwe weke bêhoşan xwe mirand

51 Royî: çû

Jine gutî” :Piyaweke dena bew çakî tewiskey lewetî xom nasîwe⁵², ewî nîrewze le tu û lew piyaway zyatir kesî dî... Minyan nedîwe⁵³, ewendeşit leser çak û pîran gêrram.”

Mêrde bawerrî hat, jine dillxoş buwewe, tewiske la şaxêkî⁵⁴ rûxand, çünke siwêndeke⁵⁵ fêll bû.

Em pende be kesêk dellên⁵⁶ be hîç cor le firrufêllî derbaz nebê.⁵⁷

Farsça Hikâyeler

1.Şeytan kadın tuzağını gördü, yere kapandı.

مکر زن ابلیس دید و بر زمین بینی کشید.

Mekr-ê zen iblis dîd û ber zemîn bînî keşîd.

Dâstânhâ-yê Emsâl adlı Farsça eserin yazarı Hasan Zûlfiqârî, bu atasözünü için şu hikâyeye yer vermiştir:

Bir adam varmış sürekli kadınların kurdukları tuzaklar üzerinde araştırma yaparmış. Adam erdemli, bilgin ve birçok ilimden nasibini almış biriydi ve daima kadınların kurdukları tuzaklardan çekinir ve onlara itimat etmezdi. Kadınların tuzakları üzerine bir kitap yazıp tamamlamış ve adını da *Hîletu'n-nisâ'* (Kadınların tuzağı) koydu. Bir yolculuk sırasında Benî Esed kabilesi mıntikasına vardı ve gece vakti olunca orada konaklamak istedi. Kabileden birinin evinin kapısına gitti, ev sahibi erkek evde yoktu. Gayet güzel ve cemal sahibi bir kadın çıktı, selam verdikten sonra onu eve aldı ve evde hazır bulunan yemekten ne varsa Allah rızası için tabağa koyup misafirin önüne koydu. Kadın gidip işine koyuldu; o adam da kitabını incelemekle meşgul oldu. Sonra o kadın sordu: “Bu ne tür kitaptır?” Adam dedi: “Benim derlemiş olduğum *Kadınların Tuzağı* adını verdiğim bir kitaptır.” Kadın bu sözü duyunca güldü ve dedi: “Senin misalin, *deniz suyunu kalburla ölçen adamın* misaline benziyor. Eğer denizden bir avuç su alırsan, ondan ne eksilir? Ey birader, *şeytan bile kadınların tuzağına karşı aciz kalır*. Kendini boşuna yorma.”

Ertesi gün kadın misafirin yanına geldi tatlı dille dedi: “Ey hâce, bu işin üstesinden gelemeyeceğini anlaman ve yazdığın kitabı suda yıkaman için ister misin, kadınların tuzağından bir nebze size göstereyim?” Adam dedi: “Ey nazenin, her

52 Lewetî xom nasîwe: ji dema ku min bilûx buye

53 Nedîwe: nedîtiye

54 La şaxêkî; parçe çiyayek

55 Siwêndeke: yemîn, sond, qesem

56 Dellên: dibêjin

57 ‘Omer Şeyxullâh Deşteki, *Pendî Kûrdî: Çîrokekey*, Enstîtu-yê Kelepûrî Kurdistan, Hewlêr 2006, 120-121. Bu iki Sorani hikâyenin Latinize etme zahmetine katlanan Dr. Hemin Ömer Ahmed’e teşekkür borçluyum.

ne söyerseniz lutfünüz olur.” Ardından kadın kalkıp gitti; yedi kalem süslendi⁵⁸ ve o kadar çok naz ve işve yaptı ki adamın kalbinin kadının kemendinin ipine takıldığını gördü ve okun hedefe isabet ettiğini anladı! O adam kadına, huzuru kaçmış ve dayanılmaz şekilde âşık oldu ve kendi kendine dedi: “Kadınların sözüne ve davranışına itmad etmemekle hata ettim.”

Sonra kadının güzelliğine vuruldu ve dedi: “Söyle bana, ne yapmalıyım ve benim sonum ne olacak?” Kadın dedi: “Ey hâce, sana ne oldu? Sen bilgin br adamsın ve *Kadınların Hilesi* kitabının da sahibisin; neden bu kadar perişan oldun?” Ardından adam yenik düştü ve yalvararak aşkı dile getirdi! Tam bunları konuşurlarken bir cariye içeri girdi ve dedi: “Ey Hanım, hâlâ ne oturmuş duruyorsun; hâce geldi!” Kadın paniğe kapılmış halde yerinden kalktı; süsünü püsünü attı ve bir köşede oturdu. O misafir adam, kadını bu halde görünce başındaki aşk sevdası gitti ve dedi: “Ey canım, ne oldu da bu kadar telaşlandın?”

Kadın dedi: “Kocam üç gündür ava gitmişti; şimdi geldi ve eğer bizi bir arada görürse elbette öldürecek!”

Adam bunu duyunca korktu ve dedi: “Benim ne yapmam lâzım?”

Kadın dedi: “Kalk, bu sandığın içine gir; biraz bekle bakalım ne olacak?”

Adam sandığın içine girdi; kadın sandığın kapağını kilitleti ve kocası içeri girdi. Kadın kocasını karşıladı, onun elini tuttu ve gülerek odanın içine girdiler. Kadınlara kocası sırtlarını sandığa dayayarak yanyana oturup her konudan konuşmaya daldılar. Kadın bir ara çaktırmadan sırtıyla sandığa dokundu ve şu dizeleri okudu:

Tuzak ve hile vadisinde adım atma!

Bak işte! Kadın hilesiyle tuzağa düştün!

Kocası sordu: “Ne oldu?”

Kadın dedi: “Haberin olsun. Dün akşam bir yabancı genç kapımıza geldi; kendisini buyur edip evde misafir ettim; gücümüze göre evde bulunan yemekten ona yedirdim; kendisini bir kitap inceleyen erdemli ve bilgin bir insan olarak gördüm; kitabın adını sordum: “Adı *Kadınların Hilesidir*; kendim derleyip yazmışım” dedi.

Bu sözleri duyunca sinirlendim ve dedim: “Sen nasıl bu işin üstesinden gelebilirsin?” O gülümseyince ben dedim: “İster misin, kadınların hilesinden bir nebze sana göstereyim. Sonra öbür odaya geçtim, süslenerek geldim; onun ya-

58 Kadınların eskiden yaptığı tam makyaj sunlardan ibaretti: 1.Tırnaklara, parmak uçları ve elin ayasına kına yakmak, 2.Yüze, alına, kaşa ip çekmek (ağda yapmak) ve deride çıkan kılları almak, 3.Kaşlara rastık çekmek, 4.Gözlere sürme çekmek, 5.Yüze pudra sürmek, 6.Yanaklara ve dudaklara alık sürmek, 7.Yanağın üstüne, kaşın yanına yahut yanağa ben yapmak. Bk. Dêhxodâ, *Emsâl*, IV, 1974-75; Sehrî, s. 633; Emîn Hazrâ’î, *Ferhengnâme-ê Emsâl û Hikem-ê Îrânî*, İntişârât-ê Nuvîd, Sîrâz 1382 hş./2003, s. 832.

nına oturdum.” Sandığın içindeki misafir adam, bu konuşulanların tamamını işitiyordu ve kalbi küt, küt atıyordu.

Kocası sordu: “Doğru mu söylüyorsun yoksa şaka mı ediyorsun?”

Kadın dedi: “Yalancı Allah’ın düşmanıdır.”

Koca sordu: “Öyleyse o adama ne oldu?”

Kadın dedi: “O adamı, ilmiyle gururlandığını görünce, kadınların hilelerinin kitaplara sığmayacağını ona göstermek istedim; onunla halvete çekilerek naz ve işveyle gönlünü çeldim; iş bitmeden sen geldin ve onunla eğlencemizi kararttın. Senin korkundan onu sandığa sakladım!” O çaresiz adam da sandıkta konuşulanları dinliyordu; içinden ah çekerek süğüt gibi titriyordu ve neredeyse hayatının ipi kopacakken içinden kendi kendine diyordu: “Şimdi beni parçalayacak!” ve diliyle şahadet kelimesini söylüyordu.

Koca kadınından bunları duyunca coşup küpürdü, dedi: “O nankör herif, nerede? Onun cezasını vereyim!” Kocası çok sinirlenmişti.

Kadın dedi: “Endişe etme! Uzağa gitmemiş, hemen burada hazırdır!” Kocası kılıcını çekti; öfkeyle kalktı ve karısına dedi: “Çabuk göster! Onu parça parça edeyim!”

O çaresiz adam sandıkta neredeyse can vermek üzereydi. Karısı dedi: “Sandığın içindedir, al anahtarı ve aç kapısını gör!”

Tesadüfen kocayla karı bir süre önce lades tutmuştu; hiçbiri öbürünü yememişti. Koca öfkesine kapıldığı için dünyası kararmış; lades aklının ucundan bile geçmiyordu. Sandığın kapağını açmak için karısının elinden anahtarı öfkeyle alınca, karı hemen dedi: “Aklımda! Sen unuttun, ladesi kaybettin!”

Koca bu sözü duyunca anahtarı attı ve dedi: “Allah kadına lanet etsin! *Şeytan bile yüz yıl uğraşsa tuzak kurmada kadına yitişmez. Ey hilekâr, bravo sana! Beni nasıl da öfkeliendirdin; Şeytan sana şakirt olma!*”

Olayın peşini bıraktı; karısının o söylediği şeyleri lades sebebiyle uydurduğunu düşündü ve sustu. Karı kocasının gönlünü aldı; yüzüne karşı gül gibi açıldı ve sözü başka yere çekti. Misafirle ilgili olayı unutturmak için kocasına yağ sürerek onu şişirdi ve ondan sonra yemek getirdi; birlikte yemek yediler. Bir süre sonra sohbe daldılar ve kocasını banyoya gönderdikten sonra, sandığın kapağını açtı ve yarım ölmüş adamı; ona tabut haline dönüşen sandıktan çıkardı ve boğazına bir yudum şerbet döktükten sonra dedi: “Ey kardeş! Her ne kadar sen akıllı ve olgun bir adam olup *Kadınların Hilesi* kitabını yazmış olsan da bu konuda benden daha iyi bir araştırmacı olamazsın. Bu bir nebzeyi gördün; şimdi artık ilminle övünme ve aklınla gururlanma; sen kadınların aklının eksik olduğunu düşündüğün halde fikrini ve aklını kadın tuzğına tutsak yaptın; seni nasıl çuvala koyduğumu gördün.”

Adam dedi: “Doğrusu şeytan bile sana öğrencilik yapamaz.”

Kadın dedi: “Gördüğün gibi aramızda geçen her şeyi kocama olduğu gibi anlattım ve yine de seni ölümden kurtardım. Oysaki hiçbir erkeğin kadını ölümden koruyamayacağını bilmen lazım; Allah korkusu olmasa kadın herşey yapabilir. Ey kardeş, kadınların hilelerinin haddi ve hesabı yoktur. Şimdi ey kardeş, boşuna zahmet çekme; zamanını zayi etme; kadınların hilelerini derlemek ve yazmak, vebaldan başka sana ne fayda sağlar? Bu yaşadığın örnek olay sana kâfidir. Şeytan kadın hilesini gördü ve pes etti. Şimdi sağ selamet git; bedavadan bir can kazandın.”

Ondan sonra o adam, o evden çıktı gitti; kitabı suda yıkadı ve şerî ilimleri tahsil etmeye koyuldu.⁵⁹

Not: Bu hikâyenin daha eski ve farklı şu versiyonu Türkçe’ye de defalarca çevrilmiş olan *Sindbâd-nâme* (bk. s.18 vd.) adlı eserde yer almaktadır:

2.Kadınların hilelerini derleyen adamın hikâyesi

Bir genç adam, dünyayı dolaşıp, kadınların hilelerini toplamak, böylece, evlendiği vakit, onların hilelerinden emin olmak istedi. Bu gaye ile diyarı gurbete çıktı. Nihayet aynı mesele ile meşgul birini bularak, 33 yıl yanında oturdu, eserlerini yazdı. İşi bittikten sonra, memlekete dönmekte iken, bir köye uğradılar. Biri o genç adamı misafir etti ve ev halkına misafire iyi davranmasını tenbih ettikten sonra işine gitti. Adam kitap sandığını ortaya çıkardı. Ev sahibinin karısı sordu: “Bu sandıkta ne var; bu şeyleri nereden getirdin; neyle ilgilidir?”

Genç dedi: “Bu sandıkta kitaplar ve defterler vardır.”

Kadın sordu: “Bu kitaplarda ne tür ilimler var?”

Adam dedi: “Kadınların hileleri ve tuzakları.”

Kadın şaşırıp, kısaca sordu ve adam açıkladı.

Kadın sordu: “Zihinlere sığan ve kadınların içinden geçen bütün hileleri yazıp öğrendin mi?”

Adam, “Evet” dedi.

Gerçekten güzel bir bayan olan kadın gülümsedi; kaş göz işaetiyle işve yapmaya başladı. Gencin kalbini kaptı, her ikisi yakınlaştı; utanma ve ar ortadan kalktı... Ev tenhalaşınca halvete geçip işlerini bitirince kadın bağırıp ve dedi: “Ey insanlar! Kendine zulmeden bu adamın imdadına yitişin!”

Genç adam o vaziyetin ve çılgının dehşetinden bayıldı... Kadın gelenlere dedi: “Kocam her gün bir aç garibi misafir getirip boynumuza yük eder; aşırı açlığını

59 Hasan Zülfiqârî, *Dâstânâ-yê Emsâl*, İntişârât-ê Mâzyâr, Tahran 1384 hş., s. 783-84.

gidermek için ölçüsüz büyük lokma yutunca boğazına takılır; şimdi bu adamın boğazında bir kemik kaldı; boğulacağından; şahne ve sultanın görevlisinin bizi tutuklamasından korkup bağırdım.”

Kendine gelen genç bunları duyuyordu ama yerinde taş kesilmişti. Adamlar kendine gelmiş olan gencin yüzüne su serpip dediler:

“Ey Genç! Böyle bir tehlike yaşamamak ve öldürücü oka siper ve bela okuna hedef olmamak; kendini belaya ve insanları sıkıntıya sokmamak için yemeği daha yavaş ye ve lokmayı daha ölçülü ve ihtiyaç kadar al.”

Genç adam dedi: “Bundan sonra bu hususta tedbirli olacağım ve sizin emrinizin sınırı dışına çıkmayacağım.”

Adamlar gidince kadın sordu: “Bu hileyi de yazıp tedbirini de öğrendin mi?”

Genç adam dedi: “Bu iş bir geceden sonra başka bir gece; bir günden sonra başka bir gün ve bir aydan sonra başka bir ayın gelmesi gibi sonsuzdur. Genç adam, deniz suyunu tartmanın ve çöl kumunu tane tane saymanın kadınların hilesini bilmekten ve sayıp dökmekten daha kolay olduğunu; bu işin sonunun gelmiyeceğini anladı ve konuyla ilgili yazdığı kitaplarını yaktı.⁶⁰

3.Şeytan ve kadın

Kadın şeytana dedi: Şu terzi adamı görüyor musun? Gidip onu vesveseye sokup karısından ayırabilir misin?

Şeytan “Evet! Bu iş çok kolaydır” dedi.

Sonra şeytan terzi adamın yanına gitti ve onu vesveseye sokmak için her yolu dendi. Ama terzi adam karısını çok seviyordu ve boşamayı asla düşünmüyordu. Şeytan geri döndü ve terzi adama karşı yenilgisini kadına itiraf etti.

Kadın dedi: “Şimdi neler olacak gör ve seyret”.

Kadın terzi adamın yanına gitti ve ona dedi: “Bu güzel kumaştan birkaç metre almak istiyorum; oğlum bu kumaşı sevgilisine hediye olarak götürmek istiyor.”

Terzi kumaşı kadına verdi. Kadın ondan sonra terzi adamın evine gidip kapıyı çaldı ve terzinin karısı kapıyı açtı. Kadın ona dedi: “Eğer mümkünse namaz kılmak için evinize gelmek istiyorum.”

Terzinin karısı “Buyurun, hoşgeldiniz” dedi. Kadın namazını kıldıktan sonra, o kumaşı terzinin karısının görmeyeceği şekilde odanın kapısının arkasına bıraktı ve evden çıkıp gitti.

60 Muhammed b. Ali az-Zahîrî as-Samarqandî, *Sindbâd-nâme*, (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul Üniversitesi 1948, s. 51-52, 265-270.

Terzi adam akşam eve gelince o kumaşı gördü; hemen o kadınla oğlunun sevgilisinin hikâyesini hatırladı ve anında karısını boşadı.

Olanları gören şeytan: “Şimdi ben, kadınların hile ve tuzak kurma hususunda üstünlüğünü itiraf ederim!”

Kadın dedi: “Biraz sabret; eğer terzi adamla karısını barıştırırsam ne dersin?”

Şeytan şaşkınlıkla “Nasıl?” dedi.

Kadın ertesi gün terziye gitti ve ona dedi: “Dün sizden satın aldığım kumaşın aynısını tekrar satın almak istiyorum. Çünkü dün aldığım kumaşı, namaz kılmak için girdiğim muhterem bir hanımın evinde unuttum; geri gidip istemeye de utandım.”

Terzi gitti karısından özür diledi; evine geri getirdi. Şeytan ise bir ruh hastalıkları hastanesine yattı ondan herhangi bir haber yok.⁶¹

Not: Bu hikâyenin çok uzun bir versiyonu *Binbir Gece Masalları*'nda (592-596 geceler) yer almaktadır.⁶² Aşağıdaki versiyonu da yine *Sindbâd-nâme* adlı eserde yer almaktadır.

4.Kocakarı ve delikanlı ile manifaturacının karısının hikâyesi

Zâvul şehrinde güzel bir delikanlı vardı. Bir gün gezerken bir kadın gördü ve dayanılmayacak şekilde ona âşık oldu. O civarda çok hilekâr olan bir kocakarıya gidip halini anlattı. Kocakarı, “Kocası filan yerde manifaturacılık yapar. Yarın ona git, ondan bir kat atlas al, -bir dost için alıyorum-, diyerek ne isterse ver. Sonra elbiseyi onun huzurunda bana verip -dostumuza götür- de” der. Ertesi gün genç öyle yaptı; atlası satın alıp kocakarıyla birlikte dükkândan ayrıldılar ve bir süre sonra kocakarı, atlas elbiseyle birlikte manifaturacının karısının evine gitti. Selam verip içeri girdi; muhabbet, izzet ve ikramla karşılandı. Kadın yemek hazırlamağa çıkınca, kocakarı çaktırmadan elbiseyi yastığın altına koydu, bir şeyler yedi ve gitti. Akşam olup kocası gelince gözü yastığın kabarık tarafına ilişti. O kabarığın gündüz sattığı o elbise olduğunu görünce genç ile karısı arasında bir şey olduğunu zannetti ve kadını dövdü. Kadın sebebini anlamadan çıktı annesinin evine gitti.

Kocakarı ertesi gün yine manifaturacının karısının evine geldi; onu evinde bulamayınca annesinin evine gitti. Damadının neden dolayı kızını dövdüğünü merak eden annesine bunun sebebini anlatacak bir hakîm bildiğini söyledi ve âşık gence hazır bulunmasını haber verip, kadını annesinin müsaadesi ile, onun

61 Nimetullah Safevî, *Zehr Der Suxenî*, (http://safavi-art.com/wp-content/uploads/2015/08/final_work1.pdf), s. 131-132.

62 *Elfu leyletin ve leyle*, Mısır, Bulak 1935, III, 166-169.

yanına götürdü. O gün akşama kadar eğlendiler. Kadın annesinin evine giderken, genç kocakarıya, kadın ile kocasının arasını düzeltmesini rica etti. Kocakarı “Yarın manifaturacının dükkânının önünde bulun, ben gelince, -elbiseyi ne yaptın ve ne oldu? De” dedi. Genç öyle yaptı.

Kocakarı, dostunun elbiseyi kabul etmediğini, parasını geri almak üzere manifaturacının evine getirdiğini, evde olmadığından oraya bıraktığını söyledi. Manifaturacı yanlış iş gördüğünü anlayıp hemen parasını iade etti ve annesinin evine karısının yanına gidip, özür dileyerek, i’zaz ve ikram ile karısını evine geri getirdi.⁶³

5. Üç hilekâr kadının kadı, muhtesip ve şahne ile hikâyesi

Şehrin kadısı, muhtesibi ve şahnesinin karıları bir gün hep beraber hamama giderler ve orada bir yüzük bulurlar; herbiri yüzüğün kendisine ait olduğunu iddia eder. Hamamı işleten kocakarı ana, bir öneride bulunur: “Her biri kocasına bir tuzak kursun ve hangisi daha başarılı olursa yüzük onun olsun” der.

Kadı’nın karısı yıllardır ona kavuşmayı arzu eden komşusu marangozun eviyle, kendi evleri arasında bir delik açar. Kocası kadıya, komşusu marangozun evlenmek istediğini, dolayısıyla nikâhını kıymasını ister. Kendisi de süslenip bezenerek; kılık değiştirip o delikten marangozun evine gider ve marangozun nişanlısı şeklinde göstererek, binbir hileyle ve rüşvetle kadı’nın marangozla nikâhlarını kıymasını sağlar. Kadı nikâhlarını kıyarken kadını kendi karısına benzettiği için şüphelenip nikâh kıyma işini yarıda keserek evde karısını yoklamaya gider; ama karısı delikten koşarak kadı’dan önce eve varır. Kadı onu evde görünce rahatlar ve nikâh işini bitirmek için tekrar normal yoldan marangozun evine giderken karısı da açtığı delikten kestirmeden koşup kadıdan önce nikâh masasında hazır olur.

Muhtesibin karısı ise, bir delikanlıyı kandırarak eve alır ve tam o sırada hizmetçiler aracılığıyla muhtesibi, eve erkek aldığı hususunda haberdar ettirir. Muhtesip hemen eve koşar; kadın delikanlıyı bir sandığa saklar ve kocasını kapıda karşılayarak hizmetçilerin ona verdiği haberin doğru olduğunu söyler; ona delikanlıyla eğlenmek için hazırladığı sofrayı gösterir. Sinirlenmekten köpüren ve bulup bir an önce öldürmek için delikanlıyı arayan kocası muhtesibi delikanlıyı sakladığı sandığın başına götürür. Muhtesip aşırı bir öfkeyle sandığın anahtarını karısının elinden alınca, karısı kocasıyla önceden tutmuş olduğu ladesi hatırlatır. Muhtesip karısının bunca oyunu ladesi kazanmak için kurduğunu zanneder ve sandığın kapağını açmadan evden çıkıp gider. Karısı da bir süre sonra sandığın kapağını açar; delikanlıyı serbest bırakır.

63 *Sindbad-nâme*, s. 47-48; Farsça metin, 236-245.

Şahnenin hilekâr karısı ise, kocasını evde uyuduğu bir sırada uyandırır ve kendisine uyuşturucu bir ilaç içirir. Daha sonra evdeki köle ve hizmetçi kızların yardımıyla onu kalenderi kılığına sokarak götürüp kalenderilerin mekânı olan bir harabeye bırakırlar. Şahne, şuuru yerine gelince, evine gitmek ister ama karısı ve hizmetçiler onu her defasında dövüp eve almazlar. O da gerçekten bir kalenderi olduğuna inanmaya başlar. Şehneyi soranlara da karısı, hasta olup evde yattığını; dışarı çıkamayacağını söyler. Bir süre sonra karısı köle ve hizmetçilerin yardımıyla, kendini bir kalenderi sanan şahneye tekrar uyuşturucu bir ilacı içirip uyuşturarak eve getirir ve başına gelen her şeyin bir rüya olduğunu ona kabul ettirirler.

Her üç hilekâr kadın, yüzüğün sahibini belirlemek üzere, kocalarının başına getirdikleri bu oyunları anlatmak üzere hamam sahibi kocakarıya giderler ama kocakârının çok daha önceden ailesiyle birlikte oradan göç edip başka bir şehire gittiğini ve yüzüğü de beraber götürdüğünü öğrenirler.⁶⁴

Not: Bu hikâyenin çok uzun bir versiyonu Bexordâr b. Mahmud Türkemân Ferâhî'nin *Mahbûbu'l-Qulûb* (İntişârât-ê Bârânî, Tahran ts., s. 532 vd.) yer almaktadır.

6.Hilekâr kadının tuzağı

Bir kadın varmış bir de sevgilisi. Sevgilisi gece vakti gidip şarap içerek sarhoş olunca daruğa onu yakalayıp valiye götürdü. Vali, kadı'ya götürmesini emretti. Kadı da emretti; 80 değnek vurup hapse koydular. Kadın, geceden bir süre geçti, bekledi dostu gelmeyince çıkıp aradı ve olayı öğrendi. Sabah uykudan uyanır uyanmaz üç tane davet mektubu yazdı ve yedi kalem süslendi. İlkin valiliğe gitti ve valinin hizmetçisine dedi: "Valiye deyin; bir kadın şikâyetini arzetmek için sizinle görüşmek istiyor." Vali kadını içeriye aldı. Kadın kaş gözle işve ederek davet mektubunu takdim etti. Vali mektuba bir göz attı ve mektupta; "Gece saat birde filan mahallede bulunan filan evde bir süre eğlenmek için teşrif etmenizi beklerim..." yazmıştı. Kadın çok güzeldi. Valinin gönlünü çeldiği için vali dedi: "Baş üstüne! O saatte hazır bulunacağım."

Kadın, ardından şehrin kadı'sının evine gitti ve orada da aynı tuzağı kurdu. Onu da gece saat ikide eve gelmesi için davet etti. Daha sonra daruğanın evine gitti; ona da davet mektubunu verip gece saat üçte kadının evinde hazır olması hususunda anlaştılar.

Kadın ondan sonra marangoza gitti ve üç gözlü bir dolap yapmasını söyledi. Tesadüf ya marangoz da kadına vuruldu. Kadın sordu: "Dolabı kaç ve ne zamana

64 Ekrem Kerîmzâde İsfahânî-Leyla Verherem, "Tahlîl-ê Dâstânê Mokr-ê Se Zen-ê Mekkâr bâ Qâzî û Şahne û Muhtesib...", *Tahqîqât-ê Târixî-İctimâ'î*, Pejûhişgâh-ê 'Ulûm-ê İnsânî, 1395 hş., VI/1, 125-146.

kadar yaparsınız?” Marangoz dedi: “Hanımefendi, parası ve zamanı önemli değil; ne zaman isterseniz yetiştiririm ve fiyatı da bedeva olacak.”

Kadın dedi: “Harika! Mutlaka bugün ikindi vaktinde teslim etmelisiniz ve mademki böyle oldu dolabı dört kapılı yapmanı rica ediyorum.”

Marangoz, “Başüstüne” dedi ve ekledi: “İkinci vakti birini gönderin, dolabı götürsün.”

Kadın da dedi: “İstedığınız ücreti almak üzere siz de gece saat dörtte filan mahallede, filan yerdeki eve buyurun.”

Kadın ikindi vakti bir hamalla geldi ve istediği şekilde marangozun yapıp hazırladığı dolabı aldı hamalın sırtına yükledi getirip evin misafir odasında bir köşeye koydurdu. Kadın hemen oturdu, bir beyaz gecelik dikti ve çok gösterişli bir yatak hazırladı; evi temizleyip mumları yaktı ve biraz çerez, meze ve şarap odanın ortasına koydu ve sabırla bekledi. Önce vali geldi. Ona selamla karşıladı, izzet ikramla salona aldı ve içip eğlenmeye başladılar. Bir saat sonra kapı çalındı. Kadın valiye dedi: “Eyvah! Bugece kocamın eve geleceği hesapta yoktu; şimdi gelmiş kapıda; sizi ne yapacağımı ve ne halledeceğimi bilmiyorum! İyisi siz şu dolaba girin, ben kapısını kilitlerim. Kocam gelirse bir şekilde onu başımızdan savuşturup gönderir ve eğlencemize devam ederiz.”

Vali dolabın bir gözüne girdi ve kadın kapısını kilitledi.

Kadın kapıyı açtı, tam zamanında gelen kadı’ydı. Kadın valiye yaptığı muameleyi ona da uyguladı. Kadının sakalını sıvazladı ve ikisi salonda samimi şekilde çerez, meze ve şarapla meşgul iken tekrar kapı çalındı. Kadın kadıya dedi: “Vay başıma gelenler! Bugece kocamın eve geleceği hesapta yoktu; şimdi gelmiş kapıda, sizi ne yapacağımı bilmiyorum ve kaçacak bir delik de yok! İyisi siz şu dolaba girin, ben kapısını kilitlerim. Kocam gelirse bir şekilde onu başımızdan savuşturup gönderir ve eğlencemize devam ederiz.” Vali gibi kadı’yı da dolabın ikinci gözüne koyup kilitledi ve kapıyı açtı. Silahı ve teçhizatıyla gelen daruğaydı. Kadın önceki iki misafirine yaptığı muameleyi ona da yaptı. Daruğayla salonda samimi şekilde çerez, meyve ve şarapla meşgul iken tekrar kapı çalındı. Kadın, vali ile kadı gibi daruğaya da saklanması için dolabı gösterirken dedi: “Doğrusu Daruğa Bey, bir kardeşim var dün gece şarap içmiş, sarhoş olmuş ve tutuklanmış ve emrinizle hapse atmışlar. Sen şimdi dolaba gir, kocamı bir şekilde başımdan savuşturur geri gönderirim ve seni dolaptan çıkarırım sabaha kadar içip eğleniriz.”

Kadına vurulan ve hala tuzağını farketmeyen daruğa kadına dedi: “Emredin gidip desinler; bu gece “gezme gecesi” olduğu için onu hapisten çıkarırsınlar...” Daruğa dolabın üçüncü gözüne girince kadın kapıyı kilitledi ve kapıyı açtı. Gelen marangoz adam idi. Kadın hemen sert bir şekilde ona bağırdı: “Sen ne aptal adamsın, bu ne biçim dolaptır?” Marangoz dedi: “Canım, azizim Hanımefendi,

kurbanın olayım, neden, nasıldır?” kadın dedi: “Ben sana demiştim, her gözü bir adam sığacak kadar olsun; oysaki öyle değil; bir göze bir kedi bile sığmaz.” Marangoz “Hayır! Öyle değil. Herbir göze tam bir insan sığar.” Kadın da dedi: “Öyleyse gir, dene, görelim!”⁶⁵

[Ünlü bir Mevlâna araştırmacısı olan İranlı Bediuzzaman Furûzânfer *Ehâdîs ü Qises-ê Mesnevî* adlı eserinde yer verdiği bu hikâyenin daha uzun bir versiyonunda bir tacirin karısı olan hilekâr kadının sevgilisi uğruna dolaba kilitletiği şahıslardan şahne (şahne, aslında askeri vali demektir) yerine vali ve ilave olarak ülkenin padişahı (melik) da vardır. Hikâyede şu ilâveler yer almaktadır:]

Kadın valiyi dolaba kilitlemeden dostunun zindandan serbest bırakılması yazısını valiye imzalatır. Ayrıca rahat eğlenmeleri için her bir konuğunun elbiselerini çıkartırıp farklı renklerde rahat elbiseler giydiren. Dolap da üstüste gelecek şekilde beş gözden oluşmaktadır. En üst gözde marangoz, ikinci gözde padişah, üçüncü gözde vezir, dördüncü gözde vali ve en alt (beşinci) gözde de kadı yer almaktadır. Kadın dolabı kilitledikten sonra zindandan çıkarılan sevgilisiyle birlikte korkudan şehri terkedip başka bir şehre kaçarlar. Ama dolabın kapıları kilitli ve birbirinden hebersiz olan her bir misafir korkudan konuşamadığı için üç gün boyunca uykusuz, aç ve susuz şekilde sefalet içinde kalır. En üst gözdeki marangoz dayanamayıp tuvaletini yapınca melikin başına; melikinki vezirin başına; vezirinki valinin başına ve valininki de kadının başına dökülür. Sonunda kadı dayanamayarak “Bu ne pislik!” diye bağırınca vali de “Ey kadı, Allah ecrini versin!” der. Vezir de üstündeki gözde bulunan padişaha bağırır: “Bu ne pislik!” Padişah veziri sesinden tanır ve kendisinin tanınmaması için ses çıkarmaz. O sırada vezir der: “Allah bu kötü kadının belasını versin! Padişah dışında şehrin bütün büyüklerini bu dolaba kilitlemiş!” ondan sonra padişah der: “Sus! Bu karayüzlü kadının tuzağa düşürdüğü ilk kişi benim!” Bunları duyunca marangoz da bağırır: “Bu sandığı dört dinara yapmaktan başka hiçbir suçum yok. Paramı almaya gelince beni bu sandığa koydu ve kilitledi.” Ardından her beş şahıs konuşmaya başlarlar ve padişaha teselli vermeye çalışırlar. Sonuçta bir şekilde komşular evi boş görünce merak edip bir marangoz aracılığıyla kapısını açtırırlar. Evde kalan tek eşya olan dolaptan sesler çıkınca, içinde cinler var diye korkup dolabı yakmak isterler. Bunu duyan kadı *Kur’ân*’dan bir ayet okur; kendini onlara tanıtır ve onları dolabı yakmaktan vaz geçirir. Onlar da bir marangozu çağırıp dolabı açtırırlar. İçindekiler farklı elbiselerle dışarı çıkınca birbirlerine bakıp güldüler. Hilekâr kadın onların elbiselerini de götürmüştü. Başka elbiseler getirttiler ve ancak gece vakti gizlice evlerine dönerler.⁶⁶

65 *Efsânehâ ü Qissehâ*: Mecelle-i Elektronikî-yê Vistâ, Ferheng û Edeb, sayı: 7, s. 55-56.

66 Bediuzzaman Furûzânfer, *Ehâdîs ü Qises-ê Mesnevî* (Nşr. Huseyn Dâvûdî), Emir Kebir Tahran 1381 hş., s.595-599; krş. Zemânî, VI, 1141.

7. Bu sandıkta lânetten başka bir şey yoktu

Mevlâna da *Mesnevî* adlı eserinde yukarıdaki hikâye ile örtüşen veya onun başka bir versiyonu olan aşağıdaki hikâyeye yer vermiş ve hikâyeden şu mısra zamanla İran kültüründe atasözü olmuştur:

اندرین صندوق جز لعنت نبود

Bu sandıkta lânetten başka bir şey yoktu.

Enderîn sendûq cuz le'net ne-bûd.

Bu atasözü bir insanın içindeki kötülük dışı yansıyınca yahut çok önemsenen bir nesnenin değersiz olduğu açığa çıkınca söylenir.⁶⁷

Kadı'nın cuha'nın karısına âşık olması ve kadı'nın sandığa kapatılması...

Cuha her yıl fakirlikten hileyle karısına yönelir derdi: “Ey güzel kadın!

Madem silâhın var, git bir av yakala da avından süt sağalım.

Kaş yayı gamze oku ve hile tuzagını, Hak niçin verdi? Avlanmak için.

Git, büyük bir kuş için tuzak kur, yem göster, ancak yemesine izin verme.

Karısı, “On gönüllü kocadan şikâyetçiyim” diye kadıya⁶⁸ gitti.

Hikâyeyi kısa kes. Kadı, o güzelin sözüne, güzelliğine kapılıp avlandı.

Dedi: “Mahkemede gürültü varken şikâyetini anlayamıyorum.

Ey servi boylu! Yalnız gelersen kocanın zalimliğini bana anlatırsın.”

-Kadın- dedi: “Senin evine şikâyet için iyi ve kötülerden gelip gidenler vardır.

Baş evi de hep sevdalıdır; gönül vesvese ve kavgayla doludur...

Kadı, “Ey güzel! Usul nedir?” dedi

-Kadın- dedi: “Bu cariyenin evi tamamıyla boştur.

Düşman köye gitti, bekçi de yoktur; yalnız kalmak için iyi bir yerdir.

Bu gece mümkünse oraya gel; gece işi duyulmaz ve riyasızdır...

O şeker dudaklı, kadıya acayıp masallar okudu; hem de ne dudakla!

İblis, Âdem'e ne kadar efsane okudu; -ama- **Havva**, “ye” deyince ona, o zaman yedi.⁶⁹

Zulüm ve adalet dünyasında ilk kan, kadın yüzünden Kâbil'in elinden döküldü.⁷⁰

67 Enverî, *Ferheng-i Emsâl*, I, 115.

68 Karaismailoğlu'nun çevrisinde “kadı: Qâzi” yerine “hâkim” kavramı tercih edilmiştir.

69 Havva anamızın yasak meyveden yemesi ve Âdem babamıza yedirmesi Yahudilik, Hıristiyanlık kültürü başta olmak üzere ataerkil kültürlerde ilk günahın kadın tarafından işlendiği şeklinde yorumlanmış ve inanılmıştır.

70 İlk büyük günah sayılan “insanı öldürme” olayının, Âdem'in oğlu Kâbil tarafından,

Nuh, tavada kebab yaparken [Allah'ın dinini tebliğ ederken] Vahile, durmadan tavaya taş atardı.

Kadın hilesi onun işine baskın geliyordu; öğüdünün temiz suyunu bulandı-
rıyordu...

Kadın hilesinin sonu yoktur; gece akıllı kadı [!] buluşmak için kadının evine gitti.

Kadın iki mum yaktı; meze ve meclis düzenledi. –Kadı- “Biz bu suyu içmeden sarhoşuz” dedi.

O sırada Cuha geldi, kapıyı çaldı. Kadı, sığınmak için bir kaçış yeri aradı.

Bir sandıktan başka boş yer görmedi, o yiğidin korkusundan sandığa girdi.

Cuha içeri girdi ve dedi: Ey eş! Ey baharda ve kışta günahım!

Benim sana feda etmediğim neyim var ki her zaman benden feryat ediyor-
sun?

Dudağım kuruyken, ağzımı açıp bana bazen müflis, bazen namussuz diyorsun.

Benim töhmet ve şüphe kaynağı olan şu sandıktan başka neyim var?

Halk, içinde altınım var sanıyor; bu zanla bana yardımı esirgiyor.

Sandığın görünüşü çok güzeldir; ancak mal, gümüş ve altından bomboştur!

Güzel ve vakarlı hilekârın bedeni gibi; o seled e yilandan başka bir şey bula-
mazsın.

Yarın şu sandığı alıp mahalleye götüreceğim, çarşının ortasında yakacağım.

Böylece Müslüman, Mecusi ve Yahudi, bu sandıkta lanetten başka bir şey
olmadığını görür.”

Kadın, “Hey! Ey adam!” dedi, “Vazgeç bundan.” -Cuha- “Bundan başkasını
yapmayacağım” diye yeminler etti.

Sabah erken yel gibi hamal getirdi, hemen o sandığı sırtına yükledi.

Kadı sandığın içinde, ağır ceza nedeniyle bağırıyordu: “Ey hamal! Vay ha-
mal!”

O hamal sağa sola baktı; “Ne yönden ses ve haber geliyor?”

“Hayret! Bu bana seslenen gaipten midir? Yoksa bir peri gizlice beni mi
çağırıyor?”

kadın yüzünden gerçekleştiğine inanılır. Tarihî rivayetlere göre beşerin annesi Havva her gebeliğinde biri kız biri oğlan, ikiz çocuklar doğururdu. Bu ikiz çocuklardan oğlan olanı sonraki ikizlerden olan kızla evlenirdi. Kâbil çiftçilik, Hâbil ise hayvancılıkla uğraşırdu. Daha büyük olan Kâbil ikizi olan kız, Hâbil'in ikizi olan kızdan daha güzeldi. Hâbil'in Kâbil'in ikizi olan kızla evlenmesine karar verildi. Fakat Kâbil razı olmadı ve “Benim kendi ikizimle evlenmem daha uygundur” dedi. Her iki kardeşin Allah'a kurban sunmalarına ve kurbanı kabul edilene o kızla evlenmesine karar verdiler. Hâbil seçkin bir kuzu, Kâbil ise bir deste başak sundu. Hâbil'inki kabul edildi, Kâbil'in ise reddedildi. Bu sebeple kardeşi Hâbil'e karşı kin güttü ve onu öldürdü. Bk. Zemânî, *Şerh-i Mesnevî*, VI, 1146.

O ses art arda gelince ve artınca, “Gaipten değildir” dedi, kendine geldi. Sonunda o sesin ve feryadın sandıktan geldiğini, sandıkta birinin saklandığını anladı...

Bu sözün sonu yoktur. Kadı ona dedi: “Ey hamal! Ey sandık taşıyan! Çabukça mahkemede vekilimi benden, bütün bunlardan haberdar et. -Gelsin- şu akılsızdan bunu satın alsın: böylece bağlı şekilde evimize götürsün.”

Vekil geldi, “Sandığın kaç?” dedi. -Cuha- dedi: “Dokuz yüz altından fazla veriyorlar.

Ben bin altından daha aşağı veremem; alıcıysan, aç keseyi getir.”

-Vekil- “Ey kısa keçe elbiseli! Utan. Sandığın değeri bellidir” dedi.

-Cuha- dedi: “Görmeden satış geçersizdir; bizim satışımız kilim altında bu doğru değildir.

Açayım; değmiyorsa, yazıklanmamak için satın alma. Ey baba!”

-Vekil- “Ey sırları örten! Sırrı açma, kapalı olarak satın alıyorum, benimle uzlaş.

Ört ki seni örtsünler; kendine emin olmadıkça kimseye gülme...”

-Cuha- “Bu yaptığım zulümdür, ancak yine de bil ki ilk başlayan daha zalimdir” dedi.

Hâsılı bu alım satımda macera çok uzadı; yüz dinar verip onu ondan satın aldı...⁷¹

Bir yıl sonra Cuha tekrar sıkıntılardan dolayı hanımına dönüp dedi: “Ey becerikli kadın!

Geçen yılki geliri yenile; kadının huzurunda benden şikâyet et.”

Karısı başka kadınlarla kadının huzuruna gitti; bir kadını tercüman yaptı.

Kadı konuşmasından kendisini tanımasın, geçen (yılki) belayı hatırlamasın diye.

Kadının göz kırpan bakışı fitnedir; fakat kadının sesinden fitne yüz kat olur.

Kendisi sesini yükseltmiyordu; kadının sadece bakışının yararı yoktu.

Kadı, “Sen git, işine birlikte karar vermem için hasmını getir.”

Cuha geldi, kadı onu hemen tanımadı; çünkü kadı, karşılaşma sırasında sandıktaydı.

Onun sesini, alış verişte ve arttırıp eksiltmede dışarıdan duymuştu.

-Kadı- dedi: “Kadının nafakasını niçin tam vermiyorsun?” -Cuha- dedi: “Şeriatın candan kölesiyim.

71 Mesnevî, *Adnan Karaismailoğlu* çevrisi, s. 863-867 (VI. Defter, 4449-4565); Zemânî, *Şerh-i Mesnevî*, VI, 1139-60.

Fakat ölsem kefenim yok benim; Ben bu oyunun, şeş beşinin yoksuluyum!”
Kadı bu sözden onu tanıdı, o hilesini ve oyununu hatırladı.
Dedi: “O şeşi beşi benimle oynadın; geçen altı yönü de bağlayıp yendin.
Benim sıram geçti; bu yıl o kumarı başka biriyle oyna, elini benden çek.”⁷²

8.Armut ağacından aşağı in ki doğru göresin

ببینی درست تا بیا پایین امروء درخت از

Hikâye: Kötü bir kadın kocasına, “O hayaller sana armut ağacının tepesinden görünüyor, çünkü armut ağacının tepesinde insanın gözüne böyle şeyler görünür.
Armut ağacının tepesinden aşağı in o hayaller gider” dedi...

Hilekâr ve kötü bir kadın dostuna, aptal kocasının gözü önünde onunla yatabileceği konusunda söz verdi. Kadın önceden plan kurarak oynaşına dedi: “Gel filan ağacın veya çalının arkasına saklan; ben sana işaret edince yanıma gel.”

Ondan sonra kadın kocasıyla birlikte bahçeye gitti.

Kocasına, “Ey talihli! Ben meyve toplamak için ağaca çıkıyorum” dedi.

O kadın ağaca çıktığında, yukarıdan kocasına bakınca ağladı.

Kocasına dedi: “Koğulmuş ahlaksız! Sana dolanan o lûti kim?

Sen onun altında kadın gibi yatmışsın. Ey filan! Sen tam kadınsı erkekmişsin.”

Kocası dedi: “Hayır, galiba başın döndü; yoksa burada yerde benden başka kimse yok.”

Kadın tekrarladı: “Arkana kapaklanmış o külahlı kimdir? Hadi!”

-Kocası- dedi: “Ey kadın! Dikkat et! Ağaçtan aşağı in, zira başın döndü, sen çok bunadın.”

Aşağı inince kocası çıktı; kadın dostunu yanına [üstüne] çekti.

Kocası, “Ey fahişe! o maymun gibi üstüne çıkan o adam kimdir? dedi.

Kadın, Hayır burada benden başka kimse yok. Dikkat et! Başın dönmüş, Kocası, bu sözü kadına tekrarladı.

Kadın dedi: “Bu armut ağacındandır!

Ben de armut ağacının tepesinden senin gördüğün şekilde eğri görüyordum. Ey deyyus!”

Haydi! Hiç kimse olmadığımı görmek için aşağı gel. Bu bütün hayal gösterme armut ağacındandır.”⁷³

72 Mevlânâ, *Mesnevî*, Türkçesi: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ, Ankara 2008, s. 868 (VI/4551-4564); krş. Zemânî, Kerîm, *Şerh-i Câmî '-i Mesnevî-yi Ma'nevî*, İntişârâtı İttılâ'ât, Tahran 1382 hş.,IV, 1165-67.

73 *Mesnevî*, çev. Karaismailoğlu, IV, 3544-58; krş. Haşmetullah Riyâzî, *Dâstânâhâ û Peyâmhâ-yê Mesnevî*, 313-314

9. Karılar tuzağına dikkat et kepenek!

Şimdi yüz men safran hazırla kepenek!

کپنک گوش کن از مکر زنان، حالا حاضر کن صد من زعفران!

Kepenek gûş kun ez mekr-ê zenân,

hâlâ hazır kun sad men za'ferân.

Kadınların hilesi ve tuzağına karşı dikkatli olmak lâzım.

Ölmüş olan kocası için ağıt yakıp ağlayan bir kadının evinin önünden iki yabancı erkek geçiyordu. Biri, arkadaşına dedi ki: “Kocasının ölümüne söyleyip ağıt yakan bu kadın yalan söylüyor”. Diğeri karşı çıktı. İkisi iddiaya girdiler; yüz men safran üzerine anlaştılar.

Kadının numara yaptığını iddia eden adam, arkadaşını, giydiği geniş kepeneğin içine sakladı; kendisi de kadının ölmüş kocasının kardeşi olarak tanıttı ve kadının evine girdiler. Arkadaşı içinde durduğu halde kepeneği omzundan çıkardı, odanın duvarı yanına koydu. Kadınla sohbet başlandı. Samimiyeti ilerletti ve sonunda kendisiyle yatmak için kadını razı etmeye çalıştı. Maksudını elde edince, iddiayı kazandığını hatırlatmak için kepeneğe yöneldi ve içinde saklı arkadaşına dedi ki: “Karılar tuzağına aldanma kepenek! Şimdi yüz men safran hazırla kepenek!”⁷⁴

Türkçe: *İnanma yaz gününün yağmuruna, yağar yağar arkasından gün doğar; inanma dul kadının ağıdına ağlar ağlar, gözüyle er dener.*⁷⁵

10. O üç çocuğun ar lekesini görmek istemiyorsan,

bu çocuğun adını anma!

اگر می خواهی داغ آن سه تا بچه را نبینی، اسم این بچه را مبر!

Eger mî-xâhî dâğ-ê ân se tâ beççe râ ne-bînî, ism-ê in beççe râ me-ber!

Kocasını birkaç yıl seferde kalan bir kadın, dört çocuk doğurur. Koca dönünce kendisini sorguya çekerek çocukların kimden olduğunu sorar.

Kadın, “Birincisi, sen yolculuğa çıktığında ben hamileydim” der.

Koca, “Birincisi kabul, ikincisi için ne dersin?” der.

Kadın, “İkincisi kolaydır: bir gece rüyamda senin seferden döndüğünü ve beraber yattığımızı gördüm; bu çocuk o rüyanın semeresidir” der.

Koca, “Bu da kabul, üçüncüsüne ne dersin?” der.

Kadın sorar: “Bu şehir o şehir dolaşırken rüyada benimle yattığını hiç görmedin mi?” Koca, “Elbette gördüm” der.

74 Hazrâ'î, s. 607.

75 Yurtbaşı, s. 89.

Kadın, “Artık ne diye beni hesaba çekiyorsun, bu üçüncü çocuk da o rüyanın semeresidir” der.

Koca sorar: “Varsayalım üçü kabul, dördüncüsüne ne dersin?”

Kadın, “Eğer o üç çocuğun namus lekesini görmek istemiyorsan, bu çocuğun adını bile anma!” der.⁷⁶

Sonuç ve ilave dört hikâye

Kadın hilesi, kadın tuzağı veya *kadının fendiyle ilgili Cevâmi’u’l-Hikâyât* adlı eserde yer alan birçok hikâyeden şu dördünü örnek olarak aktarmakta fayda vardır. Bu hikâyelerde kadının kişiliğini korumak ve erkeğe karşı varlığını ispatlamak için ne tür hilelere, doğrusu çözüm yollarına başvurduğu veya toplumsal yapının kadını nasıl mağdur ettiğini göstermek açısından dikkat çekicidir:

11.Kadının iffeti ve dindarlığı

Aşırı vesveseli ve kıskanç bir adam vardı. Bir kadınla evlendi ve hiçbir mahremnin gözü kadını ve kadının gözü de hiçbir mahremi görmeyecek şekilde evin etrafını sıkı şekilde kapattı. Kadın bir süre bu sıkıntıyı çektikten sonra kocasına dedi: “Bana neden baskı kurup beni adeta hapse tıkamışsın? Eğer kadın kötü ve şirretli olursa hiç kimse onu durduramaz. Şayet iffetli ve nefsinin tutan olursa helal kocası dışında hiç kimseye ilgi duymaz. Bu tavrından vazgeç ve beni Allah’a teslim et; çünkü iffetim ve dinim beni en iyi şekilde korumaktadır.”

Her ne kadar kocasına bunları söylese de kocası karısının bu söylediklerine iltifat etmedi ve baskıyı daha da arttırdı. Kadın da kocasına bu konuda bir kanıt göstermek istedi. Komşusu bir kocakarıyı eve çağırdı ve onun aracılığıyla genç bir komşusuna haber gönderdi: “Bir süredir sana olan aşkın üzüntüsüne tutulmuş, senin sevdanla kendimi kaybedip takatten düşmüşüm” dedi.

Haberi alan genç adam, sorup kadının güzelliğini öğrenince haber gönderdi: “Senin güzelliğne karşılık canını ve gönlünü ortaya koymayacak; başını ve altını (parasını) sana feda eymeyecek biri var mıdır? Fakat senin kocan aşırı kıskanç ve lütuftan uzaktır. Sana ulaşmak nasıl mümkün olabilir?”

Kadın dedi: “Kolaydır, yeter ki beni iste. Önce sefere çıkacağımı etrafa yayman gerekir ve bu arada büyük bir sandık yaptırıp benim kocama de ki: ‘Ben yolculuğa çıkacağım, eşyayla dolu bir sandığım var, senden başkasına itimadım yok; eğer sandığı evinizde emanet olarak kalmasına müsaade ederseniz büyük lütuf olacaktır.’ Kocamla vedalaştıktan sonra ona de ki: ‘Uşağım sandığı evinize getirecek.’ Hamal sandığı evimize getirince, kocam da evden çıkıp gidince sandıktan çıkarsın; biz de birbirimizin cemaline kavuşup eğleneceğiz.”

76 Hazrâ’î, s. 155, 455.

Genç bu planı isabetli gördü ve uygulamaya koyuldu. Büyük bir sandık yaptırdı; bir anahtar da taktırdı ve sandığı evinde emanet tutması için kadının kocasına ricada bulundu. Kendisi sandığın içine girdi ve hamal sandığı adamın evine götürdü.

Karısı çıkıp kocasına dedi: “Beyim! Bu nedir?” Kocasını dedi: “Bir dost yolculuğa çıkacak, bu sandığı emanet olarak evimizde kalmasını istedi.”

Kadın dedi: “Bunun içinde ne var, biliyor musun?” Kocasını “Bilmiyorum” deyince kadın dedi ki: “Eve kilitli bir sandığı getirip içinde ne bulunduğunu bilmemek akla uygun olmaz! Eğer yarın sandık sahibi içinde para ya da mücevher bulunduğunu ve onları senin aldığını iddia ederse nasıl cevabını verirsin? Varsayalım kadınıya gittin ve (ona el sürmediğine) yemin ettin, yine de bir husumet oluşacak ve adın lekelenir. Biri yeminine inansa da on kişi de senin yalan yere yemin ettiğini söyler. Doğru olanı, adamın mutemedini çağırıp onun huzurunda sandığın kapağını açtırmak ve onun içinde ne varsa ayrıntılı olarak bilmen ve emanet olarak korumandır.”

Adam karısının haklı olduğunu düşündü. O genç adamın uşağına sandığı açmasını söyledi. Uşak efendisinin sandığın içinde olduğunu bilmiyordu. Sandığı açmak zorundaydı. Sandığı açınca genç adam başını çıkardı ve aşırı mahcubiyetten ve utanmaktan dili tutuldu. Adam şaşırıp kaldı.

Bunun üzerine karısı ona dedi: “Kocacığım! Bu efendinin bu konuda hiçbir kusuru yoktur. Bu olanların hepsini ben planladım. Ve benim amacım şuydu: Sen beni korumak amacıyla baskı yapmakta sınırı aştın. Ben sana defalarca dedim ki kadını tutamazsın ve onu kötülük yapmaktan engelleyemezsin; çünkü iblis onların yardımcısıdır. Ama sen bana inanmadın. Eğer içimde kötü niyet olsaydı, sen kendi elinle bir sevgili eve getirip oturttuğun halde seni bu sandığın kilidini açmaya tahrik etmezdim. Ama benim amacım iffetimi kanıtlamaktı. Şimdi beni kendi halime bırak ve bana baskı kurmaktan vazgeç.”⁷⁷

Bazı hikâyelerde de kadın başına gelecek kötülüğü defetmek için hileye ve tuzak kurmaya başvurur. Nitekim bu konuyla ilgili Sindbâdnâme’de şu ilginç hikâye yer almaktadır:

12. Kadın düşkünün hükümdarın hikâyesi

Pêrûz adlı iyi bir hükümdar vardı, fakat kadınlara düşküdü. Bir gün, köşkün damından etrafa bakarken, bir kadın gördü. Birini gönderip yerini ve kocasının ticaret için Irak tarafına uzun bir sefere çıkmış olduğunu öğrendi. Geceleyin, havassından biri ile, kadının evine geldi. Kadın, çaresiz, onu iyi karşıladı. Yemek hazırlanıncaya kadar okunmak üzere bir kitap verdi. Padişah “Birinin kapısını

77 Muhammed Sedüddin Avfi, *Cevâmi’u’l-hikâyât ve Levâmi’u’r-rivâyât*, (nşr. Cafer Şi’âr), Tahran 1370 hş., 347-349.

fiske ile çalarsan, kapımı yumrukla çalarlar” sözüne gelince, müteessir oldu; kalktı, özür dileyerek gitti. Aceleden ayakkabısını unutmuştu. Ertesi gün, seferden dönen koca bunu görünce korktu, karısından şüphe edip evinden kovdu. Kadının kardeşleri onu dava edip, padişaha: “Kiraladığı tarlayı bıraktı ve icarını vermiyor” dediler. Koca: “Seferden döndüğüm zaman, orada arslanın ayak izini gördüm” dedi. Hükümdar anladı ve dedi: “Evet oradan arslan geçti, fakat hiçbir ziyan vermedi.”

Adam da karısının evine gidip özür diledi ve onu tekrar evine getirdi.⁷⁸

Konuyla ilgili bazı hikâyelerde de kötü bir durumun oluşmasında hem erkeğin hem kadının sorumluluğu yanı sıra mal hırsı ve aç gözlülük de tetikleyici faktör olarak öne çıkmaktadır. Örneğin *Sindbâdnâme*'de şu ilginç hikâye yer almaktadır:

13. Hamamcı ile karısı ve şehzadenin hikâyesi

Kannûc'da tezgâhı ve servetiyle nam salan bir hamamcı vardı ve oranın çok güzel olan şehzadesi onun hamamına gelirdi. Şehzadenin babası ona civardaki bir padişahın kızını almıştı. Zifafın yakın olduğu bir zamanda, şehzade hamama geldi. Çok şişman olduğundan tenasül uzvu görünmüyordu. Bunun üzerine hamamcı ağlamaya başladı. Sebebini soran şehzadeye, zifafta muvaffak olup olamayacağını bilmediğinden ağladığını söyledi. Şehzade, “Ben de bunu düşünüyordum. Kesemde birkaç dinar var, onları al ve bana bir kadın getir de kendimi deneyeyim” dedi. Hamamcı gözünde gül gibi gözüktüp ışıldayan dinarları alınca, tamaa kapıldı ve aletin iş yapamayacağını düşünerek şaytana uydu ve olayı güzel olan karısına anlatarak şehzadeye onu getirdi. Hamamcı bir yarıktan onları seyrediyordu. Gördüğü şeylerden dolayı pişman olup sessizce karısını çağırıp bu kötü işten vazgeçirmeye çalışsa da kadın gelmedi. Her defasında işaretle kocasına “Şehzade izin verene kadar bekle” dedi. Hamamcı ahmaklığından ve yaptığı kötü işten utanıp gitti kendini mezbeledeki bir ağaca astı. Kadın hamamdan çıkınca kocasını tanımamazlıktan gelerek geçip gitti.⁷⁹

14. Can verene kadar iffetini korumak

Geçmişte ve hâlihazırda bu postmodern çağda dünyanın birçok yerindeki savaşlar ve terör olayları nedeniyle birçok kadının en acımasız şekilde mağdur edildiğini ve tecavüze uğradığını hergün haberlerden öğreniyoruz. Bosna Hersek, Irak, Afganistan, Suriye ve Afrika ülkelerinde bu trajedinin sayısız örnekleri yaşandı ve yaşanıyor. Birçok kadının kişiliğini ve iffetini korumak için canını

78 Muhammed b. Ali az-Zahîrî as-Samarqandî, *Sindbâd-nâme*, (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul Üniversitesi 1948, Türkçe metin, 50; Farsça metin, 258-263; Arapça metin, s. 354.

79 *Sindbâd-nâme*, Türkçe metin, 41; Farsça metin, 173-179.

verdiğini de biliyoruz. Klasik eserlerden biri olan *Cevâmi'u'l-Hikâyât*'ta kadın fendi veya kadın hilesiyle ilgili hikâyeler arasında çok ilginç şu hikâye yer alır:

Burku'î (Ali b. Muhammed) hicri 255 yılında Basra'da isyan ederek etrafında topladığı Zencîler ve başıboş adamlarla yöreyi yağmaladığı sırada, kendisine Basra'dan bir Alevî kızı da getirdiler. Kendisine kötülük yapmak istediklerini anlayan kız Burku'î'ye dedi: "Ey önder! Beni Zencîlerin elinden kurtar, sana bir dua öğreteceğim, o dua sayesinde kılıç asla sana zarar vermeyecek." Burku'î kızı yanına aldı, "Onu bana öğret" dedi.

Kızcağız dedi: "Bildiğim bu duanın etkili olup olmayacağını nasıl bilebilirsin. Önce kılıcı var gücünle bende dene, kılıç beni kesmezse, sen kesinlikle bu duanın etkili olduğunu görmüş olup duanın kıymetini anlamış olursun." Burku'î kılıçla kıza vurdu ve kız anında düşüp öldü.

Kızın iffetinden dolayı zinaya maruz kalmamak için hile yaptığını anladılar ve üzüлüp pişman oldular.⁸⁰

Sonuç olarak şimdiye kadar *kadın hilesi*, *kadın tuzağı* veya *kadının fendi*yle ilgili dini, coğrafi, tarihi birliktelik ve kültürel etkileşimden dolayı Ortadoğu halkları arasında birçok atasözünün ortak olduğu görülmektedir. Şimdiye kadar *kadın hilesi*, *kadın tuzağı* veya *kadının fendi*yle ilgili aktarılan hikâyelerden kadının yapısında hem iyilik hem kötülük yapma yetisi ve becerisi bulunduğunu ve şayet kadın kötülük yapmak isterse şeytanın bile aklına gelmeyecek yöntemleri kullanabileceğini göstermektedir. Bazısında kadın kahramanlar, kendilerini zayıf, beceriksiz ve eksik gören erkeklere karşı varlıklarını hissettirmeye; namuslu, iffetli, zeki ve becerikli olduklarını ispatlamaya çalışırlar. Kurmancî, Zazakî ve Soranî olan hikâyelerin neredeyse tamamı ve Farsça 1 ve 2 nolu hikâyeler bu temaları yansıtır. Kadın iyi niyetli ve iffetli bir karakterle erkeğe karşı verdiği mücadelede başarılı olur.

Bazı hikâyelerde kadın kötü niyetli olsa veya kadının yapısında kötülük yapma isteği olsa, erkeğin onu korumak için bekçi de tutsa kadınla baş edemeyeceği gerçeği ortaya çıkmaktadır (bk. Farsça 1., 2., 11.hikâye)

Ahlâkî kuralları tanımayan bazı şirret tipleri de ihtiras ve arzularına kavuşmak için fırsat buldukça her türlü hile ve tuzağa başvurarak erkeği aldatmakta veya yoldan çıkarmakta şeytandan daha başarılı olurlar (Bk. Farsça 3, 5, 8 nolu hikâye).

Bazı kadınlar da ekonomik çıkar elde etmek veya başka amaçlarla erkekler tarafından araç olarak kullanılmaktadır (bk. Farsça 7 ve 13.hikâye).

Bazı hikâyelerde de kadın namusunu korumak amacıyla öldürülmeyi de göze alarak çeşitli hilelere başvurur (bk. Farsça 12.ve 14.hikâye).

80 Avfî, s. 338.

Bu kavramlar arasından daha çok öne çıkan “hile/hîle” sözcüğü Arapça orijinli olup diğer birçok Müslüman milletin diline geçmiş ve bu dillerde anlam değişimine uğramıştır. Arapça’da asıl anlamı “yol”, “çıkarma yolu”, “çare”, “keskin zekâ”, “tedbir”, “kurnazlık”, “tasarruf gücü”⁸¹ vs. anlamlarda da kullanılmaktadır.⁸² Dolayısıyla *kadın hilesi*, *kadın fendi* veya *kadın tuzağı* gibi ifadeler ilk görünürde zihinlerde (“Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika”)⁸³ olumsuz anlamlar çağrıştırsa da bu anlamlarıyla birlikte pratik hayatta kişiyi (kadını) çeşitli tehlikelerden kurtarmak; onurunu korumak amacıyla (bir savunma aracı olarak “yol”, “çare”, “kurnazlık”, tedbir” vs. manalarda kullanılmak suretiyle anlamsal açıdan olumlu farklı boyutlara da sahiptir.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp İstanbul 1988.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Avfî, Muhammed Sedüddîn, *Cevâmi’u’l-hikâyât ve Levâmi’u’r-rivâyât*, (nşr. Cafer Şî’âr), Tahran 1370 hş.
- Azîmî, Muhendîs Sâdıq, *Ferheng-i Bîst Hezâr Mesel û hikmet û Istîlâh*, Tahran 1382 hş.
- Bingöl, Abdulkadir, *Gotinên Pêşiyân û Biweş*, Weşanên Na, İzmir 2014.
- Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=154854)
- Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Mîştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989.
- Deştêkî, ‘Omer Şeyxullâh, *Pendî Kûrdî: Çîrokekey*, Enstîtu-yê Kelepûrî Kurdistan, Hewlêr 2006.
- Dihqân, Behmen, *Ferheng-i Câmî’-i Zarbu’l-meselhâ-yi Fârsî*, Tahran 1383 hş.
- Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl u Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş.
- _____, *Lugatnâme*, ilgili madde. (<https://www.vajehyab.com>)
- Efsânehâ û Qissehâ*: Mecelle-i Elektronikî-yê Vîstâ, Ferheng û Edeb, Mîhr 1389 hş., sayı: 7.
- Ekrem Kerîmzâde Isfahânî-Leyla Verherem, “Tahlîl-ê Dâstânê Meker-ê Se Zen-ê Mekkâr bâ Qâzî û Şahne û Muhtesîb...”, *Tahqîqât-ê Târîxî-İctimâî*, Pejûhişgâh-ê ‘Ulûm-ê İnsânî, 1395 hş., VI/1, s. 125-146.

81 Mutçalı, Sedar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995, 206; Bk. Dehxodâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, ilgili maddeye (<https://www.vajehyab.com>)

82 Bk. Dehxodâ, a.g.e., ilgili madde.

83 *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=154854)

Elfu leyletin ve leyle, Mısır, Bulak 1935.

Encû-yê Şîrâzî, Seyyid Ebû'l-Qâsim, *Qıssehâ-yê Îrânî*, Emîr Kebîr, Tahran 1376 hş.
Enverî, Hasan (ve diğêrleri), *Ferheng-i Emsâl-i Sohan*, I-II, İntişârât-i Sohan, Tahran 1384 hş.

Furûzânfer, Bediuzzaman, *Ehâdîs û Qıses-ê Mesnevî* (nşr. Huseyn Dâvûdî), Emîr Kebîr Tahran 1381 hş.

Gerdesorî, Cemal, *Serberdey Kordevârî*, Hewlêr 2006.

Hablerudî, Muhammed, *Kulliyât-i Câmi'û't-temsîl*, Tahran ts.

Hazrâ'î, Emîn, *Ferhengnâme-ê Emsâl û Hikem-ê Îrânî*, İntişârât-ê Nuvîd, Sîrâz 1382 hş./2003.

Hecîyê Cındî, *Hikyated Cimeta Kurda VI*, Weşanxana Asoxîk, Yêrêvan 2005.

Hesen, Bîlal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, 2008.

Mevlânâ, *Mesnevî*, Türkçesi: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ, Ankara 2008.

el-Meydânî, Ebî'l-Fazl b. Ehmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Mecmau'l-emsâl*, I-II (tahkik, Muhammed Muhyuddîn Abdu'l-Hamîd), 1955.

Mutçalı, Sedar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995.

Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşiyân*, Enstîtuya Kurdî, Stenbol 1992.

Riyâzî, Haşmetullah, *Dâstânâ û Peyâmâ-yê Mesnevî I*, Tahran 1385 hş.

Rudenko, Margaret, *Efsânehâ-yê Kurdî* (Farsçaya çeviren: Kerîm Keşâverz), İntişârât-ê Âgâh, Tahran 1352 hş.

Safevî, Nimetullah, *Zehr Der Suxenî*, (http://safavi-art.com/wp-content/uploads/2015/08/final_work1.pdf).

Seccâdî, Seyyid Abulhamid, *Pendê Pêşînân*, Hewlêr, 2010.

Selcan, Zilfi, *Qese u Qesê Vîrênu Leksikon*, Dersim 2013.

Seydayê Tîrêj, *Serpêhatiyên Kurdan (Dâstânâ-yê Kurdî-yê Kurmâncî)*, İran/Qum 1393 hş.

Seyidxan Kuric, *Arvûn û Lûy: Sonikî Çoligî*, Nûbihar, İstanbul 2014.

Tîgrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.

Tokmak, A. Naci, *Farsça-Türkçe Ortak Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1995.

Veroj, Said: <http://www.kovarabir.com/2012/10/seid-veroj-vateye-verenan-yedimilizazaki/>

Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994.

Zahîrî as-Samarqandî, Muhammed b. Ali, *Sindbâd-nâme*, (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul Üniversitesi 1948.

Zemânî, Kerîm, *Şerh-i Câmi'-i Mesnevî-yi Ma'nevî*, I-VII, İntişârâtî İttilâ'ât, Tahran 1382 hş.

Zinar, Zeynelabidîn, *Xwençe: Gotinên Pêşîyan, Kilam-Dîlok û Çîrok I*, Weşanxana Çanda Kurdî, Stockholm 1989.

Zûlfîqârî, Hesen, *Dâstânâ-yi Emsâl*, İntişârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş.

_____, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zêrbu'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.

ZAZA DİLİNDE LEHÇE FARKLILIKLARI

The Dialectological Differences Of Zaza Language

İlyas ARSLAN¹

ÖZET

Bu makalenin temel gayesi Zaza dilinin lehçeleri hakkında genel bilgi vermektir. Zaza dilinin genel bir tanıtımından sonra, kuzey ve güney lehçeleri arasındaki temel farklılıklar işlenerek daha derin araştırmalara temel oluşturulması amaçlanmaktadır. Fonoloji bölümünde bir taraftan her iki lehçedeki ses düşmeleri işlenirken, diğer taraftan genel fonolojik süreçlere de değinilmiştir. Morfoloji (şekilbilim) ve sentaksın (cümle bilimi) temel alanları karşılaştırılarak farklılıklar üzerinde durulmuştur. Ayrıca zamanlar, şahıs zamirleri ve fiil çekimlerinin her iki lehçedeki farkları irdelenmiştir. Son olarak sentaksda cümlenin eksenine kısa değinilirken iki lehçenin özellikle fiil örneklerinin cümle içerisindeki dizimi karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaza Dili, Dımlı, Kırmancki, Diyalektoloji

ABSTRACT

The main purpose of this article is to give a general information about the dialects of the Zaza language. After a general introduction to the Zaza language, the main differences between the northern and southern dialects are investigated in a way to form a base for a deeper research. In the phonology section, disappearing of some phonological processes in both dialects are discussed together with a general discussion of phonological processes. Differences are emphasized by comparing the basic fields of morphology and syntax. The differences in tense, pronouns, and verb agreement in both dialects have

1 Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, arslanelias@gmail.com

been examined. Finally, the syntax is briefly discussed, the Controller-Pivot relations des sentences has been determined and the position of preverbs in the sentence is compared.

Keywords: Zaza language, Dimili, Kirmancki, Dialectology

Kısaltmalar

*	Gramere uymayan yapılar	Krş	Karşılaştırınız
1PL	1.PLURAL ‘1.çoğul şahıs’	M	Maskulin ‘eril’
1SG	1 SİNGULAR ‘1.tekil şahıs’	NOM	Nominatif ‘nominatif hal’
2PL	2.PLURAL ‘2.çoğul şahıs’	OBJ	Object ‘nesne’
2SG	2 SİNGULAR ‘2.tekil şahıs’	OBL	Obliquus ‘ergativ dillerde ismin ikinci hali’
3PL	3.PLURAL ‘3.çoğul şahıs’	Ö	Özne
3sgF	3 singular Feminin ‘3.tekil dişil şahıs takısı’	P	Patient ‘edilen’
3SG _F	3 SİNGULAR _{FEMININ} ‘3.tekil şahıs _{dişil} ’	pl	plural ‘çoğul şahıs takısı’
3sgM	3 singular Maskulin ‘3.tekil eril şahıs takısı’	PL.NOM	Plural Nominatif ‘çoğul nominatif’
3SG _M	3 SİNGULAR _{MASKULIN} ‘3.tekil şahıs _{eril} ’	PL.OBL	Plural Obliquus ‘çoğul oblik’
F	feminin	POP	Postposition ‘arka ek’
İnr.	Intransitif ‘geçissiz’	REC	Rectus ‘ergativ dillerde ismin birinci hali’
İT	İsim Tümlenci	tr.	Transitif ‘geçisli’

1 ZAZA DİLİ

1.1 Zaza Diline Genel Bir Bakış

Zazaca’yla ilgili bilimsel çalışmaların geçmişi eski olmadığı gibi nicelik açısından da zengin sayılmaz. Hatta Alman Dilbilimci Oscar Mann’ın Zazacayı İrani diller familyasında bir dil olarak tasnif etmesine kadar eksik verilerden dolayı Zazaca lehçe olarak tanımlanmaktaydı (bkz. Hadank 1932: 9ff). Nitekim Oscar Mann’ın gerek 1901-1903’deki gerekse 1906-1907 yıllarındaki Zazaca derlemeleri Karl Hadank tarafından düzenlenerek 1932 yılında *Mundarten der Zaza: Hauptsächlich aus Siverek und Kor* adıyla kitap halinde Berlin’de Almanca olarak yayımlandı. Bu kitap Zaza Dili hakkında yayınlanan ilk gramer kitabı özelliğine de sahip olup örnek dil verileri güney lehçesine aittir.

1985 yılında Terry Lynn Todd kendi doktora çalışması olan *A grammar of Dimili also known as Zaza*² kitabını İngilizce olarak yayınlamıştır. Yine güney lehçesini kapsayan bir diğer doktora tezi *Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialektologie* 1998 yılında Ludwig Paul tarafından yayınlanmıştır. Kuzey

2 <http://www.zazaki.de/english/T.L.Todd-AGrammarofDimli.pdf>

lehçesini detaylı olarak inceleyen ilk bilimsel eser Zülfü Selcan'ın *Grammatik der Zaza-Sprache (Norrdialekt)* adlı doktora çalışmasıdır. Almanya Düsseldorf Üniversitesinde yapmış olduğum ağırlıklı Kuzey Zazacasını işleyen doktora çalışmam *Verbfunktionalität und Ergativität in der Zaza-Sprache*³ 2016 yılında tamamlanmıştır.

Yurtiçinde ve diasporada Zaza Dili üzerine çeşitli gramer kitapları yazılmıştır. Bunlardan bazıları: Fahri Pamukçu, Mesut Keskin, Mehmet Malmısanij, İdris Solmaz, Harun Turgut. Ayrıca Zazaca Öğrenme kitabı olarak hazırlanan ders kitapları da mevcuttur: Hıdır Eren, Mehmet Mükân, Haydar Güneş, Abdulaziz Bekî.

1.2 Zaza Dilinin Yayılma Alanı

Zaza Dili Doğu Anadolu bölgesinde Yukarı Fırat-Dicle havzasında konuşulmaktadır. Tunceli (Dersim), Bingöl (Çewlig) ve Elazığ (Xarpêt) sınırları içerisinde çoğunluk dili olan Zazaca, bu illere komşu Diyarbakır, Erzincan gibi illerde de yoğun olarak konuşulmaktadır. Bunların dışında Muş, Adıyaman, Erzurum, Bitlis, Malatya, Urfa ve Sivas sınırları içerisinde Zazaca konuşanlar da bulunmaktadır. Zaza Dilinin konuşma alanı kuzeybatıda Sivas Zara, batıda Çemişgezek (Dersim/Tunceli), güneyde Siverek (Urfa), güneydoğuda Mutki ve Tatvan (Bitlis), doğuda Varto/Gımgım (Muş) ile Xınıs (Erzurum) kuzeyde Tercan ve Çayırılı'ya (Erzincan'a) kadar uzanmaktadır (Paul 1994: 48)⁴. Türkiye'nin bütün metropollerinde Zazaca konuşan bir hayli insan vardır. Ayrıca ardi arkası hiç kesilmemiş iskan yasaları sonucunda adı geçen yerlerin dışında başka yörelerde de Zaza yerleşim yerleri oluşmuştur. Sarıkamış, Aksaray ve Tokat'da halkı Zazaca konuşan köyler mevcuttur. Türkiye sınırlarının dışında da Zaza Dili konuşulmaktadır. Musul şehrinin yakınlarında Zaza köyler bulunmakla birlikte Suriye'nin kuzeyinde de Zazaca konuşulan bölgeler vardır. 'A.v. Le Coq [10 Eylül 1921 deki konuşmamızda] Şam (1902) daki izlenimlerini aktarırken oradaki Kurmanci Kürtlerden hiç kimsenin Zazaca konuşmadığını, ama bütün Zazaların Kurmanci de konuştuklarını belirtmiştir'⁵. Kaynaklarda Kazakistan ve Azerbaycan'da da Zazaların yaşadığı belirtilmektedir (Selcan 1998: 5-6). Ayrıca Batı Avrupanın birçok ülkesinde özellikle bilhassa Almanya ve Hollanda'da hatırı sayılır bir Zaza kitlesi mevcuttur.

3 http://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-39270/Arslan_Dissertation_Submit_Bib_A1.pdf

4 'Das Verbreitungsgebiet umfasst im Nordwesten den Kreis Zara (Sivas), im Westen Çemişgezek (Dersim/Tunceli), im Süden Siverek (Urfa), im Südosten Mutki und Tatvan (Bitlis), im Osten Varto/Gımgım (Muş) und Xınıs (Erzurum) und im Norden Tercan und Çayırılıye (Erzincan)'.

5 'A.v. Le Coq teilte [im Gespräch vom 10. September 1921] seine Beobachtung in Damaskus (1902) mit; dort habe kein Kurmanji-Kurde Zaza gesprochen, wohl aber alle Zaza auch das Kurmanji' (Hadank 1932:19).

Harita 1.1 İrani diller coğrafyasında Zaza Dilinin Yeri (2000)⁶

Kurmanci (Kürtçe) konuşulan bölgelere komşu olan Zazalar genelde Kurmanci Diline de hakimdirler ve günlük yaşamlarını üç dille (Zazaki, Kurmanci, Türkçe) sürdürürler. Bu durum özellikle Diyarbakır'ın gerek içinde gerekse kuzey ilçelerinde daha da belirgindir.

1.3 Zaza Dilinin Lehçeleri

Birçok ağız bulunan Zaza Dilini iki temel lehçeye ayırmak mümkündür. Kuzey lehçesinin ağızları birbirine daha yakın olmakla birlikte, güney lehçesinde bazı ağızlar birbirine daha uzak kalmaktadır. Kuzey bölgesindeki Zazalar 200-300 yıldan beri Dersim'den yakın çevreye dağıldıkları için dillerinde fazla bir değişim yaşanmamıştır. Alevi olan kuzey Zazalarının dilbirliğinde ortak inancın da büyük bir payı olmuştur. Güney Zazacasında durum daha farklıdır. Büyük çoğunluğu Şafii mezhebine (Elazığ, Bingöl, Diyarbakır) bağlı olan güney Zazalarının bir kısmı da Hanefi mezhebine (Siverek, Çermik, Gerger) bağlıdır. Mezhep farklılığının tarihi daha da eskilere dayandığından bu iki güney ağız arasında farklılıklar daha da fazladır.

6 s. <http://titus.uni-frankfurt.de/didact/karten/iran/iranm.htm>, auch in Ware (1996) Nr. 10, S. 53f.

Harita 1.2 Diyalektê Zazakî⁷

Zazaca konuşulan bütün alanı Harita 1.2 vermektedir. İç kısımlardaki koyu alanlar dilin en yoğun konuşulduğu alanlardır. Bu alanın içerisinde yer yer Kurmanci ve Türkçenin konuşulduğu küçük alanlar da bulunmaktadır. Haritanın ortasındaki açık yeşil hat ise iki lehçe arasındaki sınırı yaklaşık olarak vermektedir. İç alanın dışında kalan bölgelerde Zazaca, Kurmanci ve Türkçenin yoğunluğu farklılıklar göstermektedir. Sınır bölgelerinde yer yer komşu diller ağırlık kazanmaktadır ve bu komşu dillerle dil etkileşimi özellikle leksikoloji alanında gözlemlenebilmektedir. Zaza Dilinin Lehçeleri fonolojik, morfolojik, sentaktik ve leksikal alanlarda farklılıklar gösterirler. En az farklılık senktaksda gözlemlenirken, en yoğun farklılıklar ise fonolojide kendini göstermektedir.

2 Fonoloji

2.1 Ses Düşmeleri

Diyalektoloji çerçevesinde dört önemli fonolojik özellik öne çıkmaktadır (krş. Selcan 1998:124).

a. Kuzey Lehçesinde bazı ünsüzler önündeki sesliye göre değişime uğrarken güney lehçesinde bu kural geçerliliğini yitirir.

Kalın Ünlüler (a[a], e[ɛ], ı[i], o[o], u[u]) önündeki bazı seslerin dış yuvasında üretilmesini sağlarlar. İnce Ünlüler (ê[e], î[i], ü[y]) ise sesin dış yuvası ve damak

7 Dil haritası Selcan 1998 iç kapaktan alınarak lehçe sınırları ve konuşma yoğunluğu yazar tarafından çizilmiştir.

arasındaki bölgede oluşmasına neden olurlar. Bu kural sadece aşağıdaki ünsüzler için geçerlidir.

Tablo 2.1 Kalın ve ince ünlülerin etkisi

		Ünsüzden sonra: a, e, ı, o, u	Ünsüzden sonra: ê, î, û
		Diş eti	Damak-Diş eti
Affricats*	c	[dʒ] ca, cemed, cor	[dʒ] cêr, cıran
	ç	[tʃ] çadire, çewlîg	[tʃ] çê, çêver, çü
Fricatives**	s, ş	[s] sar, seker	[ʃ] şêl, şıye
	z, z	[z] zama, zelal	[ʒ] zê, zıa

* İki veya daha fazla sesin kaynaşmasından oluşan c, ç gibi tek seslerdir.

** Sürtünmeliler: f, v, s, z

Bu farklılık aynı kelimelerin fonolojik olarak farklı kullanımında daha da netleşir:

(2.1)

(G) cemed [dʒemed] : (K) cemed [dzemed]:

(G) çar [tʃar] : (K) çar [tsar]

(G) şar [ʃar] : (K) sar [sar]

(G) zeytin [zetin] : (K) zêtin [ʒetin]

Zaza Dilinin bu özelliği ile bağlantılı olmuş yanlış bir algıyı da vurgulamak gerekiyor. Kuzey Zazalarının tamamen s ve ş yerine s yi güneylilerin ise ş yi kullandıkları doğru değildir. Misal gölge kuzey Zazacasında *şıye*, güney Zazacasında *si* dir. Siyah kuzey Zazacasında *şia* güney Zazacasında ise *siyah* tır. Her iki ses de her iki lehçede yoğun olarak kullanılmakta, kuzey Zazacası bu sesleri önündeki ünlüye göre dönüştürmektedir.

b. Ejektif ve ejektif olmayan sessiz patlamalılar (bkz. Selcan 1998).

Tablo 2.2 k,p,t varyantları

KUZEY	GÜNEY	KUZEY	
	k, p, t	k, p, t	k', p', t'
k, k	<i>kal</i> [kal] 'pişmemiş, yaşlı'	<i>kal</i> [kal] 'pişmemiş' 'pişmemiş'	<i>kal</i> [k'al] 'yaşlı'
p, p	<i>pıt</i> [pıt] 'sessizce yürümek, bebek'	<i>pıt</i> [pıt] 'sessizce' yürümek'	<i>pıt</i> [p'ıt] 'bebek'
t, t	<i>tüye</i> [tyje] 'dut, baykuş'	<i>tüye</i> [tyje] 'dut'	<i>tüye</i> [t'yje] 'baykuş'

Güney Lehçesinde sınırlı kelimelerde kullanılan ejektif sessiz patlamalılar, kuzey lehçesinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu seslerin peltek (ejektif) olanlarında sesin üretildiği bölgede nefes bloke edilir. Kuzey Zazacasındaki ayrıca ç sesinin de ejektif variantı kullanılmaktadır: ç [tʰ] ç [tʃ]. Misal: Çêl-çuk [tʃˈel- tʰuk] ‘çalaçocuk’.

c. Ses düşmesi.

Zaza Dilinin güney lehçesinde tarihi ses düşmeleri mevcuttur. Bu sesler isimlerde, sıfatlarda fiillerde ve diğer alanlarda kendini göstermektedir. Ses veya hece düşmeleri kısmen de kuzey lehçesinde gerçekleşmiştir.

I. Kelime sonunda ses düşmesi (Apocope).

En çok göze çarpanlar ise düşen dişil /-e/ ve çoğul /-i/ ekleridir. Güney lehçesi gibi birçok İrani dilde de bu ekler Orta İrani dönemden itibaren düşmüştür (Gippert 2008). Tablo 2.3 (Arslan 2017:15) cinsiyet, tekil/çoğul ve *biyaene* eklerinin karşılaştırmasını vermektedir.

Tablo 2.3 Apocope

	GÜNEY	KUZEY	Güney Lehçesinde düşen sesler
Genus	vum-Ø /vum/ ‘badem’ kenek-Ø /kɛnək/ ‘kız’ aşm-Ø /ɛʃm/ ‘ay’	vam-e /vamə/ çênek-e /ʃɛnəkə/ asm-e /ɛsmə/	dişil /-e/ [ə]
Numerus	lɪng-Ø /lɪŋ/ ‘ayaklar’ dest-Ø /dɛst/ ‘eller’ merdım-Ø /mɛrdım/ ‘adam, akraba’	lɪng-i /lɪŋi/ dɛst-i /dɛʃti/ mordem-i /mordemi/	çoğul /-i/ [i]
Copular	/qə>ləm-a ʃɛnˈtə di/ <qelem-a çante dı- Ø > pen-is bag in ‘The pen is inside the bag’ (Todd1985:81)	/qə>ləm-a tʃɛnˈtə də-r*-a/ <qelem-a çante de-r-a> pen-is bag in ‘The pen is inside the bag’	Copular 3tekil

* /-n/, /-r/ ünlü Entklitika dan önce belirirler. *ti mın-a bizewejiye* ‘Sen benimle evlenirsen’ (Paul 1998:68).

II. Kelime başında ses düşmesi (Aphärese, Prokope)

Birçok dilde bazı baş sesler yöresel olarak önce değişime uğrar sonra da kaybolur. Zaza Dilinde ön sesin düşmesine bariz örnek fiil öneki /ra/ dan /r-/ nin düşmesidir. Tarihi olarak bazı yörelerde kaybolan bu ses (3.1b, 3.1c) bazı yörelerde hala y /j/ şeklinde kullanılmaktadır. Misal açmak, sermek fiili *ra kerdıs à ya kerdıs à a kerdıs*. Bu fiilin her üç varyantı da farklı yörelerde kullanım bulmaktadır.

Kuzey lehçesinde başında /h-/ olan birçok kelimenin ilk sesi güney lehçesinde

düşer. Kuzeydeki *hard* kelimesi güneyde *erd* e dönüşür. Kelimenin başında buna benzer farklı ses düşmeleri de mevcuttur.

III. Kelime ortasında ses düşmesi.

Bazı güçlü seslerin diğer sesleri asimile etmesi sonucu kelimenin ortasındaki sesler de düşebilmektedir. Kuzey lehçesinde filin şimdiki zaman ekine şahıs takısı da geldiği zaman bazan fonolojik ses düşmesi yaşanır. Misal Kuzey Lehçesinde 1. çoğul şahıs çekiminde ses asimilasyonu yaşanır. /-ime/ ekindeki nasal /m/ önündeki aynı şekilde nasal olan /n/ ye baskı yaparak düşmesine neden olur. Bir kelime içerisinde iki nasal sesi söylemek oldukça zor olduğundan dil pratik bir yol seçer ve nasal seslerin sayısını azaltır.

(K) ma vanime	--> ma vame 'biz söylüyoruz'
(K) ma sonime	--> ma some 'biz gidiyoruz'
(K) zımbeli	--> zımeli 'büyük'

İki sesin çatışmasında baskın olan sesler diğerlerini asimile eder. zımbeli 'büyük' kelimesinde daha güçlü olan nasal /-m/ sesi daha zayıf olan patlamalı /-b/ sesini etkileyerek kelimeyi *zımeli*'ye dönüştürür. Benzeştirme sadece yanındaki sesle sınırlı kalmaz bir sonraki sese de yansiyabilir. *Dest* 'el', *deşti* 'eller' kelimesinde çoğul eki /-i/ iki ses geriye giderek /-s/ /-ş/ dönüşümünü sağlamaktadır. Bu üç temel fonolojik sürecin dışında daha farklı değişim ve dönüşümler de mevcuttur.

a. Birkaç kelimedenden bir kelime türemesi:

(K) ma az çı zonon	--> maaçon 'ben nerden bileyim'
(K) çê rızıyae	--> çêrızyae 'evi yıkılasıca'

b. Birçok sesin bir anda düşmesi:

(K) ravêr(i)	--> avê 'önce' hem baştaki ses hem de arkadaki ses kaybolmaktadır.
(K) Tüyer-e	--> Tüye 'dut ağacı'
(K) Sayer-e	--> Sae 'elma ağacı'

Yukarıdaki örneklerde Kuzey Lehçesi esas alınmıştır. Buna benzer güney lehçesinde de ses düşmeleri mevcuttur. Çok kısa sürede gerçekleşmeyen bu fonolojik değişimlerin tarihi bir gelişimi vardır. Asimilasyon 'benzeşme', disimilasyon 'ayrıklaşma' vb. çeşitli fonolojik süreçler aracılığıyla seslerin dönüşüm ve düşmesi sağlanmaktadır.

2.2 Art Damaksıl Patlamalarının Tarihi Değişimi

Güney Lehçesindeki arka damaklılar kuzey lehçesinde kısmen damaklaştırılmıştır. Damaklaştırma bu sesleri tamamen kapsamamakta, sadece belli başlı birkaç kelimedede kendini göstermektedir.

Güney

kêber 'kapı'

kil 'kil'

gan 'can'

ga 'öküz'

ko 'dağ'

Kuzey

çêver 'kapı'

çile 'kil'

can 'can'

ga 'öküz'

ko 'dağ'

Orta irani dönemle gerçekleşen (Gippert 2011) k[k] à ç[ç]; g[g] à c[ç] dönüşümü sınırlı sayıdaki birkaç kelimenin etimolojisi ile ilgilidir. *Keber*, *kil*, *gan* kelimeleri dönüşürken *ga* ve *ko* kelimeleri aynı kalmıştır. Bu iki sesteki dönüşüm önünde ince ünlü gelen kelimelerde gerçekleşirken bu alandaki tüm kelimeleri kapsamaz. Güney lehçesindeki *kilar* 'depo' kelimesi kuzeyde *çilar* a dönüşmüştür. *Ciran* 'komşu', *çi* kelimesi her iki lehçede de aynıdır. Bu vesileyle bazı özelliklere sahip ünlülerden önce gelen *k* ve *g* sesleri dönüşmüştür sonucuna ulaşamaz. Değişen seslerden sonra çoğunlukla *ê* ve *i* olmasına rağmen bu dönüşüm aynı nitelikteki bütün kelimelere yansımamıştır.

3 Morfoloji**3.1 Zaman**

Zaza Dilinde morfolojik beş zaman bulunmaktadır. Gelecek zaman fiil köküne gelen herhangi bir ek ile yapılmaz. Form olarak şimdiki zamanla aynı olan gelecek zaman, zarflar eklenerek oluşturulur. Güney Zazacasının belli yörelerinde (Siverek, Gerger, Çermik) *do* kelimesi istek kipi ile birleştirilerek gelecek zaman oluşturulur. Misal: *Ez do bı-wan-i* 'ben okuyacağım'. Aşağıdaki örneklerde zamanlar karşılaştırılmıştır. Aşağıdaki örneklerdeki kısaltmalar şöyledir: PRES: Present, PAST: Past, PERF: Perfect, İMP: Imperfect, PPER: Past Perfect, PREV: Preverb, KS: Kaynaştırma sesi.

(3.1) Zamanlar**a. Waxto nıkae - present - şimdiki zaman**

Xıdır-Ø Hesen-i vin-en-o (G) Xıdır-Ø Hesen-i vin-en-o (K)

Hıdır.REC Hasan-OBL görmek_{PRES}-PRES-3sgM

'Hıdır Hasanı görüyor.'

b. Waxto ravêrde - past - dili geçmiş zaman

Server-i keber-Ø a kerd-Ø (G) Server-i keber-Ø kerd-Ø ra (K)

Server-OBL kapı-REC PREV açmak_{PAST}-3sgM

'Server kapıyı açtı açtı.'

c. Waxto qediaê - perfect - mişli geçmiş zaman

To keber-Ø a kerd-o (G) To çêver-Ø kerd-o ra (K)
2SG.OBL kapı-REC PREV açmak_{PAST}-PERF.3sgM
'Sen kapıyı açmışsın.'

d. Waxtê ravêrdeo nêqediaê - imperfect - bitmemiş geçmiş zaman

Dewız-un koli birna-y-ê (G) Dewız-u koli birn-ênê (K)
köylü-3PL odun.PL kesmek_{PAST}-KS-IMP
'Köylüler odun kesiyordu.'

e. Waxtê ravêrdeo qediaê - past perfect - miş'li geçmiş zamanın hikâyesi

Mı wı kitab-Ø wend-i-b-Ø (G) Mı o kitab-Ø wend-i bi-Ø (K)
1SG.OBL 3SG_M.NOM kitap-NOM okumak_{PAST}-PPER-olmak_{PAST}-3sgM
'Ben o kitabı okumuştum.'

Güney lehçesindeki zaman eklerinde en bariz ses kaybı *bitmemiş geçmiş zamanda* (3.1d) görülmektedir. /-êne/ güney lehçesinde sadece ê olarak belirir. Sadece kuzey lehçesinde geçmiş zaman ekleri /a/ olan fiillerin arkasına şahıs takısı geldiği zaman bu ses kaybolmaktadır. /-n/ ya da /-en/ eki standart olarak şimdiki zaman için kullanılırken geçmiş zaman ekleri farklılaşmaktadır. Eğer fiil kökü ünsüz ile bitiyorsa /-en/, ünlü ile bitiyorsa sadece /-n/ şimdiki zaman işlevini görür. Mişli geçmiş zamanın hikâyesinde (3.1e) ise *biyaene* 'olmak' fiili iki lehçede farklılık gösterir. Gramer işlevi üstlenen yardımcı fiil Güney Lehçesinde esas fiille birlikte ifade edilirken kuzey lehçesinde ayrı bir fiil olarak belirir. Bu makalede detaylarına inilmeyecek olan geçmiş zaman ekleri birçok gruptan oluşmaktadır: /-d/, /-t/, /-a/vb.

(3.2) Fiillerin geçmiş zaman takıları

a. <i>A kitabı nus-en-a</i> 'O yazıyor'	à <i>ae kitabı nuş*-t-i</i> 'O kitapları yazdı'.
b. <i>Pisinge leyru a-n-a</i> 'Kedi yavruluyor'	à <i>pisinge leyri ar-d-i</i> 'Kedi yavruladı'.
c. <i>Her çi vur-i-n-o</i> 'Herşey değişir'	à <i>her çi vur-ıya-Ø</i> 'Herşey değişti'.

* /s/ den sonra gelen /-i/ sesi /ş/ ye dönüşümü sağlamaktadır (krşz tablo 2.1).

3.2 Şahıs Zamirleri ve Fiil Çekimleri

Şahıs zamirlerinde 3. tekil ve 3. çoğulda küçük değişimler bulunmakla birlikte diğer zamirler aynıdır. Fiil çekim eklerinde ise en belirgin fark Kuzey lehçesinde eril/dişil ayırımı sadece 3. tekil şahısta yapılırken, güney lehçesinde 1. ve 2. tekil şahısta da cinsiyetler belirgin olarak ayırd edilir.

Tablo 3.1 Şahıs zamirleri ve fiil çekimi

		Güney Lehçesi			Kuzey Lehçesi		
ŞZ		Rct.	Obl.	Şahıs Tak	Rct.	Obl.	Şahıs Tak
1sg	e	ez	mı	-a	ez	mı	-une/ane
1sg	d	ez	mı	-a	ez	mı	-une/ane
2sg	e	tı	to	-ê/i	tı	to	-a
2sg	d	tı	to	-a	tı	to	-a
3sg	e	wı	yi	-o	o/u	oy	-o
3sg	d	ya	yê	-a	a	ae	-a
1pl		ma	ma	-i	ma	ma	-ime
2pl		şıma	şıma	-i	sıma	sıma	-ê
3pl		yi	yin	-i	i	ine/inu	-ê

(3.3) Çekim ekleri

Cinsiyet	Güney	Kuzey	Türkçe
dişil (1sg)	Ez nun poc-en-a	Ez non poz-en-une	Ben ekmek pişiriyorum
eril (1sg)	Ez nun poc-e-n-o	Ez non poz-en-une	Ben ekmek pişiriyorum
dişil (2sg)	Tı koli bırn-en-a	Tı koli bırn-en-a	Sen odun kesiyorsun
eril (2sg)	Tı koli bırn-en-ê	Tı koli bırn-en-a	Sen odun kesiyorsun
dişil (3sg)	Wı ye-n-o	O ye-n-o	O geliyor
eril (3sg)	Ya ye-n-a	A ye-n-a	O geliyor

Kuzey lehçesindeki çoğul eki uzun e /-ê/ güney lehçesinde vurgusuz ve zayıf bir /-i/ olarak karşımıza çıkar. Güney lehçesi bütün çoğul şahıs takılarını aynı ekle ifade ederken kuzey lehçesinde 1. çoğul /-ime/ olarak belirir. Kuzey lehçesindeki 1. tekil şahısın -u(ne)/ /-a(ne)/ şeklinde değişiklik göstermesi kuzeyde de bu ayırımın var olup sonradan kaybolduğuna dair bir işaret olarak değerlendirilebilir.

(3.4) 1. Tekil şahıs

Lehçe	Şive	Eril	Dişil
Kuzey	Erzigan	Ez wen-a ‘ben yerim’	Ez wen-a
Kuzey	Mamekiye	Ez wen-u	Ez wen-u
Güney	Siwerege	Ez wen-o	Ez wen-a
Güney	Piran	Ez wen-o	Ez wen-a

4 Sentaks

Sentaks da ilk olarak cümledeki öğeleri arasındaki ilişkileri tespit etmek için çeşitli kategoriler incelenir (fiil çekimi ‘agreement’, cümledeki ekseni ‘controller-pivot’ vs.). Daha sonra da ana cümle ile yan cümle arasındaki bağlantılar için farklı testler (eşgönderim ‘coreference’ vs.) uygulanır. Controller ve pivot bağlantılarının açığa çıkarılması bu sentaktik testlerin başında gelir. Böylece cümledeki ekseni netleştirir. Birbirine bağlanan iki cümlede controller ana cümlede belirir,

yan cümlede ise yerini pivota bırakır. Zaza Dilinde Controller'nın özne ile birebir ilişkisi vardır, özne aynı zamanda controller görevini üstlenir. Pivotun alanı herhangi bir lexem içermemesine rağmen gramer anlamında bir kategori olarak ele alınır, çünkü bu boş alanın ana cümledeki Controller ile birebir bağlantısı vardır. Bu iki öge arasından derin bağlantılar bulunmaktadır. Aşağıdaki örnek cümlelerde *i* özneyi *j* ise nesneyi temsil etmektedir.

(4.1) Controller Pivot

	CONTROLLER		PIVOT		
a.	Sayder- _i	lazek- _j	be-n-o	mektev, [_{i/*j}] ye-n-o	
	Sayder-NOM	oğlan-OBL	götürmek _{PRES-PRES-3sgM}	okul, [_{i/*j}] gelmek _{PRES-PRES-3sgM}	
	'Sayder oğlanı okula götürüyor,			[_{i/*j}] geliyor.'	
	'Sayder take the boy to scholl,			[_{i/*j}] come.'	
	CONTROLLER		PIVOT		
b.	Sayder- _i	lazek- _Ø	berd- _Ø	mektev, [_{i/*j}] am-e	
	Sayder-OBL	oğlan-NOM	götürmek _{PAST-3sgM}	okul, [_{i/*j}] gelmek _{PAST-3sgM}	
	'Sayder oğlanı okula götürdü,			[_{i/*j}] geldi.'	
	'Sayder took the boy to scholl,			[_{i/*j}] came.'	
	CONTROLLER		PIVOT		
c.	Sayder- _Ø	lazek- _j	be-n-o	mektev, [_{i/*j}] ke-n-o	sınıfe
	Sayder-NOM	oğlan-OBL	götürmek _{PRES-PRES-3sgM}	okul, [_{i/*j}] yapmak _{PRES-PRES-3sgM}	sınıf
	'Sayder oğlanı okula götürüyor,			[_{i/*j}] sınıfa koyuyor.'	
	'Sayder take the boy to scholl,			[_{i/*j}] put in the class room.'	
	CONTROLLER		PIVOT		
d.	Sayder- _i	lazek- _Ø	berd- _Ø	mektev, [_{i/*j}] kerd- _Ø	sınıfe
	Sayder-OBL	oğlan-NOM	götürmek _{PAST-3sgM}	okul, [_{i/*j}] yapmak _{PAST-3sgM}	sınıf
	'Sayder oğlanı okula götürdü,			[_{i/*j}] sınıfa koydu.'	
	'Sayder took the boy to scholl,			[_{i/*j}] put in the class room.'	

Sentaksı akuzatif olan dillerde controller özne iken, ergatif dillerde bu görevi genellikle nesne üstlenir. Zaza Dili yarı ergatif bir dildir, morfolojisi ergatif özellikler içerirken sentaksı tamamen akuzatifdir (Arslan 2016). Yukarıdaki (4.1) örneklerinde bu morfolojik ve sentaktik ayrıklık görülebilir. Fiil geçmiş zamanda nesneye göre çekilmesine rağmen (4.1b), (4.1d) özne (i) eksen görevini nesneye devretmemektedir. Yan cümlede silinen öge düzenli olarak bütün zamanlarda öznedir. Ana ve yan cümlenin fiilinin geçişli olması ve yan cümlede her iki ögenin söylenmemesi

bu işlevi değiştirmez. (4.1.d) *Sayder*'in *mi oğlanı* ya da *oğlanın mi Sayder*'i sınıfa koyduğu dili konuşan açısından her zaman nettir ve cümlenin ekseni öznesidir.

4.1 Fiil Öneklerini Kullanımı

Yapılan diğer sentaktik testlerde (Öge silme, Controller-Pivot ilişkisi) lehçeler arasında bir farklılık gözlenmiştir. Cümle öğelerini dizilimi açısından dikkat çeken en önemli özellik fiil öneklerini kullanım biçimidir. Güney lehçesinde bazı fiil ekleri fiilden önce yer alırken, kuzeyde ise çoğunlukla fiilden sonra yer alır (krş. Tablo 3.1). Bu fiil öneklerini gruplar halinde incelemek gerekmektedir. Fiillerin önekleri isim, sıfat, zamir, partikel vb. kelime gruplarına ait olabilir ve birden fazla öğeden de oluşabilir. Ayrıca fiilin önekinin yerine herhangi bir nesnenin gelip gelemeceğinin de rolü büyüktür. Fiil önekleri hiçbir zaman öznenin yerine gelmezler, onun gramer işlevini yerine getiremez, sadece direk nesne veya endirek nesneyi temsil edebilirler. Aşağıdaki örneklerde ilk örnekler güney lehçesinden, sonrakiler ise kuzey lehçesindedir.

(4.2) İsimler

a. (G) Xıdırı kitab kê de ca verdae	(K) Xıdırı kıtav çê de ca verda	'Hıdır kitabı evde bıraktı'.
b. (G) Malimun dersi day	(K) Malimu derşi day	'Öğretmenler ders verdi'.
c. (G) Kuf est nani	(K) Kufe estê noni	'Ekmek küflendi'.
d. (G) Heseni keyf kerd	(K) Heseni çêf kerd	'Hasan keyiflendi, sevindi'.

Fiil önekleri olan isimler iki lehçede de fiilden önce yerini alır. Bazı fiillerde bu önekler file yeni anlam katarlar bazan da anlamını derinleştirirler. İsim olan öneklerin anlamları fiilin asıl anlamını değiştirmiyorsa bunları önek olarak değerlendirmek mümkün değildir. Misal: *hêga ramutene* 'tarla sürmek' de *hêga* 'tarla' önek değildir.

(4.3) Sıfatlar

a. (G) Firaze şıt germ kerd	(K) Firaze sıt kerd germin	'Firaz sütü ısıttı'.
b. (G) Cil qılêrın bi	(K) Kinci bi qılêrın	'Elbiseler kirlendi'.
c. (G) Malim herey kewt	(K) Malim kewt herey	'Öğretmen gecikti'.

Sıfat olan fiil önekleri her iki lehçede kelime diziminde farklı konumlandırılmaktadır. Kuzeyde fiilden sonra güneyde ise fiilden önce yer alırlar.

(4.4) Zarflar

a. (G) Ya ewro şıye kar	(K) A ewro şıye kar	‘O bugün işe gitti’.
b. (G) Yi zaf pêt va	(K) Ey zof pêt va	‘O çok hızlı söyledi’.
c. (G) Sefkan nıka waneno	(K) Sefkan nıka waneno	‘Sefkan şimdi okuyor’.
d. (G) Kam ewro nêomo?	(K) Kam ewro nêamo?	‘Bugün kim gelmemiş?’.

Zarfların cümle içindeki konumu her iki lehçede aynıdır. Zaza Dilinin kelime dizilimi sabit olduğundan istisnalar dışında öğelerin yerleri değişmez.

(4.5) Yön partikelleri

a. (G) Xıdır ra kewt	(K) Xıdır kewt ra	‘Hıdır uyudu’.
b. (G) Merdım ro ništo	(K) Mordemek ništo ro	‘Adam oturmuş’.
c. (G) Firaz adır we kerd	(K) Firaze adır kerd we	‘Firaz ateşi yaktı’.
d. (G) Heseni do de verda	(K) Heseni do verda de	‘Hasan ayrıntı döktü’.

Bütün yön partikellerinde fiil öneki kuzey lehçesinde fiilden sonra gelirken, güney lehçesinde fiilden önce gelir. Zamirler çok çeşitliliklerinden dolayı bu makalede incelenmemiştir. Farklı zamirler cümlenin farklı yerlerinde konumlanmakta, bundan ötürü standart bir zamir söylemi geliştirilmemiştir.

Ekler**Ek-1: Zaza Dilinin Fonetik Alfabeti (Arslan 2016:213)**

Letter	IPA	north	south	voice	Articulation	Example
A a	[a]	+	+	+	open, back, unrounded	asme ‘ay’
B b	[b]	+	+	+	plosive, bilabial	bervi ‘şahit’
C c	[dz]	+	-	+	affricate, alveolar	cor ‘yukarı’
	[dʒ]	+	+	+	affricate, palato-alveolar	cêr ‘aşağı’
Ç ç	[ts]	+	-	-	affricate, alveolar	çıla ‘lamba’
	[tʃ]	+	+	-	affricate, palato-alveolar	çêneke ‘kız’
Ç ç	[tsʰ]	+	-	-	affricate, ejective	çem ‘ırmak’
	[tʃʰ]	+	-	-	affricate, ejective	çıraene ‘gıcırdamak’
D d	[d]	+	+	+	plosive, alveolar	dest ‘el’
E e	[ɛ]	+	+	+	open mid, front, unrounded	estene ‘atmak’
Ê ê	[e]	+	+	+	close mid, front, unrounded	dês ‘duvar’
F f	[f]	+	+	-	fricative, labio-dental	fek ‘ağız’
G g	[g]	+	+	+	plosive, velar	gule ‘gül’
H h	[h]	+	+	-	fricative, laryngal	hengure ‘üzüm’
Ĥ ĥ	[h]	-	+	-	fricative, pharyngal	heş ‘ayı’
I i	[i]	+	+	+	close, back, unrounded	tıvar ‘güven’
Î î	[i]	+	+	+	close, front, unrounded	Iqrar ‘yoldaşlık’
K k	[k]	+	+	-	plosive, velar	kal ‘pişmemiş’
Ķ ķ	[kʰ]	+	+/-	-	plosive, ejective	qal ‘yaşlı’
L l	[l]	+	+	+	lateral, alveolar	lew ‘dudak’
M m	[m]	+	+	+	nasal, bilabial	meře ‘fare’
N n	[n]	+	+	+	nasal, alveolar	nast ‘tanıdık’
O o	[o]	+	+	+	close mid, back, rounded	olvoz ‘arkadaş’
P p	[p]	+	+	-	plosive, bilabial	poř ‘saç’
Ĵ ĵ	[pʰ]	+	+/-	-	plosive, ejective	puđi ‘dişeti’
Q q	[q]	+	+	-	plosive, uvular	qor ‘bacak’
R r/	[r]	+	+	+	trill, alveolar	radon ‘radyo’
Ř ř	[r:]	+	+	+	apikal, alveolar	bır ‘orman’
S s	[s]	+	+	-	fricative, alveolar	sare ‘kafa, baş’
Ş ş	[ʃ]	+	+	-	fricative, palatoalveolar	şêne ‘göğüs’
T t	[t]	+	+	-	plosive, alveolar	tüye ‘dut’
Ṭ ṭ	[tʰ]	+	+/-	-	plosive, ejective	tüye ‘baykuş’
U u	[u]	+	+	+	close, back, rounded	sur ‘kırmızı’
Ü ü	[y]	+	+/-	+	close, front, rounded	cüamerđ ‘adam’
V v	[v]	+	+	+	fricative, labio-dental	vore ‘kar’
W w	[w]	+	+	+	approximant, bilabial	welat ‘ülke, memleket’
X x	[x]	+	+	-	fricative, velar	xanıme ‘hanım’
Ẃ ẃ	[x]	+	+	+	fricative, velar	Ẃezale ‘ceylan’
Y y	[j]	+	+	+	approximant, alveopalatal	yar ‘yar’
Z z	[z]	+	+	+	fricative, alveolar	zan/zon ‘dil’
Ẑ ẑ	[z]	+	+	+	fricative, alveopalatal	zia ‘kuru’

Kaynakça

- Arslan, İlyas. 2016. *Ergativität und Verbfunktionalität in der Zaza Sprache*. Doktora Tezi: https://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-39270/Arslan_Dissertation_Submit_Bib_A1.pdf.
- Arslan, İlyas. 2017. Zaza Dilindeki ergatif sistemin tarihi gelişimi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4(8): 63-87.
- Gippert, J. 2008. Zur dialektalen Stellung des Zazaki. *Die Sprache* 47/1, 2007/2008: 77-107.
- Keskin, Mesut 2008. *Zur dialektalen Gliederung des Zazaki*. <http://publikationen.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/6284/> (Ocak 2010).
- Pamukçu, Fahri. 2001. *Gramerê Zazaki: zuwanrêznayi*. İstanbul: Wejyiyaişê Tiji.
- Paul, Ludwig. 1994. Die Zaza-Sprache und ihre Stellung. In *Ware 6* (Zeitschrift für Zaza-Sprache und Kultur), Baiersbronn, 1994, S. 46-49.
- Paul, Ludwig. 1998. Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie. *Beiträge zur Iranistik* 18. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- Selcan, Zülfi. 1998. *Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*. Berlin: Wissenschaft & Technik.
- Todd, T.L. 2002. *A grammar of Dimili: also known as Zaza*. Stockholm: Iremet Förlag. Online Ausgabe (2008): www.zazaki.de/english/T.L.Todd-AGrammarofDimli.pdf.
- Van Valin, Robert D., Jr. 2005. *Exploring the Syntax–Semantics Interface*. Cambridge [ua]: Cambridge University Press.

**TEHLÎLA NEHCU'L-ENAMA
MELA XELÎLÊ SÊRTÎ¹**
**(Molla Halil es-Si'irdi'nin Nehcu'l-Enam
Adlı Eserinin Tahlili)**
**(An Analyse for Mulla Khalil Sêrtian's
Nehcu'l -Enam In Terms)**

Nesim SÖNMEZ²

Kurte

Mela Xelîlê Sêrtî bi eslê xwe ji navçeya Hîzanê ya ku girêdayî bi Bedlîsê va ye. Lê ji bo ku çûye li bajarê Sêrtê bi cîh bûye bi vî bajarî hatiye naskirin. Ew kesayetek naskiriye û bi dehan berhemên wî yên îlmî hene û wî tesîrek mezin li ser medreseyên Kurdan kiriye. Ne tenê di warê dînî da berhem nivîsandine di warê edebî da jî xwedan berhemên qedirblind e. Berhemên wî ne tenê bi Erebbî ne, bi zimanê Kurdî jî hene. Ji berhemên wî yên Kûrdî yek jî Nehcul'l-Enam e. Mela Xelîl ev berhema xwe bi awayekî menzûm û ji bona zarokên ku teze dest bi medresê dikin û ji bona gel nivîsandiye. Bi gelemperî mijarên wê mijarên seretayî ne û mijar bi awayekî herikbar hatine hûnandin. Di vê gotarê da jî aliyê şikil, ziman û naverokê va tehlîla berhema Mela Xelîlê Sêrtî ya bi navi Nehcul'l-Enamê hatiye kirin.

Peyvên Sereke: Mela Xelîlê Sêrtî, Nehcul'l-Enam, Medrese, Seyda, Helbest

-
- 1 Me ev gotara hanê li Zanîngeha Sêrtê di tarîxa 04-06.05.2018an da di Sempozyoma Navnetewî ya bi navê “*Uluslararası Molla Halil Es-Si'irdi Sempozyumu*” da li ser navê “*Ji Aliyê Ruxsarî û Ziman ve Tehlîla Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî*” wek teblîx peşkeş kir. Em li ser vê teblîxê carek din berfirehtir xebitîn û me xist formata gotarê.
 - 2 Dr. Öğr. Üyesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü nesimsonmez@gmail.com

Özet

Molla Halil es-Sî'irdi, aslen Bitlis ilinin Hizan ilçesindedir. Gidip Siirt'e yerleştiği için daha çok bu il ile tanınmaktadır. Molla Halil, arkasında onlarca eser bırakan, bölgedeki medreseler üzerinde önemli tesiri olan ve tanınan bir şahsiyettir. O, sadece dinî sahada değil edebi sahada da değerli eserler telif eden bir âlimdir. Onun Arapça'nın yanında Kürtçe eserleri de bulunmaktadır. Kürtçe telif ettiği eserlerden birisi de Nehcu'l-Enam adlı eseridir. Molla Halil, medreseye yeni başlayan talebeler ve halk için bu eseri manzum olarak yazmıştır. Eserdeki konular ibtidai düzeyde olup akıcı bir dille anlatılmıştır. Bu makalede Molla Halil es-Sî'irdi'nin Nehcu'l-Enam adlı eseri dil, şekil ve içerik açısından ele alınıp tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Molla Halil es-Sî'irdi, Nehcul'l-Enam, Medrese, Seyda, Şiir

Abstract

Mulla Khalil Sêrtian, actually, is from Hizan, Bitlis. However, as he went to Sêrt and located there, he has ben known as one from here and that's why was called Mulla Khalil Sêrtian. He is a well-known mullah and wrote many books which have affected kurd madrasa and its education tradition. His studies are not only on religious issues but also on literary subjects, which are too valued products. His products are not only arabic, they also are kurdish that one of them is Nehcul'l-Enam which is in the poetic frame. Through this present, as possible as I can, I will discus this literary product in the terms of form and language.

Keywords: Mullah Khalil Sêrtian, Nehcul'l-Enam, Madrasa, Seyda, Poetry

Destpêk

Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî berhemek menzûm e û bi têşeya mesnewiyê hatiye nivîsandin. Mesnewî peyvek Erebi ye û ji lêkera “şe-na” hatiye dariştin û tê wateya ducarîkirinê (el-Qamûsu'l-Muhît, 2008:225). Weke têgehek edebiyatê mesnewî hem navê teşeyê nezmê ye, him jî navê cureyek ji berhemên klasîk e. Her malika mesnewiyê di nav xwe da bi qafiyê ye yanê bi şeklê aa / bb / cc...yê ye, wateya her malikê di navxwe da temam dibe lê hewceye ku di nav malikan da yekîtiya mijarê hebe. Hêjmara malikan ji du beytan hetanî bi hezaran diçe yanê bêsînor e. Ji ber ku qafiyeya beytên mesnewiyan bi serê xwe ne, mirov dikare çîrokên dirêj bi vê teşeyê binivîsîne.

Mesnewî bi kêşa ‘erûzê û bi qalibên kurt têne nivîsandin û ji serî hetanî binî bi yek qalibek têne nivîsandin. Di navbera mesnewiyan da cih nayê dayîn teşeyên

weke xezel, qesîdeyan yanê mesnewî teşeyek bi serê xwe ye. Mijarên wî bi piranî dîn, tesewuf, destan, menqîbe, dîrok, îlm, didaktik, 'eşq, şer, qehremanî û hwd. ne û ji beşên destpêk, mijara sereke û dawiyê yanê ji sê beşan pêk tên. Di beşa destpêkê da besmele, tehmîd, tewhîd, munaceat, ne't, mî'rac, mu'cizat, pesnê her çar xelîfan, medhê rêvebiran yan jî ya ku mesnewî jê ra hatiye diyarkirinê tê kirin û sedemê nivîsandina mesnewiyê cih digire. Di beşa mijara sereke da mijar bi awayekî berfireh tê hûnandin. Di beşa dawiyê da bi piranî di bin navê xatimeyê da dua, pesindayîn, navê berhemê, diroka nivîsandinê, ji kesên berhemê dixûnin xwestina duakirinê û agahiyên di derheqê kêşa 'erûzê ya ku berhem pê hatiye nivîsandin têne dayîn.

Mesnewî di edebiyata Farisan da derketiye û ji vir jî di nava edebiyata Ereb, Kurd û Tirkî da belav bûye. Bi teşeya mesnewiyê cara ewil di sedsala Xan da ji aliyê Fîrdwesî va (m. 1020) destana meşhûr ya Îraniyan bi navê Şehnameyê hatiye nivîsandin. Piştî Fîrdewsî, Nîzamê Gencewî (m. 1203), Ferîduddîn Ettar (m. 1230), Mewlana (m. 1273) û Se'diyê Şîrazî (m. 1291-94) di edebiyata Farisan da bi teşeya mesnewiyê berhem nivîsandine. Di edebiyata Tirkî da cara yekem bi teşeya mesnewiyê Yûsuf Has Hacîb (m. 1273) bi navê Kutatgû Bîlig berhemek nivîsandiye.

Di edebiyata Kurdî da cara ewil bi teşeya nezmê Ehmedê Xanê (1650-51-1707) berhemek bi navê Mem û Zînê di sala 1694-95an da nivîsandiye. Piştî Xanê di sedsala XVI-XVIIan da Melayê Bateyî bi teşeya mesnewiyê mewlûd nivîsandiye, Selîmê Hîzanî di sala 1759an da Yûsuf û Zuleyxa û Siwadî jî di sala 1870an da Leyla û Mecnûn bi terza mesnewiyê berhema xwe nivîsandine.

Ji bona lêkolînê pirtuka Ehmed Hîlmî el-Quxî ed-Diyarbekirî bi navê "Rehberê 'Ewam, Şerha Nehcu'l-Enamê" ya ku diroka nivîsandina wî di 26 Mard 1984 e û li Dîyarbekrê hatiye çapkirin weke bingeh hatiye girtin. Di nîşandana malikan da hejmara ku di pirtuka Ehmed Hîlmî el-Quxî ed-Diyarbekirî da derbas dibe hatiye dayîn û di nava kevanekê da malik bi herfa "M" yê hatiye nîşandan û pişt ra hejmara malikê hatiye dayîn û malik jî li gorî alfabe transkripsiyonê hatine nivîsandinê.

1. Ji Aliyê Ruxsarî va Tehlîla Nehcu'l-Enamê

1.1. Kêş (Wezn)

Kêş (wezn) ew pîvane ye ku di nezmê da tê bi kar anîn. Lê şert e ku nezm bi kîjan pîvanê destpê kiriyê bi wî jî were qedandin. Kêşa 'Erûzê, di çarçoveya edebiyata klasîk da ji rêbaza yeksanbûna rêzên kiteyên kurt û dirêj yan jî girtî û vekirî ra tê gotin. Binyada kêşa 'erûzê ji edebiyata Ereban di serdema Cahiliyê da derketiye û di dewra Emewîyan da Xelîlê Kurê Ehmed (m. 792) bi berhema xwe ya bi navê Kîtabu'l-'Erûzê bingeha wê daniye.

Piştî ku Kurd misilmantiyê qebûl dikin ew jî kêşa ‘erûzê bi kar tînin. Kurd, ji vê weznê ra him weke Ereban “erûz” dibêjin him jî “kêşnasi” û kêşsazî” dibêjin (Mesûd, 2017: 14-15).

Mela Xelîl, Nehcu’l-Enam bi kêşeya ‘Erûzê û bi qalibê muteqarêbê heştî meqsûr “**fe’ûlun / fe’ûlun / fe’ûlun / fe’ûl**” (3+3+3+2) nivîsandiye.

Tu guh dêr/e nuq̄ û/beyana/fesîh (M: 1/1)

+ --- - / + --- - / + - - / + ---

Fe’û lun/ Fe’û lun/Fe’ûlun/Fe’ûl

Ne cîsm û ne cewher ne nûr û ‘ered (M: 13/1)

+ ---- - / + --- - / + -- - / + --

Fe’û lun / Fe’û lun / Fe’ûlun / Fe’ûl

Sêrtî, di bikaranîna kêşa ‘erûzê da sekeftî ye lê di hinek malikan da qusûrên helbestvaniya wî derdikevin pêşa ye.

1.1.1. Wesl

Wesl di ferhengê da tê maneya “gîhandina hev û yek kirin” ê (el-Qamûsu’l-Muhît, 2008: 1758). Weke têgehek ‘erûzê, tê wateya bi hev zeliqandina du peyvan yan jî bi hev ra xwendina wan. Herfên bêdeng bi alîkariya herfên bideng tene xwendin. Eger peyvek bi herfek bêdeng biqede û peyva piştî wî jî bi herfek bideng destpê bike herfa dawiyê ya bêdeng bi serê peyva ku pê ra tê zeliqandin û bi wî şiklî tê xwendin (Îpekten, 2013: 142). Wesl ji bo helbestvan weke qisûrek nayê qebûlkin. Mela Xelîl, di berhema xwe da gelek caran wesl bi kar aniyê. Bo nimûne, di malika jêrê da di tefîleya sisêyan da heceya yekê ji ber ku dirêj e herfa dawîya heceyê bi heceya duduyan va hatiye zeliqandin.

Teleffuz / eger qa / di rî pê / bikî (M: 7/2)

+ --- - / + -- - / + --- - / + -

Fe’û lun/Fe’û lun/Fe’ûlun/Fe’ûl,

1.1.2. Îmale

Îmale di ferhengê da tê wateya “kişandin, dirêjkirin û badandina li alîkî” ye (el-Qamûsu’l-Muhît, 2008: 72). Weke têgehek ‘erûzê, ji bo ku li weznê bê dirêj xwendina heceyek kurt e (Herdî, 2009: 40-44). Bi kar anîna îmaleyê ji bo helbestvan qisûr tê qebûl kirin lê qisûrek sivik e. Sêrtî jî di helbestên xwe da îmale bi kar aniyê. Di malika jêrê da tefîleya sisêyan da heceya dawiyê kurt e ji bona ku li weznê were dirêj hatiye xwendin.

Ne ewwel / ne axir / ne **didde** / e wî (M: 11)

+ --- / + --- / + --- / + ---

Fe'û lun / Fe'û lun / Fe'ûlun / Fe'ûl

1.1.3. Zîhaf

Zîhaf di ferhengê da tê wateya “dûrxistina ji eslê wî û rêvaçûna bi zor û bi erde va kişandin” ê (el-Qamûsu'l-Muhît, 2008: 697-698). Weke têgehek ‘erûzê, ji bo ku li weznê bê kurt xwendina heceyek dirêj e (Herdî, 2009: 35-38). Hebûna zîhafê ji bo helbestvan qisûrek giran hatiye qebûlkin. Lewra heta ku ji destê helbestvan tê hewceye zîhafê bi kar neyne. Mela Xelîl di Nehcu'l-Enamê da gelek caran zîhaf bi kar anîye. Di van malikên jêrê da ew heceyên bold hatine nîşandan ji bona ku li weznê werine kurt hatine xwendin.

Ku îman / **û** îslam / **û** şewm û / şelat (M: 2/1)

+ --- / + --- / + ---- - / + ---

Fe'û lun / Fe'û lun / Fe'ûlun / Fe'ûl

Musulma / **nî** bî her / duwan na / bitin (M: 6/2)

+ --- / + --- / + ---- - / + ---

Fe'û lun / Fe'û lun / Fe'ûlun / Fe'ûl

1.2. Kêşa Xwemalî

Kêşa xwemalî li ser lihevkirina hêjmarên kiteyan ava dibe û zêdetir di edebiyata gelerî da hatiye bikaranîn. Mela Xelîl jî berhema xwe li gorî kêşa xwemalî û li gorê hejmara 11 heceyan bi awayekî serkeftî hûnandî ye.

‘Elamet ji bo saetê ra pur in (11 hece)

Bi kullî ji ferdan e bawer kirin (11 hece) (M: 76)

1.3. Serwa (Qafiye)

Di edebiyata klasîk da ji serwa ra deng û ji paşserwa ra jî bi awayekî sistematîk di dawîya malikan da ji dubarekirina dangan ra tê gotin. Bi erebî jî serwayê ra qafiye tê gotin. Weke têgeh serwa (qafiye) tê wateya di dawîya beytan da yan jî di cihê ku weke dawîya beytan tê qebûlkin da, dubarekirina dengên ku di navbera peyvên cihêwate da (Adak, 2013: 358-363). Di helbestê da ji hêrfên ku tene dubarekirin ra hêrfên “rewî”yê tê gotin. Hevbeşîya serwayê hewceye di koka peyvyan da çêbe.

Nehcu'l-Enam li gorî teşeya mesnewiyê bi qafiyeyê hatiye nivîsandin û her malik di nav xwe da bi qafiye ye yanê bi şeklê aa / bb / cc... yê ye. Mela Xelîl di berhema xwe da sê celeb qafiye bikaraniye.

1.3.1. Serwaya Mucerred

Serwaya Mucerred ji dubarekirina herfa rewiye pêk tê, herfa rewiye bêhereke ye û berî wê jî herfek bi hereke tê. Di elîfbê ya latinî da herfa bideng berya herfa rewiye tê. Bo nimûne:

Heçî ku li ser wî 'eqîdî ne**bit**

Ji ehlê fesadî û bîd'et dib**it** (M: 121)

1.3.2. Serwaya Murdef

Serwaya Murdef, di xwe da herfa "rîdf"ê dihewîne. Herfên rîdfê "elîf, waw û yê" ne. Ji van her sê hefan herfek bêhereke were û beriya herfa rewiye di serwayê da dubare bibe ev dibe serwaya murdef. Weke mînak:

Welî ehlê qîblê tu kafir me**zan**

Şerîhî ku kufre nebînî ji wa**n** (M: 122)

1.3.3. Serwaya Muqeyyed

Serwaya Muqeyyed, tê wateya dubarekirina herfên hemcîns ên ku bêhereke ne û beriya herfa rewiye tene. Weeke nimûne:

Qe şûlek ji wî ra hebî tu me**pirs**

Ger ta'etî jî bikî jê bit**irs** (M. 160)

Hunerên Edebî

Di Nehcu'l-Enamê da gelek cure ji hunerên edebî hatine bikaranîn. Ji wana hinekan yê xwarê ne.

1.3.4. Teşbîh (Şibandin)

Teşbîh, bi du tiştên ku di navbera wan de ji hin aliyên va şibandin hebe tê çêkirin. Ji wan her du tiştan ê lawaz ji hin aliyên (bedewî, zîrekî, fênekî, tiralî hwd.) va bi yê bihêz va tê şibandin.

Di şibandineke berfireh da çar unsûr hene. Ji wan unsûran Du heb unsûrên bingehîn in, dudu jî unsûrên alîkar in. Unsûrên "şibandî" (ên lawaz) û "pê şibandî" (ên bihêz) bingehîn, unsûrên "aliyê şibandinê" (ji aliyê wekandinê) û "daçeka şibandinê" (mîna, weke, hindî, tu dibêjî, qasî hwd.) jî yê alîkar in (Cîhanî, 2010: 45).

Ji fêkî tu burhê bide ê şêrîn

Ji bo **te dewa** in **wekî hingiv** in (M: 241)

Mela Xelîl di vê malike da derman ji aliyê şîrnahiyê va li hingiv şibandîye.

Di 'ernê tu bîra xu bîne le'în

Sualê meke ji geyrî **Şahê Emîn** (M: 146)

Sêrtî di vir da teşbîha belîx bi kar anîye lewra di vê malikê da bi tenê şibandî û pê şibandî hatiye bi kar anîn.

1.3.5. Îstî'are

Îstî'are weke pênase tê wateya bi armaca şibandinê bi kar anîna bêjeyek di suna bêjeyekî din da. Ji bo ku îstî'are çêbe hewceye bêje di dewsa wateya xwe ya eslî da neyê bi kar anîn, nemumkûn be bêje di wateya xwe ya eslî da were bi kar anîn û hewceye armanca şibandinê jî hebe (Külekçi, 1999: 46).

Ji Rebbê xwe gufranê telbe bike

Bi tewbê tu paqij dibî her bike (M: 170)

Di vê malikê da tewbe di dewsa avê da hatiye bi kar anîn û di vir da nemumkûne ku tewbe di wateya xwe ya eslî da were bi kar anîn.

1.3.6. Tezat (Dijberî)

Di riste yan jî malikan de du bêjeyên ji aliyê wateyî va dijberî hevûdû bin ra tezat tê gotin. Dijberî hem di navbera wateyên eslî da dibe û him jî di navbera wateyên mecazî da dibe (Külekçi, 1999: 71).

Wucûda wî 'eyn e ji bo zatê wî

Ne **ewwel** ne **axir** diqêde e wî (M:11)

1.3.7. Îstîfham

Wateya wê pirsiyarkirin e. Di hunera îstîfhamê da mebest ne bersivgirtin e û jixwe helbestkar pirsra ku di helbesta xwe da dike bersiva wê jî dizane. Di îstîfhamê da armanca helbestkar perçînkirina hest û wateyê ye.

Li kesba heramî **çira der didî**

Wedî'a Xwedê ne tu dayî' dikî (M: 196)

Helbetvan di vir da pirsra ku dipirse bersiva wî dizane û dibe ji destê xwe bernede.

1.3.8. Tenasûb (Pêwendî)

Tenasûb, ji peyvên ku di navbera wan de ji hin aliyan va têkilî û pêwendî hebin tê çêkirin. Peyvên ku hatine nivîsîn an jî hatine gotin di bin babet û pêwendiyekê da tê civandin.

Ku **îman** û **Îslam** û **şewm** û **şelat**

Li ser malê daran e **hec** û **zekat** (M: 2)

1.3.9. Teşxîs

Teşxîs weke pinase ew e ku kesek taybetmendiyên mirovan û kesan bide tiştan û wan bi rewş û tîtalên mirovan bide nîşandanê û wek mirovan raber bike. Di ciwankariyê da teşxîs ji îstîareyê sûd wergirtiye. Weke mînak Mela Xelîl ev hunera hanê bi vî şeklî bikaraniye.

Di gel hindî **eşya fena dî bibin**

Ji bil zatê Reb paşê ‘ewde bibin (M: 96)

1.3.10. Nîda (Bangkirin)

Di zimanê Erebi da tê wateya bangkirinê. Nîda, nîşaneyê hestiyarbûna helbestkar e. Mela Xelîl gelek caran ev hunera bikaraniye.

Li ser te ji ferdan e **ey nûrî can**

Bizanî tu erkan û şertê divan (M: 3)

1.3.11. Telmîh

Di hunera telmîhê da, bi bikaranîna hin peyvan ra helbestkar bûyereke ku di rabirdûyê de hatiye jiyîn tîne bîra xwendevanan. Mijar; menqîbe, mucîzeyên pêxemberan, efsane, evînên navdar û hwd in (Dilçin, 2004: 461).

Ji Ke’ba munewwer Xudê leylekê

Bire Mescîdu’l-Eqşa ew lehzekê (M: 44)

1.3.12. Îqtîbas

1.3.12.1. Îqtîbsên ji Ayetan

Peyva îqtîbasê peyvek Erebi ye û ji lêkera “qe-be-se” yê hatiye û tê wateya ji wergirtina tişteki ji tişteki yan jî girtina kozekî agir (el-Qamûsu’l-Muhît, 2008: 1281). Di edebiyatê da tê wateya helbestvanek yan jî nivîskarek bi armanca ku wateya gotina xwe xurttir û xweşiktr bike hildana ayetan û hedîsan bi tevahî yan jî hinek perçeyên wan.

Mela Xelîl jî di rêça kevneşopiya helbestvanên klasîk da çûye û bi armanca wateya helbestên xwe xurt bike û wan bixemilîne gelek caran ji ayetan îqtîbas wergitiye. Weke nimûne di malika jêrê da di risteya yekemîn da ji Sûreyê Îxlas (112/2-4) û di risteya duymîn da ji Sûreyê Furqan (25/58) îqtîbas hatiye wergirtin.

Ne ewlad û zewcet ne bab û ne da

Ne hemkûf û mewt û zewala Xuda (M: 14)

1.3.12.2. Îqtîbasên ji Hedîsan

Sêrtî di helbestên xwe da hinek hedîsên Hz. Pêxember (s.x.l.) weke îqtîbas girtine. Armanca wî ewe ku helbestên xwe bi hedîsan bi xemlîne û uslûba xwe xweşiktir bike.

Di Qurana Pîroz da hinek navên xwedê derbas dibin lê hêjmara nod û nehan nayê gotin. Ev hejmara di hedêseke Hz. Pêxember da ewha derbasdibe: “*Nod û neh navên Xwedê hene, kî vana bijmêre diçe cennete.*” (Buxarî, Şurût: 18; Muslîm, Zîkr: 5-6; Tîrmîzî, Deawat: 82; Ahmed b. Hanbel, Musned: II/258). Mela Xelîl di malika jêrê da ji vê hedîsê îqtîbas wergirtiye:

Tu navan tu bê şer‘ê lê dame ne

Ji nehwêd û neh navî wî zêde ne (M: 24)

Di derheqê her çar xelîfan da Hz. Pêxember evha dibêje: “*Din ava ummeta min da xelîfetî 30 salî berdewam dike û pişt ra serdema seltenetê destpê dike.*” (Îbnî Henbel, Musned: XXXVI/256; Tîrmîzî, Fîten: 48; Ebû Dawûd; Sunnet: 8). Mela Xelîl jî di van malikên jêrê da behsa vê mijarê dike û ji vê hedîsa jorê jî îqtîbas werdigre.

Ebûbekr e efdeltirî ummetê

Di kufre neborandî yek sa‘etê (M: 56)

Li pey ve ‘Umerê ku nav daî ye

Bi Farûqê ‘Usman li paşê wî ye (M: 57)

Li dû wî ‘Elî şahibî zu’l-Fîqar

Avananin sîh sal xîlafet biwar

1.3.13. Tekrîr

Di tekrîrê da, ji bo ku wate were şidandin di nivîsek pexşanî yan jî helbestkî da dubarekirin heman peyv an jî peyv an e. Weke mînak Mela Xelîl weha bikaraniye:

Îbrahîm Mûsa û Îsa û **Nûh**

Bi tertîb efdeltirin paşê **Nûh** (M: 52)

1.3.14. Asonans

Asonans hunera dangan e. Ev huner bi rêya tîpên bideng tê duristkirin, heman deng di nav risteyê de sê-çar caran xwe dubare dike û hevdengiyek saz dike.

Ji bo te Xudê çêkirin ev nimêj

Ew in yê nehêlin bibî tu qirêj (M: 244)

1.3.15. Alîterasyon

Alîterasyon jî weke Asonansê hunera dengan e. Li ev huner bi rêya tîpên bêdeng tê duristkirin, heman deng di nav risteyê de sê-çar caran xwe dubare dike û hevdengiyek saz dike.

Bi nanê tu destê xwe paqij meke
Bi kêrê û destek tenê ker meke (M: 235)

2. Zimanê Mela Xelîl Sêrtî

2.1. Taybetmendiyên Devoka Botan û Badinan

Zimanê Mela Xelîl, zimanek vekirî û zelal e. Her çiqaş zimanek e klasîk bi kar anîbe jî peyvên ku şixulandine wateya wan hêsan e. Yanê weke zimanê Melayê Cizîrî giran nîne û mîna zimmê Feqiyê Teyran e.

Mirov dema Nehcu'l-Enamê di ber çavan ra derbasdike dibîne ku tesîra devoka Botan û Hekariyê bi awayekî eşkere xwe nişan dide. Her çiqaş Mela Xelîl li Bidlîsê hatibe dinê jî wî nivê emrê xwe li Sêrtê borandiye û ev yeka jî li ser zimanê wî tesîrek mezin çêkiriye.

Taybetmendiyên devoka Botan û Hekariyê yên herî berbiçav van agahiyên jêrin û Mela Xelîl jî ew teybetmendî di berhema xwe da bikaraniye.

• Di devoka Botan û Hekariyê da herfa “t” yê dikeve dawîya lêkeran. Weke nimûne: bibit, dibit, nabit, diket, naket, divêt, bivêt, navêt û hwd.

Welakîn qe yek bi yekî nabitin
Musulmanî bê herduwan nabitin (M: 6)

Eşer ku li fî'lê muretteb dibit
Bi îcad û fî'la wî peyda dibit (M: 78)

Dişîtin we bi fî'l peyda bikit
Ku bi çav û koranî bîna bikit (M: 79)

• Di devoka Botan û Hekariyê da peyva “şol” bi wateya hal, hereket rewş, fî'l û ‘emel tê bi kar anîn.

Murîd e ji bo xeyr û şerran welî
Rîda wî tunîne bi şola nelê (M: 19)

• Di devoka Botan û Hekariyê da navê “Xwedê/Xweda” bi formata Xudê/Xuda tê gotin. Sêrtî jî bi vî şîklî gotiçe:

Ji Ke'ba Munewwer **Xudê** leylekî
Bire mescîdu'l-Eqşa ew lehzekî (M: 44)

Muhemmed resûlê **Xuda** ye hinar
Ji bo îns û cinn û melek pîşîwar (M: 33)

• Di devoka Botan û Hekariyê da bi taybetî peyva “digel” û “nik” tê bikaranîn.

Di Quranê bîstin **digel** heştê dî
Kutub şed temamin **digel** çare dî (M: 67)

Bi hindî resûlan îmanê tu bîn
Tefađul ji bo wan li **nik** xwe nebin (M: 50)

• Di devoka Botan û Hekariyê da qertafên weke “key, dey, ey” têne dawiya lêkeran. Weke nimûne:

Dê rađî nebî tu bi kufra kesî
Li Îslam muhîbbanê **lezkey** besî (M: 123)

E wê cîfeê tu neşî terk **bidey**
Wekî van e weşfê biçe **derbidey** (M: 179)

2.2. Bikaranîna Biwêjan (Îdyoman)

Ew kesê/a ku di helbest û nivîsên xwe da biwêjan bi kar tîne hewceye ji aliyê ziman va gelek serkeftî û pispor be. Sêrtî jî di berhema xwe da gelek biwêj bi awayekî serkeftî bikaraniye. Ev yeka jî nişan dide ku Mela Xelîl di warê zimanê Kurdî da gelek serkeftiye.

Me’anî ji bo wî ev in **guh bidê**
Tu me’bûdî bî’l-heq tuyî ji bil Xudê (M: 10)

Ji nesla qureyş e ji **tuxmê ‘ereb**
Nubûwwet di sala çilî dayê reb (M: 37)

Dirêjket şiratê li der agir î
Weđî’ ket şehînê li dû vê purê (M: 99)

2.3. Unsûrên Erebi û Farisî

Edebiyata Kurdî ya klasîk gelek zêde di bin bandora ‘Erebî û Farisî da maye. Mirov dema Nehcu’l-Enamê di ber çavan ra derbas dike dibîne kû di asta yekemîn da di bin tesîra ‘Erebî da û di asta asta duyemîn da jî di bin bandora Farisî da maye.

2.3.1. Tesîra ‘Erebî

Di berhema da peyvên ‘erebî gelek zêde ne. Bi peyvên ‘Erebî gelek caran terkêbên Kurdî hatine çêkirin û hevokên Kurdî bi peyvên ‘Erebî hatine çêkirin. Bo nimûne:

Nuţq, beyan, fesîh, ferz, eynan, melîh (M: 1); mewt, zewal (M: 15), ħurûf, luġet, hadîs, ħekîm (M: 22), ġeybet, meth, zem (M: 137) û hwd.

Tu guhdêr e **nuţq** û **beyana fesîh**

Ji bo **ferz** û **eynan** e merdê **melîh** (M: 1)

Mela Xelîl, di berhema xwe da gelek caran terkîbên Kurdî bi peyvên ‘Erebî çêkirine. Weke nimûne:

Tu guhdêr e nuţq û **beyana feşîh**

Ji bo ferz û ‘eynan e merdê melîh (M: 1)

Di vê malika jêrê da bi peyvên ‘Erebî hevokek Kurdî hatiye çêkirin.

Zuhûrbûna Mehdî xurûca Deccal

Dî nazil bî Îsa ji bo zî`d-delal (M: 87)

2.3.2. Tesîra Farisî

Di berhemê da tesîra zimanê Farisî gelek zêde tune ye, lê dema mirov bi awayekî hûngulî vedikole dibîne ku hinek peyvên Farisî jî hene. Bo nimûne:

Tu guhdêr e nuţq û beyana fesîh

Ji bo ferz û ‘eynan e **merdê** melîh (M: 1)

Tu bêşukrî **manendê** heywan mexu

We bêmulheza wî tu tiştekek mexu (M: 220)

3. Navê Nehcu’l-Enamê û Sedema Nivîsandina Wî

Navê berhemê bi ‘Erebî ye, peyvya “nehc”ê radera lêkera “ne-he-ce” yê ye û tê wateya rêva çûyîn, rê şopandin û zelalkirina tişteki (el-Qamûsu’l-Muhît, 2008: 12656), “enam” jî tê wateya benî adem û gel (el-Qamûsu’l-Muhît, 2008: 79). Weke bi Kurdî mirov dikare bibêje “*Rêya gel an jî rêya ‘amê*”. Muellîf di malika jêrê da ewha dibêje:

E wî navê lê danî **Nehcu’l-Enam**

Welakî ku pê muntefî‘ bin ‘ewam (M: 262)

Sedmê telîfa berhemê Mela Xelîl di dawîya berhema xwe da evha dibêje:

Heçî ku me gotî bi dil guh bidê

E we her rêya te emanê medê (M: 258)

Kelamek selîse bi cih çabt bike

E we î werfê te xaric dike (M: 259)

Xelîlê ku ev tertz bîda'et nebû

Welê ew bi fermana exê xwe bû³ (M: 260)

Du sê lefz gotin ji bo zarowan

Ku xwe pê vedin ew ji herba ziyan (M: 261)

Weke ji van malikên jorê jî tê fêmkirin ku di fikra Muelîf da nivîsandina berhemek bi vî rengî tunebûye. Lê li ser daxwaza birayê xwe ji bo gel û zarokan nivîsandiye.

4. Naveroka Nehcu'l-Enamê

Berhem, li gorî nusxeyên cur be cur 271-273 malik e û ji du beşên serek û ji bîst û du binbeşan pêk tê. Beşa yekemîn di derbarê 'eqîda Îslamê da ye û ya duduyan jî di derbarê exlaq da ye yanê ji nesîhetan pêk tê. Her beş bi serê xwe hatiye bi nav kirin.

4.1. Beşa Yekemîn

Beşa yekemîn behsa 'eqaîda Îslamê ye û ji van binbeşan pêk tê:

4.1.1. Behsa Ferzên 'Eynî

Muellîf di bin vê sernavê da li ser têgehên Îsamê sekiniye û li ser her pênc sertên Îslamê yanê kelmeyê şehadet, rojî, nimêj, hec û zekat sekiniye. Bala bawermendan kişandiye ser təkiliya di navbera Îman û Îslamê da. Li gorî wî îman û îslam bê hev nabin (el-Qoxî, 1984: 2).

4.1.2. Behsa Sifatên Selbîye

Di vê beşe da behsa hebuna Xwedê Teala û zatê wî û behsa wan sifatên ku di Xwedê Teala da tune ne weha dike.

Ewwel, axir, did, weke wî, cih, dem, mani', mu'în, cihet, cîsm, cewher, nûr, 'ereḍ, reng, mîqdar, şîkl, nexweşî, xwedan zarok, xwedan jin, dê, bav, hemkûf, mirin û zewal.

Sêrtî di dawiya vê beşê da dibêje ku ew nasên ku wateya wan baş nayê zanîn hewceye werine şîrovekirin (el-Qoxî, 1984: 6-7).

3 Ev malika di nusxeyek din da "Welê ew bi fermana **Mîrê** xwe bû" derbasdibe, ev nusxe di destê malbata Mela Xelîl da ye.

4.1.3. Behsa Heft Sifetên Qedîm

Di bin vê serenavê da li gorî mezhebê Eşerî behsa heft sifetên Xwedê Teala yên ezeli tene kirin. Sêrtî dibêje ev sifatan ne ‘eyn in ne xeyr in, ne jî wek ê me ne û wana evha rêz dike: Heyat, îlîm semî’, beşer, îrade, qudret û kelim. Paşê jî behsa afirandina ziman, herfan û piştî nazilkirina Qurana Pîroz ji holê rabûna hukmê kitêbên din dike.

4.1.4. Behsa Melaîketan

Di vê behsê da Mela Xelîl dibêje hejmara melaîketan nayê zanîn, her dem meşxûlî bi îbadetanin, hinek ji wan xwediyê wezifeyên taybetin û nêrtî mê tî ya wan jî tune ye. Paşê behsa her çar ‘enasirên ku melek û îns û cin jê hatine afirandin dike.

4.1.5. Behsa Rîsaletê

Sêrtî, di vê mijarê da bi gelemperî behsa pêxembertiya Hz. Muhemmed (s.x.l.) û piştî hatina wî betalbûna hukmê dînên berya wî hatine dike û navê bavê wî û dayîka wî, cihê ji dayîkbûn û wefata wî û agahiyên di derheqê qebîla wî da û hinek agahiyên din dide.

4.1.6. Behsa Şemalê Hz. Muhemmed (s.x.l.)

Mela Xelîl, di bin vê serenavê da pesnê bejn û bala Hz. Pêxember dide û dibêje ji aliyê ditinê va ji wî ra şev û roj, pêşî û paşî yek e.

4.1.7. Behsa Mîracê

Di vê behsê da bi kurtasî behsa bûyera Mîracê û ew bûyerên ku di wê şevê da bûne tê kirin.

4.1.8. Behsa Dîtina Xwedê Teala

Sêrtî, di berhemê da bi sê malikan behsa vê mijarê dike û dibêje di dunyayê da bi tenê Hz. Pêxember, Xwedê Teala dîtîye û mu’min jî di axretê da dikarin cemala wî raste rast bibinin.

4.1.9. Behsa Efşeliyetê

Mela, di vê mijarê da behsa pêxemberan dike, dibêje bécudahî ferz e ku bawerî bi giştikan were anîn û dibêje ji aliyê fezîletê da di navbera wan da ferq heye, rêza wan nişan dide û li pêy wan jî melaîketan rêz dike.

4.1.10. Behsa Hêjmara Pêxemberan

Di vê mijarê da Seyda dibêje hêjmara nebiyan 124 e, ya resûlan jî 313 e ne, di Qurana Pîroz da navê 28 pêxemberan derbas dibe, 4 kitêb û 100 suhuf hatine nazilkirin û hinek agahiyên din dide.

4.1.11. Behsa Tesîra Dua

Bi kurtasî di sê beytan da behsa girîngya dua û tesîrî wî dike, behsa Hz. Xizir û Hz. Îlyas dike û di derbarê wan da agahiyan dide.

4.1.12. Behsa Wezîfedarkirina Serokê Dewletê

Mela Xelîl, ev behsa gelek kurt girtiye û bi du malikan behs kiriye, dibêje jî bo parastina dîn û mezlûman şert e ku serokek were wezîfedarkirin û welew zordariyê jî bike li dijî derketina wî haram e.

4.1.13. Behsa Cuz'î Îxtiyarî ye

Mela Xelîl di bin vê serenavê da dikeve mijara kelimê û dibêje Xwedê Teala aferînerê fî'lan e û tercihkirina wan fî'lan jî bi destê mirovan e. Û bala mirovan dikişîne ku eger rehmeta Xwedê Teala nebe tu kesek nikara bi îbadetên xwe biçe bihiştê û dibêje neheceye mirov hêviya xwe ji rehma Xwedê Teala bibire.

4.1.14. Behsa 'Elametên Qiyametê

Di bin vê serenavê da Mela dibêje ku 'elametên qiyametê gelek zeden e, ferz e mirov bi wan baweriya xwe bîne û wana ewha rêz dike: Dîtina Mehdî, derketina Deccal, hatina Hz. Îsa ji asîmanan, hukum kirina wî û wefata wî, Ye'cûc û Me'cûc, derketina rojê ji aliyê rojava da, girtina derê tewbê û jiberkirina hedîsa Deccal.

4.1.15. Behsa Pirsên Qebrê û Qiyametê

Di vê mijarê da bi kurtasî behsa 'ezab û pirsên qebrê, heşir, hesab, pira siratê, terazû, piştî dayîna hesabê belavbûn, ava kewserê, cenet, cehennem nezer û sihrê tê kirin.

4.1.16. Behsa Îmaman

Sêrtî di vê mijarê da behsa her çar îmamên fiqhê û her du îmamên 'eqaidê dike û dibêje jî xeynî wana 72 mezhebên baweriyê hene û ew nerastin lê ji wan ra kafir gotin fikrek nedurust e.

4.2. Beşa Duduyan

Beşa duduyan beşa tesewuf, exlaq û nesîhetan e û ji van binbeşan pêk tê:

4.2.1. Nexweşiyên Dil

Nivîskar di vê mijarê da di navbera malikên 128-132an da behsa nexweşiyên dil dike û dibêje ev nexweşiyana dibin sedema kirina gunehan. Ew nexweşî jî ev in: Hîrs, hesed, kîbr, ‘ucb (bi xwe qayîl bûn), rîya, zêde hezkirina ji dewlemendiyê û luksê, teasuba mezheban, xezeb (hêrsa zêde), tematî, temah (çavbirçîtî), hezkirina ji xwarina zêde, şehwet û zenna xerab.

Nivîskar di navbera malikên 133-138an da nexweşiyên ziman jî evha rêz dike: Axaftina zêde, axaftina vala, gengeşiya vala û beredayî, xeberdana nejdil, dijûnkarî, axaftina neexlaqî, le‘net anîn, tinaz kirin, betalkirina sira xelkê, biderwan sondxwarin, nesekinandina li ser soza xwe, durûtî, xeyb kirin, meth kirin, rexne kirin, gotin gerinî, zêde pirs pirs kirin, bersivdayina nezanî û nezanîna xeberdana bi xeletî.

Mela Xelîl dermanê van nexweşiyên nişan dide û dibêje eger hûn zêde zêde ji Xwedê ra zikir bikin hûnê ji van nexweşiyên xelas bibin. Ji aliyê din va ji bona her nexweşiyekî jî di navbera malikên 140-190î da dermanek me‘newî nişan dide.

4.2.2. Behsa Perwerdehiya di Rêya Xwedê da

Muellîf di vê behsa kurt da qala zanêstên ku hînbûna wan pêwîst e dike û wan evha rêz dike: Hedîs, tefsîr, fiqih, ‘ilmê dermanê dil (‘ilmê tesewufê), serf, nehî û qiraet.

Sêrtî huşyarî dide û dibêje van ‘ilman ji bona rîza Xwedê Teala bixûnin û hîn bikin, ne ji bona menfaeta dunyayê.

4.2.3. Behsa Heft E‘zayan

Mela Xelîl, di serê vê mijarê da dibêje Xwedê Teala heft e‘za dane we û hûn dikarin wan weke mertal bikar bînin û xwe ji agirê cehenemê biparêzin. Ji ber ku di roja Qiyametê da ev her heft e‘za dibin şahidê gunehên we. Mela wan her heft e‘zan û wezîfeyên wan ewha rêz dike:

Çav: Ji bona mêzekirin û ogit girtinê ye û ne ji bona mêzekirina tiştên heram e.

Guh: Ji bona guhdarîkirina Quran, hedîs û axaftinên xweş e ne ji bona guhdarkirina tiştên nebaş û guneh e.

Ziman: Ji bona xwendia Quran, hedîs, zikr û axaftinên xweş e ne ji bona gotnên derew e.

Zik: Wezîfa zik xwedîkirina bedenê ye û hewceye ew ji bona kirina îbadetan quwet bide ne ji bona kirina gunehan.

E'zayê Zayendê: Feydeya vê e'zayê bi hev şabûna mêr û jinê ye, ji bo çêkirina zarokan e û şukrê wî jî durketina ji zinayê ye û ji bo vê tiştê hewceye çav û dil xwe biparêz e.

Dest û Pê: Ji bo qezenckirina riza Xwedê Teala bi kêrî gelek tiştan tên û hewceye bi destan tiştên nebaş neyên nivîsandin û bi lingan jî neyê çûyînî cem zaliman.

Dil: Dil serokê e'zayan e, hewceye paqij be û bi rêya manewî were derman-
kirin.

4.2.4. Behsa Adabên Xwarinê

Di bin vê serenavê da muelîf dibêje Xwedê Teala gelek xwarinên bi lezet dane mirovan û hewceye ew jî şukur bikin û ji bona kirina îbadetê bixwin û vexwin. Berya xwarinê û piştî wî hewceye dest werine şuştin, xwarin helal be, xwarin neyê hîlbijartin, bi besmele dest bi xwarinê bê kirin, germa germ neyê xwarin, di dawiyê da hemd kirin ji Xwedê Teala ra, serî nederêjkirina navenda firaqa xwarinê, bi çopên piçûk xwarin û bi awayekî baş cûtin, nemêzekirina li çopên hevalan, dest nepaqijkirin bi nan, bi kêrê yan jî bi destekî nekerîkirina nan û hwd.

4.2.5. Behsa Lixwekirina Cil û Kincan

Ev beş ji du malikan pêk tê û nivîskar dibêje lixwekirina kincan ne ji bona quretî û kibrê ye, ji bona îbadet kirine ye.

4.2.6. Behsa Adabên Nimêjê

Ev behsa hanê mijara dawiyêye û tê da ferzbûyîna nimêjê, kirina nimêjê di dema wî da, di nava nimêjê da sekinandina hem bi hêvî û hem jî bi tirs, bi cemaet nimêj kirin, piştî nimêjê dua kirin û hwd.

5. Encam

Mela Xelîlê Sêrtî, di medreseyên Kurdan da him bi dersdayîna xwe him jî bi berhemên xwe tesîrek mezin çêkiriye. Yek ji wan berhemên wî jî Nehcu'l-Enam e. Berhem bi zimanê Kurdî û bi şiklê nezmê hatiye nivîsandin.

Armanca nivîsandina berhemê perwerdehiya zarokan û gel e. Mirov dikare bibêje muelîf bi awayekî serkeftî gihîştîye armanca xwe. Her çiqas hinek mijar weke mijarên kelimê asta wan di jor ra be jî feqîyan û gel sudek bi qîmet jê girtine û hîna jî digrin.

Mijarên berhemê bi piranî eqaîdin, ji aliye baweriyê va fikrên mezhebê Îmamê Eş'erî û ji aliye fiqhê va jî fikrên mezhebê Îmamê Şafîî weke bingeh hatiye girtin. Ji

aliyê sihetê va dibe ku hinek pirsgirêk hebîn û karê çareserkirina wan pirsgirêkan jî dikeve ser milê îlahîyatnasan û hewceye ji aliyê wan va werine zelalkirin.

Berhem ji aliyê şikil va bi terza mesnewiyê hatiye hûnandin û rê û rêbazên mesnewiyê di xwe da dihewîne. Her malik bi serê xwe bi qafiye ye û berhem bi kêşeya xwemalî va û bi 11 heceyan hatiye nivîsandin. Berhem bi kêşa ‘erûzê va jî hatiye nivîsandin, nivîskar di kêşa ‘erûzê da gelek çaran ji bo çareserkirina pirsgirêkên ‘erûzê zihaf, îmale û wesl bikar aniyê. Ji bo ku berhem xweşikîr bibê û were xemlandin gelek hunerên edebî bikar aniyê û ji ayet û hedîsan jî îqtîbas girtiye.

Ji aliyê ziman va jî nivîskar serkeftiye, zimanek zelal û herikbar bikar aniyê. Her çiqas peyvên ‘erebî di berhemê da zêdebin jî peyvên wateya wan dijwar û zor tete têgihîştin nînin.

Mela Xelîl, zêde di bin bandora Ehmedê Xanî û berhema wî ya binavê ‘Eqîda Îmanê da maye. Lewra hin hevokên Xanî û yên wî wekhevin û hinekê wan jî dişibihin hev.

Ji aliyê dînî va hewceye bi awayekî akademik xebat li ser were kirin. Eger ev xebata were kirin dê xwendevan û gel zêdetir jê sud werbigirin.

Çavkanî

ADAK, Abdurrahman, “Mela Xelîlê Sêrtî: Helbesrvanê bi Mexlesa “Şewqî” û Helbestên Wî Yên Kurdî (Kurmancî)”, *Mukaddime*, Sayı: 1, 2010.

_____, (2013), *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Weş. Nûbihar, Çapa 1em, İstanbul.

BİNGÖL, Abdulkadir (2012), *Molla Halil es-Siirdî ve el-Kafiyetu'l-Kubra Adlı Eseri*, (Têza Mastirê ya Neçapakirî), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

CÎHANÎ, Perwîz (2010), *Mem û Zîn*, Weş. Nûbihar, Çapa 1ê, İstanbul.

Coşkun, İbrahim (2007), “Molla Halil es-Siirdî'nin Kelami Görüşleri”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir.

ÇİÇEK, Halil (2007), “Molla Halil b. Hüseyinb. Halid el-Ömerî”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir.

DİLÇİN, Cem (2004), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Weş. TDK, Çapa 1ê, Ankara.

DOSKÎ, Tehsin İbrahim, *Mela Xelîlê Sêrtî û Şî'rên Wî Yên Kurdî û 'Erebî*, Weşanên Êketiya Zanayên İslamî, Duhok-1, Bêdîrok.

GERDÎ, ‘Ezîz (2014), *Kêşnasiyî Kurdî*, Kîtapxaneî Aram, Çapa 1em, Hewlêr.

- GÖZETEN, İbrahim (2015), *Mela Xelîlê Sêrtî ve Nehcu'l-Enam Adlı Eseri (Metin ve İnceleme, (Têza Mastirê ya Neçapakirî), Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.*
- HERDÎ, Ehmed (2009), *Erûz le Şî'rê Kurdî da, Çapa 1em, Silêmanî.*
- İPEKTEN, Haluk (2013), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergâh Yayınları, Çapa 16an, İstanbul.*
- KARAKAYA, Nejdet (2006), *Bir Dilci Olarak Molla Halil es-Siirdi, (Têza Mastirê ya Neçapakirî), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.*
- KAYA, Zeynelabidin (1988), *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî, Weşanxana Kurdistan, Stockholm.*
- KAZAN, Faruk (2013), *Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı (Te'sisu'l-Kavaid Çerçevesinde), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.*
- KÜLEKÇİ, Numan (1999), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar, Weşanên Akçağ, Çapa 2yan, Ankara.*
- MECDU'D-DÎN Muhemmed bî Ye'qûb el- Fîrûz Abadî (2008), *el-Qamûsu'l-Muhît, (Tahqîq, Enes b. Muhemmed eş-Şamî we Zekeriya Cabir Ehmed, Darul'l-Hedîs, Qahîre.*
- MEMDUHOĞLU, Adnan (2008), "Molla Halil es-Siirdi ve Usûlu'l-Fıkıh Adlı Elyazma Eseri", *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu, Beyan Yayınları, İstanbul.*
- MESÛD Cemîl (2017), Reşîd, *Kêş û Serwa di Hozana Kurdî da, Dezgehê Nalbend, Duhok.*
- ÖNCÜ, Mustafa (2013), *Basiretu'l-Kulûb fi Kelami 'Allami'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi, (Têza Doxtorayê ya Neçapakirî), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.*
- PAKİŞ, Ömer (2007), "Doğu Medrese Geleneği ve Molla Halil es-Siirdi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu, İzmir.*
- _____ (2003), "Molla Halil es-Siirdi", *Diyanet İslam Ansiklopedis (DİA), XXX, İstanbul.*
- _____ (1996), *Molla Halil es-Siirdi ve Tefsirciliği, (Têza Mastirê ya Neçapakirî), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- el-QUXÎ, Ehmed Hilmî, ed-Diyarbakirî (1984), *Rehberê 'Ewam, Şerha Nehcu'l-Enamê, Çap. 1ê, Diyarbakır.*
- ÜNALAN, Abdülkerim (2007), "Molla Halil es-Siirdi'nin Fıkhi Yönü", *Uluslararası Siirt Sempozyumu, İzmir.*
- YALAR, Mehmet (2007), "Siirdi'ye Ait Nehcu'l-Enam Adlı Eserin Biçim ve İçerik Yönünden Tahlili", *Uluslararası Siirt Sempozyumu, İzmir.*
- ZİNAR, Zeynelabidîn (1991), *Nimûne ji Gencineya Çanda Qedexekirî, Çapa Pêşî, Stockholm.*

MEHMET AKİF DEMİR U MEWLUDA ZAZAKİ (Mehmet Akif Demir ve Zazaca Mevlidi) (Mehmet Akif Demir and Zazaki Mewlit)

İbrahim DAĞILMA¹

Kılvate

Edebiyato klasik ê Zazaki hetê eserani zaf dewlemend niyo; ê esere ki nusiyeyi miyonê inan dı mewlıdı veciyeni verni. Dunyaya İslam dı mevlidi, hem yo tewirê edebi yê, hem zi yo rituel i. Miyanê welatani İslam dı derheqê mewlıdan dı xebati muhimi biyi. Ini xebati, serrani peyinan dı beynatê Zazayan dı zi zêdiyayi u new hebi mewlıdı Zazaki nusiyeyi.

Mewlıdonê Zazaki ra mewlıdo peyin inê Mehmet Akif Demir ‘Mewluda Zazaki’ yo. Ina meqale, tenkidê ini mewlıd ser ra wa. Ina meqale dı ino mewlıd hem hetê tedeyi, hem şekil hem zi ziwon ra etud biyo.

Kelimeyi Mıfteyi: Şiir, Mewlıd, İslam, Peyxember, Welıdiyayış

Özet

Klasik Zaza edebiyatı, eser yönüyle çok zengin değildir; yazılı eserler içinde tür olarak mevlitler öne çıkmaktadır. İslam dünyasında mevlidler, hem bir edebi tür hem de bir ritüeldir. İslam toplumlarında mevlitlerle ilgili ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, son yıllarda Zazalar arasında da artmış ve dokuz Zazaca mevlit yazılmıştır.

Zazaca mevlitlerden en son yayınlanan Mehmet Akif Demir’in ‘Mewluda Zazaki’ adlı eseridir. Bu makale, bu mevlidin incelenmesi hakkındadır. Bu

1 Öğr.Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, idagilma@bingol.edu.tr

makalede *Mewluda Zazaki* isimli eser hem içerik, hem şekil hem de dil yönüyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Mevlid, İslam, Peygamber, Viladet

Abstract

Classical Zaza literature is not very rich in terms of works; but Mawlid is the most prominent genre among the written works. Throughout the Islamic world, Mawlids are historically both a literary genre and a ritual. In the majority of Islamic societies, serious studies about Mawlids have been done. In recent years, these studies have also increased among the Zazas and totally nine Mawlids have been written.

Mehmet Akif Demir's latest publication "Mewluda Zazaki" is the latest publication from Zazaki Mevlids. This article is about the examination of this Mevlid. In this article, the work Mewluda Zazaki will be studied in terms of content, form as well as language.

Keywords: Poetry, Mawlid, Islam, Prophet, Waladat (Birth)

Destpêkerdış

Ê merasimê ki serrgêre biyayışê peyxemberi dı icra beni u eseri ki qey wendışi ini merasiman nusiyeni edebiyat u sen'etê İslâmi dı cı ri voni mevlid.

Ina Kelime ferhengı dı yena me'nayê "ca u wextê biyayışi". Ina kelime, esasen me'nayê biyayış o, semêd biyayışê peyxemberi ma şıxuliyena.

Mewlid, yo kelima ya 'Erebki wa, masdarê 'مَوْلِدْ'ı ra vırazıyaya u zafhumariya ay 'mewalid' a. İna kelime rına Erebki dı yena me'nê cayê biyayış o wextê biyayışi.

Mewlid eserêko manzum o, şeklê mesnewi dı nusiyeno. İni esêri hınayını xususen biyayışê Hz. Muhammedi ra, kılmi ra zi 'peyxemberi, mirac, mu'cize u wefatê' ey ra behskeni. Tewirê mewlidi, edebiyatê İslami dı cayo muhim geno.

Behsê rucê biyayışi peyxemberi, her çi ra ver çend hedisanê Hz. Peyxemberi dı ca geno. Rucê dişeme u paşeme sebebi rocê depıştışê ey peyxemberi ra yeno persayış. Wı zi hına cewab dano:

"Ez a ruc biya u Quran zi mı ri a ruc şırawiya."

Tarixê biyayışê Peyxemberi ma Hz. Muhammedi, guereyê tarixşınasan u muheddison poncas ruc weqayê Fil'i ra pê rucê 12'in ine aşma Rebiul'ewwel u bı hesabê miladi serrê 571 dı ya. Inay ra hema dewrê sıfteyın ra "12 Rebiul'ewwel rucê Dişeme" serrgera biyayışê Hz. Peyxember hesıbyawa u a ruc dı omiya bıbarık kerdış.

Tebrik kerdışê rucê mewlid dı, merasima verin çi wext, ça dı, pê destê komi icra biya u seni destpekerdo? Inay ser zaf me'lumat çin o. Labelê 'esrê III. H u

IX. M ra nata ini tebrikkerdışı ‘erdanê İslam dı bi vıla. Zey mıntıqayanê Iraq, Hicaz, Yemen, Xorasan, Hindistan, Mısır, Meğrib ki Bısilmonyê tede esti guereyê me’lumatani her serr tebrikkerdışı resmi vıraziyayi.

Mekke u Medina, miyonê ini tebrikkerdışan dı yo cayo muhim geni. Çımki bonu ku Hz. Peyxember uca dı omeyo dunya qey ini tebrikkerdışan yo merkez u nuqtayê destpekerdışı bi.

Tebrikkerdışı mewlıdonê ra tebrikkerdışo tewr namdari, ine Erbil i. İcrakerdışê ini tebrikkerdışani mewlıdon dı atabegê Erbili Muzafferuddin Gökbörü merdimo verin o. İni tebrikkerdışı pê destê eyi yo statuya resmi geni. İni tebrikkerdışı vercu Erbil, dıma zi Musul dı cihetêko weş u sıxleti ser vıraziyebi. İni tebrikkerdışı, dewletê Osmanlı dı pê mewlıdê Suleyman Çelebi *Wesiletu’n-necat* dı xu ramuecnêni.

Mewlıd, heme edebiyaton dı xu ser yew şekil qebl biyo. Mewlıd zi eğleb pê ino nome nusiyo. Tarixê edebiyatê milleti Bısilmononı dı mewlıd, yew tewirê edebiyo xuser o. Çı wext meselêka derg ra behs biyo vercu ra merdimon xu ri tewirê nazım tercih kerda. Ê meseleyê ki derg u dılayi pê şeklê nazım vacıyayi u nusıyayi. Edebiyatê Zazaki dı zi eyni şekil tercih biyo. Me’naya hıra dı ino tewir ra voni “*mesnewi*”.

Mesnewi, pê beyiton nusıyeno. Humarê beyitoni mesnewi dı, yo sinor çin o. Guerê qabiliyetê nuştoğê mewlıd humarê beyiti bedilyeni. Eger mewlıd şeklê nesir dı binusiyo o wext beno siyer. Eğleb mewlıd dı dehkera, zeypi ya. Pê peymeyê aruzi nusıyeno, aruz dı qalbi kılmi tercih beni. Her beyiti miyonê xu dı qafıya beni Meqsedê mewlıdı tewr rehet pê ini çıyan nusıyeno.²

Heme edebiyaton dı, qey tewiro hınayın kelimeya mewlıd tercih biya. Ma eşkêni edebiyatê Zazaki dı zi ino tewir ra vac ‘mewlıd’. Zey Ehmedê Xasi u nuştoğoni binan qey nomekerdışê eseranê hınayın kelimeya mewlıd şıxulnawa.

1. Mehmet Akif Demir u Mewluda Zazaki

Mehmet Akif, serra 1978 dı qezayanê Diyarbekırı ra Heni dı dewa Abacıları dı omeyo dunya. Babiyê ey ilmê medresa u ilmê moderni piya tehsil kerdi, yo wextêko derg malati zi kerda. Mehmet Akif, wendışê xuyo sıfte u miyonin, mektebê dewa xu dı temom kerdo. Dıma Diyarbekır dı şıyo liseya Ziya Gökalp i. Sınifa hireyin dı ina lise war verdene. Tehsilo akerde duri ra ra icazetê lise geno. Inka duri ra İlahiyat wuneno. Inka pê xebatê inşaatı idarê xu keno. Yo muddi serekiya HUDA PAR ê Heni kerda. Zewiciyaye yo u babiyê 4 qıcan o.

2 Çiçekler, Mustafa, “Mesnevi”, *DİA*, XXIX, 320-322.

1.1. Xebata Zazaki yê M. Akifi u Mewludê Ey

Mehmet Akif, wareyê edebiyatê Zazaki dı yo nuştoğo newe yo. Heta inka yo kitabê ey çap biyo. Ino kitabê ey şekilê mewlud do, heskerdiş u wesifnayışa Hz. Muhammed ra behs keno. Zanaye ey Zazaki ser seni ya u çı wext dest kerdo nuştışê Zazaki ma fekê eyi ra nekil biker:

“Serrani 2000 dı pê nuştışê şiiiron mı dest bı Zazaki kerdo. Mı ina dı u ez şahit biya:

‘Zwonêko wareyê nuşteki dı çin o eyi ri mendış zaf zuar a, hina yo zwon beno vin. Zazaki ruec bı ruec tesirê Tırki dı menda, bazar u sukoni dı zafi ra Tırki u Kurmancki qal bena. Qici ma kılamoni Tırki u Kurmancki gueşdari kenî. Inay ser mı bawer kerd ki gerinka ma wayirê Zazaki biveciy u seba inay mı destpêkerd nuştışê şiiironi Zazaki. mewhdê xu zerreyê dı aşmı dı nuştö.’

Şiiro sıfte mı Hz. Muhammed ser nuştö. Serra diyına destpêkerdişê bımbarıkkerdışonê biyayışê Hz. Muhammedi dı mı qerarê nuştışê mewludi da. Eyni serr lacê mı Qurano Kerim xitim kerd, rına wu şiyen ini tebrıkkerdışan. Mı yı ra va, madem tu Qurano Kerim xitim kerd, ita ra pê dersa tecwid biger. Yı va, ‘Bawo, ez dersa mewlud geno.’ Yı zaf waştên mewlud bıwuno u gueştariya mewludi bikero. Madem şari ma peyxemberi ma ra zaf heskeno u gueş dano wendışê mewludê ey mı zi va, ez zi yo mewludo Zazaki binusi. Hem şarê ma, yo mewludo Zazaki ra rehet fohm keno hem zi tuti ma ziwonê dayıka xu dı wa bıwunê.

Pê bismillah u dua mı destpêkerd. Şewi, biveng i; inay ra mı mewludê xu şew nuştên. Mı zerreyê dı aşmon dı mewludê xu qedina. Nuştışê mewludi ra ver derheqê mewlud dı melumatê mı u meraqê mı zi çini bı. Çı wext mı qerarê nuştışi mewludi da, qey peymeyê hece, rezkerdişa kronoloji, humarê ripeloni ez oniyawo mewludonê Tırki u Kurmancki. Peymeyê aruzi ser melumatê mı zaf çini bı; labelê mı qıymet da herıkyayışê behsi u dewlemendiyê peymeyi. Çı wext mı mewludê xu qedina mı mewludi Tırki, Kurmancki u Erebi etud kerdi u hetê dewlemendiyê peymeyi mı mewludê xu u ini mevlidi nêtiver. Ez eşkeno vaci, mewludê mı peyme ser ê mewludon ra zıxm o.

Mı mewludê xu pê alfabeya Latinki nuştö. Çapxane zi, mewludê mı hem pê herfoni Latinki hem zi pê herfoni Erebi çap kerdo. Bê mewludi zobina şiiiri mı Zazaki esti. Yo xebatê mı qısebedo(ferheng) Zazaki zi esta; labelê mı ina xebat dewom nêkerd. Inka ina xebat nimcet a.

Seba dı çiyoni ez zıwanê dayikê xu ser xebat dı erêy mendo:

- Ez ominan inşaaton dı guriyeno. Inay ra ez Zazaki ser zimiston xebıtyeno.

- Zazaki ser eleqa tay a, paştdayışê xebatoni Zazaki kem a, maddiyat ser imkoni çin i.

Niyetê mı ina wa; waştışê razitiyê Homê ser hem qey averşiyayışê yo ziwoni paşt bîdi xebaton hemî zi xebatê Îslamî dî ziwoni şari ma dî eseron binusi. Ina noqta dî ez vercu Zazayoni ma u xu dima herkesi ra wazeno wa zuwanê dayikê dî xebat bikerên!”³

Nuştoğ, Zazaki ser nê yo ders gurewta u nê zi gramerê Zazaki ra hayidar o. Ma ina kemi hem şironê ey dî hemî zi mewlîdê ey dî vineni. Hem nuştışo Latinki dî u hem zi nuştışo ‘Erebki dî çend herfi ğelet nusiyeji.

Mavac, herfa ‘w / و’ zaf cayonî dî ‘v / و’ , herında herfa ‘q / ق’ dî herfa ‘k / ك’ , rına herında herfa ‘x / خ’ dî herfa ‘h / ح’ şixuliyawa. Nomeyê mewlîdi nuştışi *Mewluda Zazaki* yo; labelê ina izafe ğelet a. Çımki, kelimeya mewlîdi may niya nêr a; gereka ey bivatên *Mewludo Zazaki*. Nuştışoğ, zaf cayan dî nuştışê kelimeyan dî zıwonê qali şixulneno. Çend hebi şiri nuştışi ini yê:

*‘Ma Ha Tu Dimay, Feth-i Amed, Rar Cehdu Zikru Sebati, İslom Eyru Bıberm’⁴
Lac halidi Suleyman / Kelha amed der mekân
Veyradi da ruhu can / Ey şehidu kehreman*

*Yı adalet hek dî may / Asker peyxember homay
Ma zulüm ra feletnay / Hem kormoncu hem zazay⁵*

1.2. Mewlîdê Mehmet Akif Demiri

Ino mewlîd, serrê 2017 dî neşir biyo. Tarixê nuştışi gueri edebiyatê Zazaki dî mewlîdo peyin o. Nuştışê Mewlîdi Mehmet Akif Demir o.

Mewlîd, 10 qısımon ra yeno meydon. Tede 278 beyit estî. Qısımonê inê mewlîdi dî qey her qısım yo sernuşte çin o. Ma tedeyê beyiton ra museni ki komci qısım dî komci mesele ra behs beno. İni qısımi pê beyita **“Ma zerda safıra waci in kelam/ Têdır wacê esselat u wesselam”** bestiyayi yobinona. Mewlîd, usulê nuştış dî tay hetan ra moneno mewlîdonê binon, tay hetan ra mewlîdono binon ra ciya yo:

- Mewlîdon dî eğleb zey qısımonê *‘tewhid, vıraştış, biyayış, miraç, rihlet, dua’* qısımi estî. Ino mewlîd dî zi ini qısım estî.
- Mewlîdi pê beyiton nusiyêni, peyniya beyiton seraver zey tewrê mesnewi pê ‘aa, bb, cc, dd...’ dî qafiya bena. Ino mewlîd zi ina tertib ser qafiya biyo.
- Mewlîdi bini hetê qafiya u huneronê edebi ra zıxm i. Ino mewlîd zi ini cihetan ra zıxm o.
-

3 Nuştış Mehmet Akif Demir, ini melumati mı ri pê mail şırawiti.

4 İni şiri eyi hema çap nêbiyi.

5 Şirê eyi ‘Feth-i Amed’ ra

- Mewlıdı binon dı peymeyê aruz şıxuliyo, ini mewlıdı pê herfonê ‘Erebki nusiyayi. Wextê çapkerdışi dı ino mewlıd hem pê alfabeya Latinki hem pê elifbaya ‘Erebki çap biyo. Ino mewlıd di çend hebi beyiti qalibê ‘failâtun/ failâtun/ failun’ eseni; labelê nuştoğê mewlıdı vono:
- ‘Mı mewlıdê xu pê peymeyê hece qalibo 11 in nuşto.’
- Mewlıdonê binon dı hetê gramer u herfi ki Zazaki dı şıxuliyeni tede zaf kemi çin a. Ino mewlıd dı hem hetê Latinki hemi hetê Erebki nuştışı dı zaf geleti esti.

Ma vac, herfa ‘w / و’ zaf cayonı dı ‘v / و’ herında herfa ‘q / ق’ dı herfa ‘k / ك’ rına herında herfa ‘x / خ’ dı herfa ‘h / ح’ şıxuliyawa. Nuştoği zaf cayonı dı nuştışê kelimeyomı dı zıwonê qali şıxulneno. İni xetayon ra çend misali hına yê:

Nuşteyê nuştoği	Nuştoşo raşti
Hapnay (r. 8)	Xapınay
Kefelnay (r. 8)	Qefılınay
Kovmi (r. 9)	Qowmi
Tekva (r. 9)	Teqwa
Ketl u kital (r. 14)	Qetl u qital
Veht (r. 15)	Wext
Hebere mergi (r. 17)	Xeberê mergi
Halık (r. 17)	Xalıq
Var (r. 16)	Wayır

Nuştoğ, mewlıdê xu dı kelimeyanê Tırki u Kurmancki u ‘Erebki zi şıxulneno. Ma inan ra çend hebi misalon bıdı:

Kelimeyi Tırki	Kelimeyi Kurmancki	Kelimeyi ‘Erebki
Yalnız (r. 3)	Rêç (r. 3)	Wê’z (r. 5)
Temiz (r. 5)*	Dereng (r. 17)	Wehdet (r. 5)
Kin (r. 9)**	-----	Lemyelid velem yuled (r. 9)
Firtone/ Firtına (r. 11)***	-----	Kebair (r. 12)
Asker (r. 14)	-----	Mucteba (r. 20)
Bayrağ(k) (r. 22)	-----	Ehlen we sehlen (r. 20)
Duacı (r. 23)	-----	Murteca (r. 24)

* Ina kelime, esasen ‘Erebki wa.

** Ina kelime, esasen ‘Farski wa.

*** Ina kelime, esasen ‘İtalyanki wa.

Ino mewlıd, hetê zıwan u vaciyayişi ra zelal u dewlemend o. Nuştoği, beyiti xu pê weşiya qafiyayon muniti. Ey qafiyaya dewlemend zaf şıxulnawa, ca ca zi qafiyaya ‘tam, nimcet u redifi zi’ esti.

----- qe/**lem** (r. 3, ita dı qafiyaya dewlemend esta.)

----- â/**lem**

----- nefr/**et** (r. 5, ita dı qafiyaya tam esta.)

----- muhabb/**et**

----- zeyd/**a/yi** (r. 10, ita dı hem qafiya hemı zi redif esta.)

----- vec/**a/yi**

Qısımê Yoyin: Ino qısım dı 13 beyit esti. İta dı hemd u wesıfnayışı Homê esto
Hamd u şukur turi rebbul âlemin / Mari erşawıt Muhammedul emin
Yalnız tuyi hem ezel u hem ebed / Tu yi Xalıq tu yi ehed u semed
*Vesefnayışu hamd u şukur tu ri / Hem tu vişır yownayra inçi dur i...*⁶

Qısımê Dıyın: Ino qısım 27 beyit ra yeno meydon. Ino qısım dı piliya peyxember u qey faziletê ey nuştış u wendışê mewlıdı ra behis esto.

Qey xatır Muhammed rabbe âlem i / Wıraşt insonu koyu daru lemi

...

Tı hebib Allah resul Muhammed i / Tı wesafney rabbi ezel ebed i

...

Eyki ziyafet bıdu bısılmono / Ferq nêdefin feqir u zengin monu

*Bırayê mı wari mewlud cormıdu / Homay rızq yey gorey niyet yey bıdu...*⁷

Qısımê Hiriym: Ino qısım dı 12 beyit esti. Ino qısım dı ‘vıraziyayışê nurê Muhammedi, kâinat, erd, ezmonon u insonon’ ra behis esto.

Ğeyrı mı çik çinibu çik mıraver / Ez tena boy ina ra biben bawer

Waxtuk mı hama çik nıwıraştı / Mı pey nur xo Muhammed vıraştı

Rabbê âlem vıraştı ârdı sema / Şeş roco mond pa bıpa yemno dıma

Yey vıraştı ina dınya be qusur / Ehmed u ehlibeyt yey dınya ri nur

*Erdı behru astarey rocu sema / Bni emri Xalıq dey yi dayıma...*⁸

Qısımê Çarın: Ino qısım dı 28 beyit esti. İta dı vıraziyayışê Âdemi ra, Âdemi ri emrê secde berdışı, isyonê şeytoni u qebulbiyayışê tobeyê Hz. Âdemi ra behs esti.

Homay va ez insoni vırazen o / Erd o ser u yey hor helife ken o

...

6 Demir, Mehmet Akif, *Mewluda Zazaki*, Bangaheq, İstanbul 2017, r. 3.

7 Demir, e.n.v., r. 4-5.

8 Demir, e.n.v., r. 6

*Dünya ra pencek her ardı melek o / Homay herra vıraşt âdem devist go
Rebbe Âlem da melek o yov emur / Ey melek en secde bike Âdem ir
Homay da emur melek o secde ke / İblis nişî secde der secde nîke...⁹*

Qısımê Poncin: Ino kısım dı 52 beyit esti. İta dı ‘Qey imtihoni şırawıyayışê insoni ina dünya u seba rayiro heq ramuetişê silsilaya risaletê peyğemberon ra’ behis beno.

*Homay erşavıt dünya Havav Âdem / Yov muddet ina dünya dı yın ke gem
Eya ra rocra dünya bi cay inson i / Cay insoni mekon i imtihon i*

...

*Roc biroç evlad âdem i zeydayi / Gurey ne baş mani yınd vecayi
Yın xwu virke emri Rebbe Âlem i / Kovti nefsi hu dim torn i âdem i
Homay yınur kasid erşavıt i / Emru nehıyî Homay milletır vati
Şis u İdris u dıma yen Nuh nebi / Yınra verız ahm u zonayey bi¹⁰*

Qısımê Şeşın: Ino kısım 14 beyiton ra yeno meydon. İta dı zey pê filan Mekke ser ramıtışê Ebrehe hadiseyanê biyayışê Peyğamberi ra ver ra behs beno.

*Padişahik ey veht vari devlet i / Yın zulm u heqaret kerde millet i
Erdo ser u ketl u kital zulumat / Bı keson bıwarur niverdab heyat*

...

*Ebrehe zalımıb romıt kabey se / Homay zi askerho erşavıt yey se
Teyro eabil i omey korbı kor / İşi ebrehe yu kovmiye bızor...¹¹*

Qısımê Hotın: Ino kısım dı 38 beyit esti. Ino kısım dı ‘bawkalonê peyxemberi ra, nesebê ê a pak ra wesifi Hz. Muhammedi ki kitaboni verinan dı viyereni, bawı u dadiya eyi ra, sewirtiyê peyxemberi ra’ behs beno.

Tevratu İncil ey kitabı verin / Yınd virte vesfi Muhammed emin

...

Bavkal pığemberi ponku temiz i / Miyon kavmi erebid zaf aziz i

...

Ser virt ome veht zevacı Abdullay / Daykeye geyrar der Amine veynay

...

Va ez şiyu key Vehb sebey Amına / Mıva dere ez veyno ya senına

...

9 E.n.v., r. 7.

10 E.n.v., r. 9-10.

11 E.n.v., r. 14

*Ay hevaro ay hevaro ay hevar / Dayê ezu hemleho mendi bıvar
Mehzun meb dayke Muhammed emini / İşi halık tealay zaf nekşini...*¹²

Qısımê Heştin: Ino qısım 23 beyit o. Ino qısım dı 'biyayişê peyxemberi ra, ê mijdoni ki seba omiyayişê yı diyayi u mucizeyi ki wextê biyayişê eyi di veciye wuerte' ra behis beno.

*Mı hovndi va nome yey Muhammed u / Yowna hovnd va nomeyey Êhmed u
Hem Êhmed u hem Muhemmed Mustefa / Yu derd insonon ri ilaç u şifa*

...

*Nur Muhemmed Mekke dı bı eşkera / Şovqiyey vılabı şerku şerb sera
Kowt a azmon dı astarey Ahmed i / Şovqi ho da dunya nur Muhammed i
Saraye kisray İrani recifıyay / Hem recefay hemzi kısmeki ricıyay...*¹³

Qısımê Newın: Ino qısım 30 beyit ra yeno meydon. Ino qısım, qısımê merhaba wo.

*Bı hery ome duyey rebiul ewel / Eyroc ome dunya nebi u mursal
Ombarkıb mizgine yey bıd ummet / Vac omevu Pexember homay êhmet
Ome Muhammed Mustafa merhaba / Mâhiy u haşır u âkib merhaba
Merhaba sero çımon ser merhaba / Merhaba ehlen we sehlen merhaba...*¹⁴

Qısımê Desın: Ino qısım, qısım peyin o. Tede 41 beyit estı. Ino qısım dı 'Hemdele, salwele u dua' estı.

*Hemd yeyri kı yu zere kelbo zonu / Hemd yeyri kır azık u rızık donu
Hemd tur i gorey gironê êrşitu / Hemd tur i gorey çi vıraştışitu*

...

*Selat u selam ya mehdi ya hadi / Selat u selam ya nurel ibadi
Hamd tu ri tu mar erşavit in resul / May ey dımşı dini islom kerd qebul*

...

*Ya Rab huzur defnı qelbi cem'et i / Nasib makı ser Qoron id vahdet i
Ma tu ra ricaken Rebbul âlemin / Rar Qornu sunnet ra ma dur mefin...*¹⁵

12 E.n.v., r. 15-17

13 E.n.v., r. 18, 19.

14 E.n.v. r. 20.

15 E.n.v., r. 23-24.

Peyni

Mewlîdî, miyanê edebiyatê klasik dı ca geni u qısmê eseranê dini dı hesıbiyeni. İni eseri derheqê Hz. Peyxemberi dı nusiyayi u nuştışê mewlıdan wextê Hz. Peyxemberi ra dest pêkerdo u hema zi mewlıdî nusiyeni.

Zey ‘Erebki, Farski, Tırki u Kurmancki zaf zıwonon dı mewlıdî nusiyayi. Mavac, mewlıdê Şêx Ebu’l Wefâ ‘Erebki, inê Suleyman Çelebi Tırki u inê Mela Huseynê Bateyî Kurmancki yo. Zıwanê Zazayan dı edebiyato nuşteki hema newe yo. İno zıwan dı zi esero nuştekiyo verin yo mewlıd o. İno mewlıd, ita ra 120 serr vercu bı destê Mela Ehmedê Xasi nusiyayo u nomeyê ino mewlıdî *Mewlıdu’n-Nebiyî’l-Qureyşî yo*.

Mewlıdê Mela Ehmedê Xasi ra heta edebiyatê Zazaki dı new hebi mewlıdî omeyi nuştış. İni mewlıdon ra mewlıdê Mehmet Akif Demir *Mewluda Zazaki* mewlıdo peyin o. İno eser, hetê zıwoni ra zelal u akerde yo, hetê huneri ra zıxm o; labelê hetê imla ra eser dı kemi zaf a. Mehmet Akif, zey ê mewlıdan binan pê nuştışê mewlıdê xu ina ispat ispat kerda ki zey zıwononê binon pê Zazaki zi edebiyat viraziyeno.

Mewlıdê Mehmet Akif dı gurenayışê zıwon u huneranê edebiyat ra belu beno ki nuštoğ Zazaki hol zono. Mewlıdê ey dı kelimeyi Tırki u ‘Erebki zi esti, labelê ino hal qey eserê ey yo kemi niya.

Çımeysi

Akdağ, Soner, “Süleyman Çelebi’nin Mevlidi Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, Humar: 36, Erzurum 2008, r. 85.

Bozkurt, Nahide, “Hârünürreşid”, *DİA*, XVI, 258.

Çiçekler, Mustafa, “Mesnevi”, *DİA*, XXIX, 320-322.

Demir, Mehmet Akif, *Mewluda Zazakî*, Bangaheq, İstanbul 2017.

Eroğlu, Haldun, “Muzafferüddin Kökbörü (1156-1232): Yetimlere Sütanneler Tayin Eden Devlet Adamı”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıklar Dergisi*, humar: 46, 2003, r. 80-82.

Fayda, Mustafa, “Nesi”, *DİA*, TDV Yayınları 2006, XXXII, 578-579.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (Tadayoğ: Salih Tuğ), Yeni Şafak Gazetesi, 2003.

Kırkan; Ahmet, *Mewlıdê Usman Esad Efendîyo Babîjî “Bîyîşa Pêxemberî” (Metn û Wekentîş)*, Tezê Lîsans Berz Neşirnebiyo, Unîversîteyê Artuklû, Mêrdîn, 2014.

Pekolcay, A. Necla, “Mevlit”, *DİA*, XXIX, 484; Pala, r. 314.

- Sahih-i Müslim, Sıyam 36 (198); Rudanı, Cem'ul-Fevaid, Hadis No: 3012.
- Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (Tadayoğ: Zâkir Kadiri UGAN-Ahmet TEMİR), M.E. B Yayınları, İstanbul 1992, IV.
- Varol, Murat , “Zazalarda Mevlid ve Siyer Geleneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2012.
- Yergîn, Mehmet, *Mewlidê Mela Ehmedê Xasî: “Mewlidu'n-nebiyyi'l-qureyşiyî”*(Metn-Wekenitiş), Tezê Lîsans Berz Neşirnêbîyo, Unîversîteyê Artuklû, Mardîn, 2015.

ESTANIKANÊ ZAZAKİ DI MOTİFÊ LU

(Zazaca Masallarda Tilki Motifi)

(Fox Motif In Zazaki Fables)

Bilal YAKIŞAN¹

Kılmnuşte

Motifi ki estanikan dı şuxuliyeni derheqê kulturê yew milet dı zaf melumat dani. Ma eşkeni estanikan ra baweri, cuyayış, kultur û exlaqê aya milet texmin biker. Estanikanê ma Zazayan dı, derheqê luyan dı zaf estaniki esti û miyanê şarê ma dı zaf vaciyeni. Ma eşkeni vace, estanikanê Zazaki dı motifê lu, motifi ki tor zaf şuxuliyeni inan ra yew zi motifê lu ya. Lu pê fendkari, qurnazti û pê aqilê xu yena şınasnayış. Lu rehet rehet heyatê xu nêerzena tehluke. Her çendêk lu, pê ini xısusiyetan bêro şınasnayış, lu heywanêka merhemetın û zerrtenıka. Estanikanê Zazaki dı zi ini xususiyeti lu aseni. Ma ina xebata xu dı, ma estanikanê Zazaki dı motifê lu ser vındeni. Estanikan dı lu seni yew wezife gena xu ser, ini wezifeyê xu dı bena serfiraz ya nêbena, ma cewabê ni persan zerreyê nuşteyê xu dı vineni.

Çekuyi Muhimi:Estanık, Motif, Lu, Zazaki.

Özet

Masallarda kullanılan motifler bir milletin kültürü hakkında birçok bilgi verir. Masallardan o milletin inanç, yaşayış, kültür ve ahlakını tahmin edebiliriz. Biz Zazaların masallarında tilki masalları çoktur ve halkımız arasında çokça anlatılır. Diyebiliriz ki Zazaca masallarda tilki motifi, en çok kullanılan motiflerden biridir. Tilki gözaçıklığı, kurnazlığı ve zekası ile tanınır. Tilki

1 Wendekarê Lisansê Berzi, Üniversiteya Bingoli, Enstituya Zıwananê Ganiyan, Qısmê Zıwan u Edebiyatê Zazaki, bilalyaksan@gmail.com

kolay kolay hayatını tehlikeye atmaz. Tilki, her ne kadar bu özellikleri ile tanınsa da, çok merhametli ve duygusal bir hayvandır. Zazaca masallarda da tilkinin bu özellikleri görülür. Bu çalışmamızda Zazaca masallardaki tilki motifi üzerinde duracağız. Masallarda tilki nasıl bir rol üstleniyor, bu rollerinde başarılı olabiliyor mu, yoksa olamıyor mu, bu soruların cevabını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Masal, Motif, Tilki, Zazaca.

Abstract

Motifs used at the fables give a lot of information about the culture of a nation. We can predict the belief, life, culture and morality of the nation from the fables. We have a lot of fox tales in Zazas' fables and many of them are told among our people. We can say that the fox motifs in Zazaki fables, fox is one of the most used motifs. The fox is known for its shrewdness, cunning and intelligence. The fox does not easily put his life in danger. The fox is a very compassionate and emotional animal, although it is known for those features. These characteristics of the fox are also seen in the Zazaki fables. In this work, we will put emphasis on fox motifs in Zazaki fables. What role does the fox have on fables? Can he succeed in these roles or not? We will find the answers to these questions in our writing.

Keywords: Fable, Fox, Motif, Zazaki.

1. Destpêk

Estanîki, kulturê her mîlet dî yew cayo gird û muhim geni. Estanîki esasê edebiyatê şari yi. Estanîki, edebiyatê fêkki ra yew tewr i. Miyanê qehremananê estanîkan dî heywani û biyayeyê teberê tabieti yi, hediseyi welatê estanîkan dî cereyan kenî, estanîki mehsuli xeyali yi; labelê goşdaran rê xu dani bawerkerdış (Sakaoğlu, 2009:2). Estanîki ca û wextêko belinêkerde dî viyereni, qehremanê istisnai, tedî orf û edeti ca geni û ders dani. Estanîki teyna semedê şabiyayış yew tewrê edebiyati nêyi, bî xususiyet raştî û xeleti mocneni insanan û qıcan (Sadıç, 2008:3). Estanîki hetê yew kesî ra nêbiyê hedre yan zi nênusiyayi, nêameyê meydan. Prosesê tarix dî fek ra fek vaciyayi û biyê anonimi. Estanîki miyanê şari dî ciya-ciya name benî. Vanê “sanike”, “estaneke”, “estanike”, “estoneke”, “estonike”, “vistaneke”, “vistanike”, “vistoneke”, “vistonike”, “şanike”, “sonike”, “sûnike”, “şonike”...Beno ke çend formê bînî zî estbê; la kokê xo tim yew o. (Yıldırım, Bingöl û Lezgîn, 2012:50).

Estanîki pê yew formel dest pêkeni. Misal; cêk beno cêk nibeno, cêk est cêk çin, cêk bîw cêk çinî w', cayk benû cayk nibenû (Kurij 2014:55), cêk ben cêk nîben

(Bor 2015:38), cêykî benî cêykî şunî (Mîrvanî 2012:67), rojêk rojûn mîyûn dî, helêkî helûn mîyûn di (Mîrvanî 2012:33), beno nibeno (Ballikaya 2010:121), tîya bî û çinê bî (Licokic 2007:59).

Sanikan dı motifê milî û dîni hema hema çinê. Sanikî bi demo vîyarte qisey benê. (Aldatmaz, 2014:48)

Estanîki Zazaki tor verecu bı destê zıwanşinas Peter Lerchi ameyi nuştış. Herbê Qırım dı eskeri Osmaniyani esir kuweni destê Rusan. Miyanê inê eskeran dı eskeri Zaza zi bibi Peter Lerchi inê eskeran ra hirê hebi estanîki goştari kerdî û eserê xu “Kırdan û Keldaniyanê Zımeysi İrani Ser Cıgêrayış” (Kürdler ve Kuzey İrani Keldaniler Üzerine Araştırmalar) dı nuştî.

Edebiyate dı elemanekê bı sereyê xu xususîyet dani babetan inan ra her yewe ra vaciyeno motif. Estanikan dı esas unsur motif o. Eger ma estanik zê yew keyeyi bifikiri motif zi astuna inî keye ya. Motif, zereyê yew intizamê vaciyayış dı elemano tor qıckek o, teyna yew mana ifade nêkeno. Temsilkarane Metodê Tarixi-Coğrafi ê Fini ra tor pil Stith Thompson vano: “Zafina motifan mumkino hiri grubi dı bêri piser:

- 1- Qehremanê estanikan; ilahi, esteneyê (varlık) metafiziki (cazuyi, dêwi, pêriyi, sêhrbazi uêb), heywani, insani.
- 2- Eyê ki hediseyan dı pê dı maneni; eşyayê sêhrını (eyneyo sêhrın), edeti enteresani, baweriyi ecebi uêb.
- 3- Yew hediseyi. (Kocaaslan Uçkun 2003:111)

Nuşteyê şari dı semedê motifbiyayış, gera halêko istisnai bıbo. Ino halo istisnai, qehreman dı, hedisa dı, wext dı, ca dı, ma eşkeni vace nuşte dı her tewir hedise dı veciyeno ma ver. (Alptekin 2009:295) Motifi derheqê kamiyê yew milet dı malumat dani. Kes eşkeno motifanê estanikanê yew milet ra orf û edetê inan fehmi bikero. S. Thompson, wareyê cıgêrayışê motifan dı yew rayber qebul beno. Thompson, serranê 1932-36 dı eserê xu yo ansiklopedik o 6 cild “Motif Index of Folk Literature” (İndeksê Motifê Edebiyatê Şari) dı motifê ki edebiyatê miletan dı şuxuliyeni inan 23 bingeh sernuşteyan dı top kenno.

Tırkiya dı zi esero ki hetê W. Eberhard û P. Naili Boratav ra serra 1953 dı bı nameyê “Typen Türkischer Volkmarcen” (TTV) neşir biyo, estanîki Tırkan binê 23 sernuşteyan de top kerd. (Alptekin 2005:289; Kaya 2007:532; Aslan 2008:273-24). Estanikan dı gera tor tay yew motif bıbo û yew estanik dı her motif yew dor şuxuliyeno. Motifo ki estanik dı yew dor şuxuliyayo heta peyniya estanik reyna nêaseno, labelê nadir bo zi eyni motif yew estanik dı yew dor ra zêde zi beno ki bıasiyo. Sanikan dı herçiqas tayê motifi yew rey bıasiyê zi qısmê binan yê sanikan dı bı şeklê ciya-ciya asenê û beno ki verni dı sey yew fonksiyonê amadekari ifade beni. R.L. (Sakaoglu, 2012:76).

2. Estanıkan Dı Motifê Lu

2.1. Luy û Heş

Estanıka “*Luy û Heş*” dı lu bena waya heşi.

“*Heşo bira, ti qet mereq mekir, ez wakê ti wa.*” (Bor, 2013:49)

Lu, pê qestikin fekê xu çelpnena heşi xapinena, vana, mı çimê xu veto ez ha wena. Çımani heşi vejena.

“*Waka luy, o çî yo ti ha wena?*”

“*Heşo bira, ez bîya veyşun, towe çînik ez buwer, mi xwu îr çîm xo raşt vet, ez ha wena. Luy çîm heşî vejena, erzena xwu fek u erd ra yo pişkil gena erzena heş fek.*” (Bor 2013:50)

Estanıka “*Luy û Heş*” dı lu, çimi heşi veti, heş biyo kor, lu guya heşi rê rayberi kena rayir mocnena cı.

“*Heşo bira qet mereq mekir, hîs mi zaf quwetîn, ez reyar bêçîmun îz eşkîyen vej. Kumca wo g’ duz ib ez vun, heşo bira luek luek. Ti uja d’ eşkîyen luek berz û lez şîyer.*” (Bor 2013:51)

2.2. Şerîat Luy

Ina estanık dı mar, şıyo zerreyê merdımı, nêno teber, vano ez tu kışeno. Lu tiya dı wezifeyêko gıran gena xu ser. Lu, yew merdımı û mari ana şeriat, merdımı mari ra xelnsena.

“*De ti îz bîye tever, ez hema şima r’ şerîat ken. Eg mi heq da ti, ti hûnê şîn zeri.*” (Bor 2013:58)

2.3. Leglegi, Luy û Heş

Estanıka “*Leglegi, Luy û Heş*” dı lu, bena yew senatkar, guya heşi rê kurk derzena.

“*Bira heş, mi ca ra pîrîk pîrkal mi kurkderz î. ...Ti wazen ez ti rî z’ yo biderz.*” (Bor, 2013:67)

“*Leglegi, Luy û Heş*” dı lu, pê deqbaziya xu qali kena.

“*Heşo bira, ez şin kuwen yo şikeft, ti mi îr mîyeşnun bîya ez ti îr yo kurko zaf rind derzen.*” (Bor 2013:67)

Heşi, lu rê mêşnê ardi û lu cı rê kurk biderzo. Şikefta lu dı mêşnayı biyi zaf, hını ihtiyacıya lu taba çına. Zımistan ameyo la werte dı kurka heşi çına.

“*Lîya waka luy, se bi, mi hîn çê mîyeşna niverda wa, mi diwar şair pîyor qirr kerd, ti hama kurkê mi nîdeşta?*”

“*Tî ûja ra seqrîyen nîyu nîye, çî mîyeşnê?*” (Bor 2013:68)

Estanik dî boçê lu, miyanê cemedi dî qerefiyena bena boçqole. Ê luyi bini pê ayê mexsere kenî, ino hal ra luya boçqol zaf qehıryena. Embazanê xu bena dızdê, xapinena, boçê hemın yewbinana gıredana, wexto ki ê remeni boçê hemın qerefiyena. Ê zi beni boçqole.

“...Bîyerîn ez bueçun şima pîyorin besten pîya, ken yo gîlarzi, şima pîyor pîya dîyen terni ra û pîyor pîya remen.” (Bor 2013:69)

2.4. Luy û Kerji

Lu û kerji, bira û wayi yewbinani. Wertaxi xu rê ğele rameni.

“Kerji, zaf pîzeyê mi ti vêşo, eg’ ti wazen ma xu îr wak û bira b’.” (Bor, 2013:52)

Kerce qeblu keno piya ğele rameni. Labelê luya le’win (fendkar) kerceyi xapinena heme kar-gure pê kerceyi kena û peyni dî yew musabeqa vırazena, vana; kami qezenç kerd ğele o geno. Kerce ferq keno ki lu yi xapito heme kar-gure pê yi kerdo, lu geyrena bıxapino ğele zi bigêro. Ma tiya dî vineni ki kerce zi bı fenê xu veciyeno werte û lu nêşkena yi bıxapino, lu bena meğlub.

“Keko ez hîn ma r’ (xele) bari kena, bîye ma şîn sêr ey qil ra vazdûn, kum ig hêverî ûmi sêr kûep, o xeli geno.

...Kerji dusyen bîn bueçê luy a, luy vazdana, vazdana...resena sêr kûepê xelî, duermalê xwu unîyena dê kerji cê eysen nîyû ne. Kerji bîn qinê luy ra vendûn vûn:

-Ere waka luy de mi ser ra wuirz we...la kerji xeli gen luy iz simer gena.” (Bor 2013:54)

2.5. Luy û Kislûn

Estanik dî dêw kislun ra terseno, remeno. Lu qehremanti kena, dêwi gena xu ra hen şina kislûni kişena. La serfiraziya lutiya dî zi çina.

“Kislûn senî eşkîyen sare ti tira bikir? Kislûn tesûn mi verd xwu îr nîeftun vej tever. Mi vînen, mîz û rîyex pîya verden xwu.” Kislûn gino erd ro lingê yî şikîya wa, unîyên ci luy û dyew hê yen, ca d’ tîfing xwu gen, zûrbe berî ra nûn luy a, luy kişen.” (Bor 2013:183)

2.6. Lu Ew Zerejîya

Estanika “Lu Ew Zerejîya” dî lu, pê fenekê xu, pê deqbaziya xu zerenc ra vana vengê to weş o, çımanê xu pane bıwane vengê to hina beno weş. Ino tewir dî zerenc depêşena.

“Çımanê xu bîye buwanê da weşo. O çımanê xu geno, lû zereji tepêşena.” (Todd 2002:131)

2.7. Luy û Pisîng

Lu û pising rojêk raştê yewbinan yenî. Lu xu wesifnena, vana, çowres hebi fendî mî estî, rihata-rihata tawa serê mî nêno. Labelê peyniya lu husran a.

“Luya ke sarê ya d’ çowres pîlun û fend estê, hetûn pîlûnûn kena, kutîk rasên ci, lû kên fîncîr-fîncîr.” (Bor 2015:8)

2.8. Dîk û Lûw

Estanîka *“Dîk û Lûw”* dî lu, vengê dik eşnawena, hetê vengê diki serşîna. Luya fendkar geayrena diki bixapîno û bîwero. La ma tiya dî vînenê ki dik lu ra hina fendkar veciyeno.

“Malayî ma, tû ‘ezîm sibayî dayo, de hey bîye war ma pîya cem’et ra nimajê xu bikerî, wa tede fêz û bereket bibo. Dîk lu ra vano:

Ûmbazê mi şîya destmajî, wa destmajê xu bigira. Lû dîk ra vana:

Aya ûmbazê tu ya delal kum a? Dîk vano:

Ûmbazê min a delal waya tûnzî ya. Lûw sinî qalê tûnzî eşnawena vûna: Mala ma destmajê mi binêke bîyo tengi...lûw pey vazdî awca ra ramena, xu kena vîn.” (Mîrvanî 2012:69)

2.9. Lûw û Şêr

Estanîka *“Lûw û Şêr”* dî lu şêr ra vana, mî ê heywananê weşîyan ra bîpawî, ez her roj to ri goşt ana. Şêr, vateyê lu qebul keno. Labelê şêr lu ra hina çîmakerde veciyeno.

“... Yew qertuş (qertal) beno tira yê (lu) hewa fînenî. Lûw kuftena veng şêr dana: -Şêr bira, şêr bira ti ha çay? ...Şêr vûno:

...Ay dûşmenî rî hêzê min zî pira nêreseno...Mi tû ra vatîbi: Rî hardî dî çî dûşmen tu estî ez tû yîn ra paweno.” (Mîrvanî 2012:82)

2.10. Luy û Citiyer

Lu û citiyer beni way û bira. Citiyer lu ra hetkari wazeno. Lu xu ra halêko emîn citiyer rê destgiri kena. Lu pê xap heşî erzena dom kîşena. Citiyeri heşî ra xelesnena.

“Birawo ez sîba yo gezi kena bîyeçê xwî ya, dûmara yegay şîna-yena, toz-dumûn verdena îtawun ser.

Der-cîrûn yenî pyeser, persenî...

-Hayloo, mepersîyên! Mîrî welatî niweş kotû, darî (daruy) derdî yi dimê heş o.

Gerek kûmca yo heş estû, bîyerû kîştîş. (Kurij 2002:29-31)

2.11. Pîr û Luy

Estanika “*Pîr û Luy*” dı lu, zınguri kena, lu ina zınguriya xu ra cirmêko giran dana, boçê xu ra bena.

“*Wextî go luy şit wena, pîr darê dûna bueçê yay tira kena.*” (Kuriy 2014:125)

2.12. Fişkê Luyan

Estanika “*Fişkê Luyan*” dı merdimêk lext beno zereyê biri dı nano ro, vano, wexto ki luyi ameyê ser wa nêşêkê birr ra veciyê, ez bêri depîşi. Labelê luyi merdimê ra hina fendkari. Vani, ma şini goştê xo weni, ma xu pê qestîkin xu nani merguli merdim yeno, vano, inî merdî. Wexto ki ma birr ra veti ma remenê şini.

“*Haaa! Enî meratî, to dî qay mi leşî ronayî ew mi zav daru vist (eşt) bide, merdî. Mi wa, ma serribirne ew bew merdê, be’ciyayê. Ez bale biri miyan ra fina teber ew ez şêra goştê cîne weka.*” (Laçîn 2016:83)

2.13. Ūnbazîya Luye

Estanik dı lu kuna rayir, vana, ez şina hec. Rayir dı şêr, heş, verg, xoz, arweş û dik raştê lu yeni. Ê zi lu ra vani ma zi xu dı berî hec. Rayir dı beni veyşan. Lu vana, ma; verni dest pêkeni nameyanê xu vani, kam peyni dı veciya ma yi weni.

“*Luya, taştê ku ya*

Keko şêr o, tirş o, şimşêr o

Heş aî pêro rêş a

Verg o, boçderg o

Xoz o, linggoz o

Hewrêş o, mane pêro reş o

Dîk o, bikê, fîk o!” (Laçîn 2016:86)

Ino tewır dı lu manena peyni, xu xelesnena. Tiya dı ma vinenê ki fedkari, le’wini û çımakerdeyi hêzdari ra hina muhim û serdest i.

2.14. Luy û Kesa

Estanika “*Luy û Kesa*” dı lu û kesa meseleyan vani, lu tiya dı bı karakterêko zureker asena. Lu kesa ra vana:

“*Wexto ki asmîn viraştîni ew lacê mi zî ûra di westa bî. Lacê mi asmîn ra kewt merd.*” (Laçîn 2016:9)

2.15. Luye Pîre

Estanika “*Luye Pîre*” dı lu şitê pir verdena de.

“*Neysel na vîndena pê çêver de. Vîndena qayt bena luye yena sitê xo simena o wo ke mendo, diê xo dana pîro verdena de sona.*” (Çîçek 2012:27)

Pir boçê lu tira kena, lu boçê xu pîre ra wazena. Pir pê şartêk qebug kena.

“*...Merge vas dana ci, vas bena dana biza kole, bize kole sit dana ci, sit bena dana pîre vana:*

-Pîre pîre, diê mi bide mi!” (Çîçek 2012:31)

Pir boçê lu sus kena, dana cı, lu şına. Luyê bini vîneni, zaf weşê inan şına. Lu inan xapîneni ki boçê luyan tira bîqerefiyo.

“*Waka luy waka luy, roza henî serdine bîye, henî serdine bîye ke mi zere çemî nîya dimê mi bî şuşlî vejîya.*” (Çîçek 2012:31)

Netice beli ya, luyi heme boçqole maneni.

2.16. Luya Dekbaze

Estanika “*Luya Dekbaze*” dı lu, hiri hebê geleyî erzena meşk, meşk pîf kena, dana ariwani, vana, ina meşk ha pîr gele, ez cuwapey gena. Cuwapey ariwan vano geleyî hiri hebê bi. Lu qebug nêkena, ariwani tersnena, ardan tira gena.

“*Ardûnê mi dana mi bide, nêdana veng dana vergû, hesû bêrê to borê.*” (Aldatmaz 2016:33)

Ina estanik dı lu wayîrê keyeyi pê xap û ters boğeyê yi tira gena, veyve dı wayîrê veyveyi bî xap û ters veyvê merdîmi tira gena, şına. Veyv dana şîwani, yew meşna gena. Lu reyna rolê xu yê qurnazi rînd kay kena û serfîraz bena.

Estanik dı lu qîlxê xu vurîneni bena pîrikêka kokîm.

“*Sono cayê rastê hênî beno ke, luye qîlixê xo vurno, kota tonê cinîkade kokime leyê hênî de ronîştayî ya.*” (Aldatmaz 2016:37)

Estanika “*Luya Dekbaze*” dı lu merdîmi ra vana, herdişa to esta, bi ez to traş bikeri, şo veyve. Pê eni vîyone merdîmi kîşena.

“*Eve a hêrdîşe kota sona, veyve esto, ayv o, bîya hêrdîsa to biterî.*” (Aldatmaz 2016:38)

2.17. Liwe û Şêr

Lu û şêr embaz i, piya geyreni, seyd kenî. Şêr kîşeno, lu wena. Rojêk şîni nîzdiya rayîri, kerwan yeno, şêr dano qatîra verin ro, kîşeno. Şand piya weni, şêr xatîr wazeno şîno. Lu wextêk ra pey vana ez zi zê şêr seyd bikeri.

“*Liwe xo gîj kena, şîna verê qantîra verîne û pey ra gaz bena çaqay qantîre ro. Qantîre paşkilêke dana tengalê cay ro, kena tîrtemeşke.*” (Licokic 2007:61)

2.18. Luye û Kerge

Estanika “*Luye û Kerge*” dı Rojêk lu dewe ra duri raştê yew kerge yena. Zerra lu şına hakan, kerge ra vana, eger tı mı rê hebêk hak bikeri ez to nêwena. Lu xu bı xu vana, ez hebêk hak bıweri dıma zi ez kerge wena. Labelê kerge lu ra hina çımakerde veciyena.

“Kerge ewnîyena ke luye pêro vateyê aye ardî ca. Hêdîka cayê xo ra wirzena, hetê banê wayîrê xo ser şına.

Luye pawena ke kerge hak bikero, veng aye bido. Ewnîyena ke kerge ra veng-vaj çin o. Hêdî-hêdî çimanê xo akena ke çi akeroy! Kerge hema-hema resaya verê banê wayîrê xo. Kerge wina xelsîyena, luye destveng agêrena.” (Çakan 2011:7)

2.19. Luya Fisikere û Toz Axa

Lu û keçelo feqir beni way bira. Rojêk keçeleki ra vana, ez keynaya axayi to rê bıwazi. Keçelek itiraz bikero zi lu vana ino gure waya xu rê verd. Lu pê zeka û fendkariya xu, xu û bırayê xu keçeleki dewlemend ramocnena, keynaya axayi bırayê xu rê wazena û veyve zi kena.

“Di hebî penseyê altunênî yê luye benî. Înan gêna şeqalê qînate verro kena. Roja bîne qînate gena, rasta-rast şona keyeyê axayî.

Cinîya axayî ewnîyêna ke çi biewnîyo! Di hebî altunî ha şeqalê qînate mîyan de yî. Bi telaş veng a luye dana. Luya to xo ser de agêrena,

...

-Wîî! Mi zî va qey cey qînate rê zirar ameyo...Ma zî qînata şima reyde altuê xo peymawitî, ê (ay) di hebê ke bin de mendî zî heqê şima yî. Wa helal bî.

Tabî cinîya axayî dewe pîrr kena, zengînîya luye û birarê aye dewe mîyan de veng an dana.” (Bedirxan 2003:96)

2.20. Remayîşê Luye

Rojêk hukmatê daristoni qerar gureto çiqas deveyi esti, depîşeno serebırneno. Ino qerar ver lu zi remena. Tıra vanî, ehmeqê, tı deva niya. Labelê lu bı tedbir hereket kena.

“Ûna mevaje! Yew îftîracî wardo mi îxbar bikero vajo ina deva ya. Willay heton ez îsbat bikero ke ez deva nîya, kûm zono esteyê mi kom dere de puyenê.” (Gomayij 2017:45)

2.21. Lû û Verg

Lu û verg beni embazi, vanî ma herçi dı wertax i. Serrêk piyanz rameni lu vergi ra vana, serê erdi to rê, binê erdi mı rê. Verg bı saftiya xu qebul keno. Ina estanik dı zi lu pê qurnaztiya xu, xu beli kena.

“Piya piyaz şonenê, avdonê, zıvıl kenê erd u hergu binê piyazi beno zê zaveşi. Lû şino piyazê xo arêdono, purê vuşk verg’trê terneno.”

Wextêko verg perseno çî mı rê pur mendo? Lu vana:

“Ma vaxtonokî erdêxo nime kerd, ma nê ve serê akını êto vo, binêci êmuvo” (Erdem T. ve Erdem O. 2012:185-186)

Aya serr verg veyşan maneno. Wısar diyeno verg lu ra vano, to pê fendkariya xu ez xapita, ma emserr çî rameni? Lu vana, ğele. Verg vano, par mı serê erdi ğirewt taba mı rê nêkewt, emserr ez binê erdi gena, lu qeblu kena.

“A sarî genim şonenê, genim beno ğird, beno zerd reseno. Lû şino genimê xo sera çineno û beno kêdê xo. Verg ji şino erd romeno ewnenokî tava bindê erdi dî çiniyo.” (Erdem 2012:186)

2.22. Lu u Ardwaniya

Lu şına dızdeyê ariwani, ariwan boçê lu tira keno. Lu boçê xu wazena, ariwan vano; eger tî mı rê keynê filankesi bıwazi ez boça to dana to. Lu qeblu kena. Şına keyeyê paşayi keynê paşayi ariwan rê wazena. Paşa vano, ez wazena, şıma bışımasni. Lu paşayi dawet kena. Paşa:

“Ez şıma nêsilasnena. Şıma kami, kami niyê?” Lu:

“Orî’hato, ekî tî wazenê ma bısilasnê, ez torê tekelif^rışena; çendik merdimê to estê, wa devandê xo nişê u pıro dê, bêrê. Qenê, ma pêzewmbini weşêna bısilasnım.” (Hayıg 2007:34)

Lu şına yew ağayi xapênena.

Axa, qe pers mekî! Mayê newe keydê filan paşay ra yemî, ey xo kerdê ‘hadire u vatê, ‘mado çekem filan axay ser, mado ey bıkişım u malê cı cıra bıgım.”(Hayıg 2007:34)

Ağa terseno. Lu, yi ra vana miyanê vaşi dî xu bınımne eg paşa ame wa malê to bero, qeni tî canê xu bixelesne. Ağa qeblu keno.

Paşa merdımânê xu arêdano yeni verê keyeyê ağayi, lu paşayi ra vana wa merdımı to dor u verê vaşi dî wa govend bıkeri wexto ke mı işaret da, wa vaşi bıveşnê. Vana ino edetê ma yo.

“Nê hını neqera u zırna vero kewnê govend ew çorşmey dêzda vasi geyrenê, ew dêzer vesnenê, kay kenê, şenayi kenê. Axay rê beno germ, boy vızıyena, hıma axa terseno bıvızıyo tever. Biya qırwiya merdımândê pasay, êye kay kenê; bı o babeta axa dêz miyan dı veseno, beno wel.” (Hayıg 2007:35-36)

Ino tewır dî keyeyê ağayi lu û ariwani rê maneno, lu ariwani zewecnena.

2.23. Meselê Lu, Dik u Zırâj

Wextêk heme heywani benateyê xu dı yew sulh vırazeni, kes qarışê kesi nêbeno. Labelê lu zaf bena veşan, ewniyena yew dik ho serê suli dı bı keyfweşi vendeno. Lu hetê diki ya şına, dik vano benateyê ma dı sulh esto, lu nêşkena qarış mı bo. Lu şına resena cı.

“Ero diko! Tu qê sêr suli dı vendên? Tu deyir u kelom vatên. Tu vatên lu ha vêşoni ra murena, ma tı re xelisyên.” (Erdoğan 2016:42)

Dik her çendêk eman yeman bıkeru zi, vaco ina çik çino zi la lu veşani ver helak şiya, viyone xu diyo, gera dik bıwero. Dik xu nata weta dano xu bıxelesno, la lu dorêk depışto, dik fatısna, wena.

Heş, ma mesela eşnaweno, heme heywani yeni pêser, heş lu ra perseno; to çıra sulh xerepna? Lu zerenc tersnena, zerenc cı rê şahadi kena. Lu pê fendkariya xu, xu xelesnena.

“–Wayê mı, tı pê çımon xu di, dik se kerdên mı, inon ra zi vaj wa bizon. Zırâj oniyena lu ra nêeftona çik vaju. Tersonê lu ra vona: -Ê, lu raşta vona.” (Erdoğan 2016:43)

2.24. Luiy’yo Quarpişik

Lu û korpişik beni embaz. Lu rojêk korpişiki ra persena; gelo tı rojêk tengani dı bımani fenekê to esta? Korpişik vano; aya roj mın a verd. Rojêk lu û korpişik yeni verê qulê xu yew heş ho vınderte. Lu korpişiki ra vana, ma eka se keni, fenê to çita ya, ma bıxelesn? Korpişik vano; dê biewni qelafetê yi ra, willa ters ver taba mı vir nêmend. Lu, şına verê heşi.

“...hooo malla hxesen selam eilêk! Tı hxêr umê! ... Malla hxesen êr çano tı hé ça? Ma pia hé gérên tu!” Heş vano:

“la xêra! Şıma qê hé gérên mı?” Lu vana:

“mıno quarpişik ma pia ina qulhd lir vét. Lir ma bi tiemiu. Ma nişkên ciakır. Ma va, tı biêr mar şeraat bikır, in lirun ma barik, ciakır.” (Bukan 2017:120)

Lu heşi ra vana; ma şı zerera leyiran ani teber tı ma rê ciya bıkir. Keyfê heşi yeno, vano; ez cuwaver leyiran wena dıma zi inan wena. Korpişik û lu şını zere, lu zere ra vendena heşi:

Lu, *“yena fêk bér hét zêrira veng duna tever vunva: “mala hxesen! Tı hin parya eicız meb. İn biemrad cé xud nivinên. Tı Hin şıu ma pia uymışbi. Tı şıu!”*” (Bukan 2017:121)

Luya fendker mo qêde heşi xapinena û xu xelısna.

3. Netice

Ma ina xebatê xu dî 24 hebi estanikan sero xebitîyayî û motifê lu wekenîti. Inî motifan dî zi ciya-ciya rolanê lu sero vînderti. Lu, inî estanikan dî tiki cayan dî biya serfiraz tiki cayan dî zi meğlub biya, amacê xu nêresaya. Motifê lu, estanikan dî pê ciya-ciya motifan veciyena werte û mana gena. Motifê lu, pê inî motifan ciya-ciya wezîfeyan gena. Ge zê yew malayî şeriat kena, ge zê waya pil birayê xu zewecnena, ge sanatkar a, kurk vîrazena, ge dîzd a, ge seydar a, ge zureker a, ge-ge zi zaf qurnaz û fendkar a. Labelê her çendêk lu qurnaz û fendkar bo zi pê hiş û aqlê xu insanan sero tesirêko hira verdayo. Şêlg dî kesêko zaf çîmakerde û qurnaz o tira vanî; ino merdum zê lu yo, yan zi kesêko kar-gureyê xu nîmitki keno yi ra vanî lu, yan zi kesêko hassas o, boyê her çî geno yi ra vanî tî zê lu boyî anceni. Ma eşkenî inî misalan zêde biker. Aseno ki lu zaf-zaf cuyayîşê insanan sero sirayet kerdo.

Çımevî

- ALDATMAZ, N. G. (2014). *Folklorê Kirmancan Ser o*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- _____ (2016). *Sanikanê Mamekîye ra*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- ALPTEKİN, A. B. (2009). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BALLIKAYA, H. (2010). *Dêvo Kor*, İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- BEDIRXAN, S. (Payîz 2003). “Luya Fisikere û Toz Axa”, *Vate* (1 Dewreyê Dîyine), r. 95-100.
- BOR, Î. (2013). *Vistokê Dadîye Mi*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- _____ (2015). *Mesel û Vistonikî*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- BUKAN, Î. (2017). *Meslê O Vîstunîk Zazakî*, İstanbul: Fam Yayınları.
- ÇAKAN, H. (2011) “Luye û Kerge”, *Newepel* 14, (01-15 Oktobre).
- ÇİÇEK, A. (2012). *Sayê Marû (Estanikanê Xînis û Tekamanî ra)*, İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- ERDEM, T. O. (2012). *Dersên Zuwenê Kurdi-Zazakî û Sonkî*, İstanbul: Weşanên Arya.
- ERDOĞMUŞ, H. (Payiz 2016). “Meselê Lu, Dik u Zîraj”, *Vîr* (1), r. 41-43.
- GOMAYIJ, M. (2017). *Darule*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- HAYIG, R. (2007). *Mahmeşa*, İstanbul: Vêjîyayîşê Tîjî.

- KOCAASLAN UÇKUN, R. (2003). “Gagauz Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı*, Doktora Tezi.
- KURIJ, S. (2002). *Wayê Hot Birayûn - Sanikan û Deyîranê Çewlîgî ra*, İstanbul: Weşanên Arya.
- KURIJ, S. (2014). *Arwûn û Lûy – Sonikî Çoligî*, İstanbul: Nûbihar.
- LAÇÎN, Ş. (2016). *Estanikan û Meselayanê Gêlî Ra*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- LICOKIC, M. (2007). *Sanikan û Deyîranê Licê Ra*, İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- MÎRVANÎ, S. (2012). *Kal Mûsenî Zeydûnû (Folklorê Mîyaran ra)*, İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- ROŞAN, L. (2012). *Binê Dara Valêre De*, Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- SADIÇ, Ş. A. (2008). “Masallarda Kadın (Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz Masal Örnekleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.
- SAKAOĞLU, S. (2009). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (2012). *Masal Araştırmaları*, İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları.
- TODD, T. L. (2002). *A Grammar Of Dimili Also Known As Zaza*, Stockholm: Iremet Förlag.
- YILDIRIM, K.; BİNGÖL, İ. Ü LEZGİN, R. (2012). *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî*, Mêrdîn: Weşanê Enstituya Ziwananê ke Tirkîya de Ciwîyenê ya Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî.

**ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ:
FARSİ-KURMANCİ-ZAZAKİ -5-
KADIN HİLESİ**
Hasan ÇİFTÇİ

ZAZA DİLİNDE LEHÇE FARKLILIKLARI
İlyas ARSLAN

TEHLÎLA NEHCU'L-ENAMA MELA XELÎLÊ SÊRTÎ
Nesim SÖNMEZ

MEHMET AKİF DEMİR U MEWLUDA ZAZAKİ
İbrahim DAĞILMA

ESTANIKANÊ ZAZAKİ DI MOTİFÊ LU
Bilal YAKIŞAN